

**РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„КРИМСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ” (м. Ялта)**

На правах рукопису

УДК: 373.2.016 (075.8)

ДЕСНОВА ІРИНА СЕРГІЇВНА

**ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
БАТЬКІВ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ ДОШКІЛЬНОГО
НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

13.00.08 - дошкільна педагогіка

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Науковий керівник
кандидат педагогічних наук, доцент
Горбунова Наталя Володимирівна

Ялта - 2011

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ БАТЬКІВ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ	12
1.1. Сім'я як осередок первинного виховання дітей раннього віку.....	12
1.2. Сутність та структура феномену „педагогічна культура батьків дітей раннього віку”.....	28
1.3. Умови формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в дошкільному навчальному закладі.....	51
1.4. Стан роботи дошкільних навчальних закладів з формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку.....	67
Висновки з першого розділу.....	84
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ БАТЬКІВ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	86
2.1. Діагностичне обстеження рівня сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку.....	86
2.2. Експериментальна модель формування педагогічної культури батьків, діти яких відвідують групи раннього віку.....	110
2.3. Аналіз результатів педагогічного експерименту.....	132
Висновки з другого розділу.....	152
ВИСНОВКИ	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	161

Перелік умовних позначень

ДНЗ — дошкільний навчальний заклад

навч. р. — навчальний рік

ЕГ — експериментальна група

КГ — контрольна група

Н — нижче за середній рівень

С — середній рівень

Д — достатній рівень

В — високий рівень

ВСТУП

Актуальність дослідження. Модернізація системи дошкільної освіти, напями якої визначено в Законі України „Про дошкільну освіту”, спрямована на виховання дитини як особистості, здатної орієнтуватися в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовленої до життя та праці в суспільстві. В сучасних умовах сім'я виступає важливим соціальним інститутом, який має вирішальне значення як для індивідуального життя людини, так і для соціального, економічного, культурного розвитку суспільства. Отже, стабільність держави та економічний розвиток суспільства значною мірою залежать від фізичного і духовного здоров'я сім'ї, від ставлення держави до її проблем, інтересів і потреб. Саме сім'я закладає у дитини первинну систему соціальних настанов, сприяє засвоєнню правил життя у суспільстві, усвідомленню культурних цінностей суспільства й розумінню інших людей. Саме тому за останні роки опубліковано чисельну кількість наукових досліджень, предметом яких є родинні взаємини, дитячо-батьківські відносини, особливості виховання дітей у сімейних умовах тощо. Так, увага вчених до вивчення сім'ї приділялась Т. Баріноюю, А. Корецькою, Н. Кот, Н. Семеновою, О. Спірвою та ін.; особливості виховання дитини в умовах сім'ї розглядали Н. Вальнер, А. Відченко, І. Гребенніков, О. Демченко, Л. Калашніков, П. Лесгафт, А. Макаренко, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський, В. Федяєва та ін.; етнопедагогічні основи батьківства досліджували М. Стельмахович, О. Ярошинська та ін. Своєрідність дитячо-батьківських відносин розглядали І. Дідук, Н. Вальнер, О. Кізь, М. Мушкевич, Г. Шведовська та ін.

В останні десятиліття особлива увага приділяється проблемі соціалізації особистості в дошкільному дитинстві (І. Рогальська, Л. Омельченко та ін.), виховання та розвитку дитини раннього віку (Уточнено структуру та функції сім'ї, механізми і взаємозв'язок соціалізації та виховання дитини (Н. Беляєва, З. Гуріна, О. Демиденко, Т. Жаровцева, І. Кліш, Т. Науменко, Л. Олійник, Р. Broda, N. Cobb, J. Dacey, J. Santrock, S. Seul та ін.).

Відомо, що у загальному розвитку людини період раннього дитинства відіграє особливу роль. Саме в ранньому віці (від одного до трьох років) закладається

підґрунтя її психічного і фізичного здоров'я, інтелекту. Унікальність цього періоду зумовлюється стрімкістю фізичного та психічного розвитку дитини, що потребує пильної уваги з боку педагогів, лікарів і особливо батьків. Повноцінний розвиток дитини можливий за сприятливих умов, які існують у сім'ї і створюються батьками – першими і головними вихователями в житті малюка. Саме батьки є першими, головними вихователями в житті малюка, які власними виховними діями здійснюють вплив на розвиток, навчання й виховання дітей раннього віку (О. Аршатська, Н. Беляєва, Ю. Верхотурова, З. Гуріна, Т. Науменко та ін.).

На державному рівні також розглядаються актуальні проблеми педагогічної допомоги батькам. Це відображено в Законах України „Про охорону дитинства”, „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, „Про дошкільну освіту”, Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку „Я у світі”, рекомендаціях МОН України про „Планування роботи в дошкільних навчальних закладах”, „Організацію та зміст навчально-виховного процесу”, „Про систему роботи з дітьми, які не відвідують дошкільні навчальні заклади”, „Про дошкільний навчальний заклад”, Програмі розвитку та виховання дитини раннього віку „Зернятко” тощо.

Українські (Т. Алексеєнко, О. Богініч, І. Гребенніков, К. Наседкіна та ін.) та зарубіжні (Т. Бахуташвілі, А. Кокова, І. Кульчицька, Є. Сорокіна, С. Щербакова та ін.) вчені наголошують, що вдосконаленню сімейного виховання значною мірою сприяє діяльність вихователя дошкільного навчального закладу, спрямована на підвищення педагогічної культури батьків. Проте в практиці роботи фахівців дошкільної освіти формування педагогічної культури батьків не є метою їхньої діяльності і зазнає чимало труднощів. Зважаючи на це взаємодія батьків і вихователів щодо розвитку і виховання дітей раннього дошкільного віку здійснюється не ефективно.

Дослідження у галузі взаємодії дошкільного навчального закладу та сім'ї здійснювали: Л. Данг, Т. Даніліна, Т. Доронова, Т. Касимова, Н. Кот та ін. Зміст і напрями формування педагогічної культури батьків, які мають дітей раннього віку, вивчалися переважно в межах роботи з батьками дітей дошкільного віку (Т. Алексеєнко, Т. Бахуташвілі, Ю. Гладкова, І. Гребенніков, А. Кокоєва та ін.).

Водночас з'являлись роботи щодо підготовки вихователів до взаємодії з батьками дітей раннього віку (Г. Борин, Ю. Верхотурова, Н. Ковалевська, О. Половінкіна та ін.). Опрацювання теоретико-методичних надбань із зазначеної проблеми свідчить про значні зміни в поглядах як на зміст взаємодії з батьками, так і на вимоги до особистості вихователя, його ролі та місця в суспільних перетвореннях (Ю. Косенко, Т. Кротова та ін.).

Аналіз наукових праць із проблеми формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку свідчить, що достатньо глибоко розроблено окремі її аспекти, проте відсутні дослідження, у яких було б науково обґрунтовано зміст і структуру педагогічної культури батьків, подано критерії та рівні прояву. Дослідження в Україні з формування педагогічної культури батьків є нечисленними, фрагментарними та не відображають системного бачення зазначеної проблеми в сучасних умовах.

Отже, сучасний етап розвитку і становлення дошкільної освіти висуває перед педагогічною наукою нові завдання, які передбачають не лише практичне розв'язання проблеми організації формування педагогічної культури батьків, а й її глибинне теоретико-методологічне обґрунтування, цілеспрямоване й поступове впровадження у практику подальшої роботи. Зауважимо, що в системі дошкільної освіти щодо формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку наявні суперечності на трьох рівнях:

- 1) на рівні концептуалізації проблеми формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку: між наявним ступенем теоретичного вивчення змісту педагогічної культури батьків і необхідністю впровадження у практику інноваційних форм взаємодії дошкільного навчального закладу з сім'єю;
- 2) на рівні організації формування педагогічної культури: між необхідністю систематично здійснювати формування педагогічної культури батьків на теоретико-технологічній основі, адекватній її стану, перебігу й динаміці та недостатньою методологічною розробленістю означеної проблеми;
- 3) на рівні сформованості педагогічної культури: між процесом засвоєння дитиною раннього віку соціокультурного досвіду та рівнем сформованості педагогічної

культури її батьків.

Необхідність підвищення рівня педагогічної культури батьків щодо виховання дітей раннього віку, відсутність цілісної науково обґрунтованої системи в організації взаємодії вихователів ДНЗ з батьками дітей раннього віку зумовили вибір теми дослідження: **„Формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в умовах дошкільного навчального закладу”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводилось у межах наукової теми кафедри педагогіки, що входить до плану наукової роботи РВНЗ „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта). Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою РВНЗ „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта) (протокол №7 від 28 березня 2007 року) та узгоджено в раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол №6 від 19 травня 2007 року).

Мета дослідження: науково обґрунтувати та експериментально апробувати педагогічні умови формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в дошкільному навчальному закладі.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність і структуру феномена „педагогічна культура батьків дітей раннього віку”, уточнити визначення „педагогічна культура” та „педагогічна культура батьків”
2. Визначити педагогічні умови формування педагогічної культури батьків, діти яких відвідують у ДНЗ групу раннього віку.
3. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку.
4. Розробити модель формування педагогічної культури батьків, діти яких відвідують у ДНЗ групу раннього віку відповідно визначених педагогічних умов й експериментально апробувати її ефективність.

Об'єкт дослідження - педагогічна культура батьків.

Предмет дослідження - методика формування педагогічної культури батьків, діти яких відвідують у ДНЗ групу раннього віку.

Гіпотеза дослідження: формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в умовах дошкільного навчального закладу буде ефективним за реалізації таких педагогічних умов:

- створення системи взаємодії батьків і вихователів щодо виховання і розвитку дітей раннього віку в умовах сім'ї і ДНЗ;
- підготовки вихователів груп раннього віку до формування педагогічної культури батьків та подальшого управління їх самоосвітою;
- навчання батьків особливостям педагогічно ефективного виховання й розвитку дітей раннього віку.

Реалізація визначених завдань здійснювалася з використанням комплексу **методів дослідження**. З метою розкриття сутності та структури педагогічної культури батьків дітей раннього віку, визначення умов її формування було використано метод аналізу й узагальнення наукової та методичної літератури; з метою з'ясування стану роботи дошкільних навчальних закладів з формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку було використано *аналіз документації* (аналіз чинних програм, річних планів ДНЗ, перспективно-календарного планування освітнього процесу вихователями груп раннього віку). Виявлення рівнів сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку відбувалось на *констатувальному етапі педагогічного експерименту* та здійснювалось за допомогою анкетування і тестування на основі визначених критеріїв і показників; експериментальну апробацію моделі формування педагогічної культури батьків, дітей раннього віку було здійснено методом педагогічного *експерименту*. Задля виявлення вірогідності ефективності запропонованої моделі, кількісного та якісного аналізу отриманих результатів дослідження використовувались *статистичні методи* (обчислення абсолютного приросту (Ап) з метою визначення тенденції та закономірностей формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку), t-критерій Стюдента (перевірка вірогідності отриманих даних)).

Експериментальною базою дослідження виступили ДНЗ № 2, 4, 8, 11, м. Красноперекопськ Кримської АР, факультет педагогіки і психології

Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет” (філія м. Армянськ). На різних етапах дослідження експериментальною роботою було охоплено 530 батьків (діти яких відвідували групу раннього віку) та 107 вихователів, які взяли участь у пошуково-розвідувальному експерименті. У формульованому експерименті було задіяно 249 батьків дітей раннього віку та 17 вихователів ДНЗ.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження: *уперше* науково обґрунтовано та апробовано педагогічні умови формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в дошкільному навчальному закладі (підготовка вихователів груп раннього віку до формування педагогічної культури батьків та подальшого управління їх самоосвітою; навчання батьків особливостям педагогічно ефективного виховання й розвитку дітей раннього віку; створення системи взаємодії батьків і вихователів щодо виховання і розвитку дітей раннього віку в умовах сім'ї і ДНЗ); розкрито сутність феномену „педагогічна культура батьків дітей раннього віку” (комплексне динамічне явище, сутність якого виявляється в передаванні дитині культурної спадщини шляхом навчання й виховання згідно з темпом розвитку, віковими та індивідуальними особливостями малюків раннього віку), його структуру (комунікативний, пізнавальний та рефлексивний компоненти); *визначено* критерії за комунікативним (контактність батьків із дитиною; ставлення батьків до дитини), пізнавальним (ставлення батьків до отримання педагогічної інформації; обізнаність батьків щодо розвитку, навчання й виховання малюка) та рефлексивним (оволодіння засобами впливу на поведінку малюка; коригування власної поведінки згідно з динамікою розвитку малюка) компонентами педагогічної культури батьків, діти яких відвідують групи раннього віку; обґрунтовано відповідні показники (ініціативність батьків у встановленні контакту з дитиною; наявність дистанції у встановленні контакту батьків із дитиною; вияв батьками емпатії у спілкуванні з дитиною; якість емоційної реакції батьків на спілкування з дитиною; вияв батьками поваги до дитини; сприйняття батьками дитини як партнера у спілкуванні; зацікавленість батьків у вивченні педагогічної інформації; наявність в батьків потреби щодо вивчення педагогічних знань; умотивованість батьків до вивчення

педагогічної інформації; користування батьками педагогічною літературою; використання батьками порад фахівців; намагання батьками дивитись спеціалізовані телевізійні передачі; спосіб заохочення батьками у вихованні дитини; застосування батьками покарання у вихованні дитини; вимогливість батьків у вихованні дитини; наявність відповідальності в батьків за власні виховні дії; урахування батьками вікових особливостей малюків; розвиненість самоконтролю батьків у вихованні малюка) і схарактеризовано рівні сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку (високий, достатній, середній, нижче за середній); *розроблено* модель формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку відповідно визначених педагогічних умов ((особистісно-комунікативний, інформаційно-пізнавальний та рефлексивно-творчий етапи, зміст, форми і методи); *уточнено* дефініції „педагогічна культура” та „педагогічна культура батьків”. Подальшого розвитку набула теорія і методика взаємодії вихователів ДНЗ з батьками.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає в *розробці* діагностичної методики вивчення рівня сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку, методики її формування, які можуть бути використані методистами в плануванні роботи взаємодії ДНЗ із сім'єю та громадськістю, вихователя груп раннього віку під час плануванні й організації роботи з батьками. Матеріали дослідження можуть бути використані у процесі підготовки майбутніх педагогів дошкільної освіти у вищих навчальних закладах у навчальних курсах „Сімейна педагогіка”, „Теорія і методика співпраці з родинами”, в системі післядипломної педагогічної освіти та на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників ДНЗ.

Матеріали дослідження **впроваджено** в практику роботи ДНЗ № 1 м. Армянськ (акт №4 від 30.10.2009р.); № 1, 4, 11 м. Красноперекоськ (акт № 16.1-09/662 від 17.06.2009р.); № 4 м. Красноперекоськ (акт №21 ОГ від 07.06.2009 р.). факультеті педагогіки і психології Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет” (філія м. Армянськ) (акт № 14/01 від 27.11.2009 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки, результати наукового дослідження доповідалися на: міжнародних „Інноваційні технології в освіті” (Алушта, 2008), „Професіоналізм педагога в контексті європейського вибору України” (Ялта, 2008, 2010), V Міжнародні педагогічні читання з проблем дошкільної педагогіки „Формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу в умовах глобалізації” (Херсон, 2009), „Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону” (Ялта, 2008); I Міжнародному освітньому форумі „Особистість в єдиному освітньому просторі (Запоріжжя, 2010); всеукраїнській і „Мова як чинник формування громадянина України” (Запоріжжя, 2008); вузівській „Формування творчих професійних вмінь у процесі підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів та вчителів початкових класів” РВНЗ КГУ (Євпаторія, 2009) науково-практичних конференціях; обговорювалися на засіданнях кафедр педагогіки, гуманітарних наук Республіканського вищого навчального закладу „Кримський гуманітарний університет” (м. Ялта) (2007-2010 рр.).

Публікації. 3 теми дослідження опубліковано 16 одноосібних наукових праць, з них 9 статей уміщено у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, шістьох підрозділів, висновків з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, 1 додатку. Основний текст дисертації викладено на 172. Робота містить 19 таблиць, 1 рисунок, 3 діаграми, що обіймають 12 сторінок основного тексту. У списку використаних джерел 190 найменувань, з них 5 іноземною мовою, що охоплюють 26 сторінок. Додаток викладено на 78 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ БАТЬКІВ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

1.1. Сім'я як осередок первинного виховання дітей раннього віку

Одним із чинників соціалізації сучасної людини є освітнє середовище, за сприятливих умов якого відбувається реалізація задатків і здібностей зростаючої особистості, здійснюється задоволення пізнавальних потреб і прагнень до духовного розвитку. Сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передання культурних цінностей від покоління до покоління. Упродовж усього життєвого шляху особистості сім'я є тим найближчим мікросоціальним оточенням, яке опосередковує і визначає своєрідність культурного досвіду дитини.

У науковому обігу існує безліч підходів до розуміння сутності сім'ї – філософський, соціологічний, психологічний, педагогічний тощо. Вивчення сім'ї у філософії здійснювалось А. Корецькою, Т. Руденко, В. Ткачовою та ін. [К31, Р4, Т3]. Так, А. Корецька зазначає, що сім'я як первинна соціальна група, віддзеркалює сучасний стан суспільства і прогнозує його майбутнє [К31, с. 15]. Вона здійснює первинну соціалізацію, закладаючи основи духовності особистості, забезпечує дотримання й трансляцію традицій, відіграє важливу роль, зокрема, у формуванні ціннісної, моральної та екологічної культури [К31, с. 14]. Т. Руденко наголошує, що сім'я виступає ефективним інструментом формування нових цінностей і норм поведінки [Р4, с. 14]. Слушною є думка В. Ткачової, яка пропонує розглядати сім'ю як систему зв'язків, взаємодій і відносин, що заснована на кровній спорідненості, члени якої пов'язані побутом, спільністю проживання і де задовольняються потреби особистості й суспільства [Т3, с. 8]. Отже, сім'я виступає не тільки вагомим чинником соціалізації підростаючого покоління, а й закладає основи світосприйняття, здійснює вплив на розвиток духовної культури особистості, її соціальну спрямованість і мотиви її поведінки, виформовуючи моральне підґрунтя.

Соціально-психологічні аспекти сім'ї досліджували такі вчені як О. Данілов, Н. Семенова, та ін. [Д6, С30]. Так, на думку Н. Семенової сім'я є першоосновою соціуму, де формуються та виявляються індивідуальні якості дитини, закладаються мотиви її поведінки, забезпечується реалізація потреб та інтересів, відбувається самопізнання та самоактуалізація особистості [С30, с. 7]. О. Данілов підкреслює, що сім'я є соціально-педагогічною системою, мета якої полягає у відтворенні життя та соціалізації поколінь [Д6, с. 17]. Сімейне середовище виступає, посередником між індивідуумом і суспільством, транслятором фундаментальних цінностей від покоління до покоління тому що батьки та інші родичі дитини складають її перше соціальне оточення. Розширення мікросоціального середовища відбувається шляхом встановлення зв'язків із родичами різних вікових груп (двоюродні брати й сестри, тітоньки, бабусі й дідусі та ін.) [ПЗ, с. 275]. Отже, основні соціалізуючі функції сім'ї, передусім, полягають у забезпеченні фізичного та емоційного розвитку індивіда; формуванні статевої ідентифікації дитини; її розумовому розвитку та розвитку здібностей і потенційних можливостей; формуванні ціннісних орієнтацій особистості; оволодінні дитиною основними соціальними нормами.

Психологічне розуміння визначення „сім'я” відображено в працях Л. Виготського, Р. Овчарової та ін. [В13, О8]. Як зазначав Л. Виготський, саме в сім'ї закладаються перші світоглядні установки людини і моделі соціальної поведінки, відбувається навчання соціальним ролям та навичкам. Дитина засвоює не лише зміст культурного досвіду, але прийоми та форми культурної поведінки, культурні способи мислення [В13, с.11]. Р. Овчарова, акцентує увагу на тому, що сім'я є динамічною малою групою людей, котрі разом проживають, пов'язані родинними відносинами, спільністю формування і задоволення потреб, взаємною моральністю та відповідальністю [О8, с. 21]. Отже, сім'я у наукових дослідженнях постає невід'ємний атрибут існування соціуму, що виформовує особистісні якості людей і визначає характер суспільних взаємовідносин.

Відмінним є погляд педагогічної науки на сім'ю в дослідженнях Т. Барінової, О. Спіррової, М. Стельмаховича, О. Ярошинської та ін., які акцентують увагу на виховному аспекті [Б18, С15, С12, Я1]. Сім'я впливає на відносини в суспільстві й

характер усіх процесів суспільного життя. Наприклад, науковцями Т. Баріноюю та О. Спірвоюю зазначено, що сім'я як первинна культурна ланка зумовлює формування в дітей певних зразків поведінки [Б18, с. 4; С15, с. 8]. Так, дитина одержує перші уявлення про себе та інших людей, набуває для подальшого суспільного життя соціальних навичок, привчається виконувати не тільки приємні для себе, але й обов'язкові, необхідні для інших дії [П1, с. 412]. Батьки та інші родичі допомагають задовольнити потреби дитини, а саме: надають відчуття приналежності до певної групи, реалізуючи потребу в безпеці, комфорті; створюють атмосферу взаємоповаги та любові; формують почуття неповторності та індивідуальності. Важливого значення для формування правильного уявлення про родину та стосунки її членів набуває особистий приклад батьків, їхнє ставлення до родичів та інших людей впливають на формування в дитини уявлення про міжособистісні стосунки. Як зазначає М. Стельмахович, сімейне середовище, що створюють батьки, виступає вагомим чинником у здійсненні передавання майбутньому поколінню етнокультурного досвіду та сімейних традицій [С15, с. 3]. Отже, з перших днів появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя та практичної діяльності, в домашніх умовах забезпечити розумну організацію діяльності, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власного досвіду поведінки й діяльності. Саме світогляд і переконання, морально-етичні ідеали та смаки, норми поведінки й трудові навички згодом становитимуть сутність людини.

Засвоєння підростаючим поколінням певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства, відбувається шляхом виховання. Як складне явище виховання є об'єктом вивчення різних наук (філософії, соціології психології, педагогіки тощо). За філософським словником сутність виховання полягає в передаванні, засвоєнні та здобутті досвіду життя в суспільстві та в умовах конкретної культури [Ф2, с. 216]. З погляду соціальної психології, виховання — це діяльність з передачі підростаючому поколінню суспільно історичного досвіду, що є результатом взаємодії вихователя з вихованцем, а також самих вихованців між собою в онтогенезі [К5, с. 51].

Психологічне розуміння сутності „виховання” представлено як планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування її установок, принципів, ціннісних орієнтацій [Ш6, с. 51]. В педагогіці дефініцію „виховання” вживають у широкому соціальному, в широкому педагогічному й вузькому педагогічному значеннях. Виховання в широкому соціальному значенні є процесом формування особистості під впливом навколишнього середовища, умов, обставин, суспільного ладу. Оскільки дійсність нерідко буває суперечливою та конфліктною, то особистість може не лише формуватися під впливом середовища, а й деформуватися під впливом антисоціальних явищ або, навпаки, загартовуватись у боротьбі з труднощами, виховувати в собі несприйнятливність до цих явищ. Виховання в широкому педагогічному значенні відображає формування особистості дитини під впливом діяльності педагогічного колективу закладу освіти, що ґрунтується на засадах педагогічної теорії, передовому педагогічному досвіді [Е2, с. 461]. Виховання у вузькому педагогічному значенні розглядається як цілеспрямована виховна діяльність педагога в досягненні конкретної мети в колективі вихованців. Таке виховання є спеціально організованим процесом, передбачає формування певних якостей особистості, процес управління його динамікою і відбувається шляхом взаємодії вихователя з вихованцем [Е2, с. 462]. Отже, як педагогічна категорія виховання є цілеспрямованою діяльністю, що покликана сформувати в особистості певну систему якостей, поглядів і переконань відповідно до виховних ідеалів суспільства.

Виховання завжди взаємопов'язане із розвитком соціуму: економічними, політичними та іншими суспільними відносинами. В умовах будь-якого суспільства виховання має чітко виражену мету, що полягає в формуванні світогляду через наукові, моральні, духовні переконання, цінності, відповідальне ставлення до праці, життєві орієнтації тощо. Воно ґрунтується, з одного боку, на етичному зразку (ідеалі), який втілює вимоги суспільства до людини, а з іншого боку, переслідує мету максимального розвитку індивідуальних особливостей кожного суб'єкта суспільства. В практичній діяльності людства виховання відображає історичну потребу суспільства в підготовці покоління, здатного реалізовувати певні соціальні

функції та ролі. Отже, виховання є спеціально організованим процесом з формування інтелекту, фізичних і духовних сил зростаючої особистості, виступає як результат взаємодії та взаємовпливу старших і молодших поколінь, під час якого передається, засвоюється й формується накопичений досвід. Саме в процесі виховання вихованець опановує досвідом людських взаємовідносин, основами культури, навчається манерам поведінки, коригує власне уявлення про світ, ставлення до людей і самого себе.

Особливості сімейного виховання вивчалися видатними педагогами: П. Лесгафтом, А. Макаренко, Й. Песталоцці, В. Сухомлинським та ін. [Л9, М12, П12, С11]. Так, П. Лесгафт розглядав сімейне виховання як один з найголовніших факторів у формуванні особистості дитини [Л9, с. 48]. А. Макаренко звертав увагу на такі аспекти сімейного виховання як-от: загальні умови виховання дитини в сім'ї, вплив її структури на дитину, роль авторитету й прикладу батьків у виховному процесі тощо [М12, с. 337]. Підґрунтям системи виховання А. Макаренка була народна основа, рід, а сім'я, зокрема багатодітна, виступала основою організаційної технології виховної діяльності колективу. А. Макаренко наголошував, що виховання як і напружена праця вимагає постійної уваги, простоти, щирості, відсутності будь-якої штучності й несправедливості [М12, с. 363]. Й. Песталоцці та В. Сухомлинський вважали, що вирішальна роль у сімейному вихованні дитини належить матері [П12, с. 217-218; С11, с. 19].

Серед сучасних українських і російських вчених особливості виховання дитини в умовах сім'ї розглядали Н. Вальнер, А. Відченко, Л. Ковальчук, І. Макаренко, Н. Семенова, М. Стельмахович, В. Ткачова, В. Федяєва та ін. [В11, В10, К11, М22, С30, С12, Т3, Ф6]. В. Ткачова розглядає виховання як першочерговий обов'язок сім'ї [Т3, с. 13]. Так, Н. Семенова наголошує, що виховання є провідним засобом впливу на дитину в сімейних умовах [С30, с. 12]. Дослідження М. Стельмаховича доводять, що в українській етнопедагогіці більше всього приділялася увага вихованню дітей, особливо від народження до п'яти років [С12, с. 24]. Як зазначає В. Федяєва, виховний вплив сім'ї на дитину унікальний, всеохоплюючий, сталий за інтенсивністю й результативністю. Він здійснюється

безперервно, одночасно охоплюючи всі сторони формування особистості, триває багато років, ґрунтується на стійкості контактів [Ф6, с. 10]. Саме постійність, довготривалість та безпосередність виховних впливів батьків на дитину сприяє швидкому мимовільному засвоєнню підростаючим поколінням суспільних норм.

Процес виховання в сім'ї є більш природним, ніж у виховному закладі тому що у взаємовідносинах між суб'єктами відсутня регламентованість через участь дитини в спілкуванні з дорослими. Вихователями виступають найрідніші для дитини люди — батько, мати, члени родини. Генетична спорідненість всіх членів сім'ї сприяє виникненню між ними глибоких та емоційно насичених контактів, що ґрунтуються на прихильності, довірі, ніжності. І. Макаренко наголошує, що виховна діяльність батьків є особливим видом практичної діяльності, що надає нового змісту сімейному вихованню, формує цілеспрямовані дії й поведінку батьків та забезпечує процес взаємодії з власною дитиною та первинну соціалізацію з моменту народження [М22, с. 11]. Як зазначає Л. Омельченко, результатом впливу сімейного виховання на дитину є такі його прояви: наявність базового почуття безпеки дитини при взаємодії із зовнішнім світом; засвоєння інформації про різноманітні життєві ситуації, здобуття знань та вмінь тощо [О9, с. 149]. Отже, виховання дитини в умовах сім'ї вирізняється певними особливостями, а саме: емоційною насиченістю стосунків між батьками та дитиною, наявністю кровної близькості та теплоти; постійністю і тривалістю спілкування, співучасть дитини у планах батька та матері, інших членів сім'ї; індивідуальною спрямованістю педагогічних впливів на дитину; рухливим розпорядком дня; можливістю спілкування з родичами різних вікових груп; дітьми, рідними різних поколінь. Усі ці потреби життєво важливі для кожного малюка, тим паче для дитини раннього віку. Отже, перші роки життя величезний, визначальний вплив на розвиток дитини здійснює середовище, яке її оточує, особливо безпосередні виховні дії з боку батьків, оскільки розвиток малюка раннього віку (з 1 року до трьох років), відбувається дуже швидко. Розвиток дитини в умовах сім'ї має бути спрямовано на вирішення наступних основних завдань: забезпечити розвиток організму і зміцнення здоров'я шляхом правильного

харчування і гігієнічного догляду; створення необхідних умов для своєчасного нормального нервово-психічного розвитку малюка.

Згідно з віковими періодизаціями психічного розвитку раннім віком вважається період від одного до трьох років [М21, В18, Э1]. Базовими новоутвореннями, що визначають розвиток психіки дитини раннього віку, є такі особливості: оволодіння тілом, розвиток предметної діяльності, оволодіння мовленням. О. Кононко визначає й такі особливості дітей раннього віку як: рухова активність, емоційність, велика цікавість до оточуючого, потреба в спілкуванні з дорослими [К33, с. 12]. Ці досягнення знаходять прояв скоординованості й узгодженості рухів і дій, прямоходінні, в інтенсивному розвитку мовлення, в розвитку здатності до заміщення, розвитку символічних дій і використанні знаків; у розвитку форм наочно-дієвого, наочно-образного мислення, уяви й пам'яті, а також в проявах самосвідомості [М21, с. 119]. Н. Аксаріна зазначає, що суттєвою особливістю періоду раннього віку є висока пластичність всього організму та інтенсивність темпу розвитку: перш за все вищої нервової та психічної діяльності [А11, с. 35]. Отже, ефективність здійснення навчання й виховання батьками малюків раннього віку визначається їх індивідуальними особливостями й темпом розвитку. Будь-які систематичні виховні дії батьків впливають на хід розвитку та змінюють поведінку дитини.

У ранньому віці продовжується оволодіння дитини прямоходінням. Ходьба дає можливість не лише засвоїти простір, але й ознайомитись з предметами: наближатися до них або віддалятися, оглядати, підлазити (чи залазити) під них, обходити з різних сторін. Поступово ходіння малюка стає більш впевненішим, збільшується автономність дитини, закладаються основи спілкування із зовнішнім світом, розширюється коло доступних малюку предметів, з'являється орієнтування в просторі і певна самостійність. Дитина починає орієнтуватися не лише серед предметів, що її оточують, але й серед предметів і явищ, що безпосередньо стосуються дорослих [М21, с. 121]. З початком ходьби значно розширюється коло безпосередньо доступних дитині предметів; розширюється і сфера орієнтовно-пізнавальної діяльності малюка. Отже, до трьох років дитина опановує всіма

основними рухами (ходьба, біг, лазіння, кидання тощо) і тонкими рухами пальців. Малюк орієнтується у формі, кольорі, величині предметів. Обмеження рухів дитини, бідність і одноманітність вражень ведуть до різкого відставання в психічному розвитку.

У першій половині другого року життя посилюється прагнення дитини до пізнання оточуючих предметів. У цей час дитина починає більш вправно використовувати за призначенням окремі предмети. Як зазначає Г. Люблінська, наприкінці першого року життя, дитина за допомогою різноманітних маніпуляцій з предметами, практично пізнає приховані в ньому властивості й встановлює існуючі між предметами зв'язки [Л13, с. 249]. Г. Ляміна стверджує, що оволодіння предметною діяльністю сприяє вдосконаленню предметів та їх властивостей (форми, величини, кольору, положення у просторі тощо), розвиваються первинні наочні узагальнення. Діти вчаться підбирати за зразком предмети певного кольору, форми, величини, співвідносити власні дії до сприйнятих властивостей предметів. Узагальнення досвіду набутого через дії з предметами та спостереження, призводить до розвитку елементів наочно-дійового мислення [В17, с. 84]. Важливо, що, під час виконання дій з предметами, малюк починає робити перші узагальнення, перенесення дій, виокремлювати якості предметів (колір, розмір, форма), помічати просторові перспективи. Очевидно, що на другому році життя, психічний розвиток дитини залежить від того, як реалізуються можливості й потреби малюка в предметній діяльності, що є провідною в цьому віці [Н6, с. 133]. Однак, дитина не може самостійно відкрити спосіб вживання знарядь та інших специфічно людських предметів. Тільки з допомогою дорослого малюк може оволодіти ходінням, опанувати основними способами дій з предметами та прийомами пізнання оточуючого середовища.

На другому й третьому роках життя навички дитини пов'язані з виконанням дій по задоволенню основних потреб: їсти, спати, одягатись тощо [К33, с. 45]. Самостійність виявляється в усіх сферах життя та діяльності дитини: вдосконалюються навички самообслуговування; граючи, дитина самостійно відтворює два-три послідовних епізодів з життя; самостійність формується та

виявляється під час занять (слухання казки, пояснення, відповідей на запитання, здійснення задуманого в малюнках та спорудах тощо) [В17, с. 126].

Під час ігор та занять розвиваються психічні процеси (пам'ять, увага, мислення тощо), формуються нові потреби та інтереси дітей [В17, с. 122]. Так, важливе значення у психічному розвитку дитини раннього віку відіграє розвиток уваги. Стійкість уваги та здатність малюка довільно нею керувати виступає важливою передумовою подальшого розумового розвитку.

Психічні процеси В цілому психічний розвиток дітей третього року характеризується активною спрямованістю на виконання дій без допомоги дорослого, подальшим розвитком наочно-дієвого мислення та проявом елементарних суджень про те, що оточує, утворенням нових форм взаємин з однолітками, поступовим переходом від поодиноких ігор „поруч” до простих форм спільної діяльності [В17, с. 121]. На третьому році життя практично в усіх дітей продовжує домінувати наочно-дієве мислення [К33, с. 58].

Дитина трьох років здатна на певну стійкість уваги, але в той же час вона легко відволікається.

Упродовж раннього дитинства у зв'язку з ускладненням взаємин з дорослими й іншими дітьми та оволодінням дитиною предметними діями стають різноманітними й емоційні прояви малюків: міміка, жести, інтонація, які діти часто копіюють у дорослих [В17, с. 128]. Поведінка малюка третього року життя є імпульсивною, оскільки формується під впливом почуттів, бажань та настрою [В17, с. 129]. Тому дозвіл або заборона діяльності з боку дорослих, задоволення основних потреб дитини — усе це викликає різні емоційні прояви: дитина радіє або капризує, виказує симпатію або невдоволення, образу тощо. У подальшому розвитку емоції поступово вдосконалюються за рахунок формування та ускладнення діяльності дітей цього віку [В17, с. 130]. Як зауважує М. Лісіна, зміст і форми емоційного контакту і спілкування відповідають рівню психічного розвитку дитини, тільки тоді, коли вони сприяють формуванню прихильності, симпатії та любові між дитиною та дорослим [Л17, с. 24].

Починаючи з раннього дитинства, малюк вступає у різноманітні відношення з оточуючими людьми. У спілкуванні з близькими людьми створюються передумови для інтенсивного розвитку мовлення малюка. В цей час дитина від пасивного оволодіння мовленням переходить до активного його використання: виявляє спроби звернутись до дорослого з проханням, намагається отримати пояснення щодо зацікавленого предмета або явища; за допомогою слів висловлює бажання [К33, с. 12].

У ранньому віці мовлення дітей розвивається швидкими темпами в таких напрямках: розуміння мовлення дорослих, оволодіння словником, удосконалення звуковимови, засвоєння граматичної будови мовлення, розвиток діалогічного мовлення. Засвоєння мовлення — якісно новий період в пізнавальній діяльності дитини, який вона проходить разом з дорослим. Інтенсивний розвиток мовлення в ранньому віці значно розширює можливості спілкування дитини з дорослим і створює передумови для виникнення між ними нового типу стосунків. У процесі засвоєння способів вивчення предметів і засобів спілкування відбувається подальший розвиток в дитини свідомості й окремих психічних властивостей [М21, с. 123]. Наприкінці першого-початку другого року життя оволодіває значеннями слів. Збільшується кількість слів, які дитина може використовувати у мовленні, з'являється новий тип спілкування дитини з дорослим — мовленнєве спілкування. Розвиток передумов опанування активного мовлення включено у спілкування з дорослим [Г12, с. 188]. Дорослий за допомогою словесних вказівок може керувати вихованням та діями малюка [К33, с. 65].

Бурхливий розвиток предметної діяльності після 1,5 років призводить до появи у мовленні малюка дієслів, пов'язаних з дією та вираженням вимог. Дворічний малюк задає багато запитань про назви предметів, що призводить до скачкоподібного збільшення активного словника [Г12, с. 189]. До двох років дитина розуміє всі слова, що відображають властивості предметів з її близького оточення, завдяки тому, якщо дорослі їх постійно вимовляють. На кінець третього року життя дитина практично опановує основними синтаксичними конструкціями, граматичними формами, системою звуків рідної мови (хоча й не усе може

вимовляти). Мовлення для малюка виступає засобом спілкування та пізнання, способом вираження емоцій та регулювання власних дій [Н6, с. 133]. Потреба запитати, пояснити, прокоментувати сприяє активізації словникового запасу дитини й ускладнює граматичну форму висловлювань [В17, с. 131].

Наприкінці другого року життя дитина починає використовувати речення із двох слів, що спровоковано швидким збільшенням кількості слів у словнику дитини. Поступово значення слів стає більш стійким, що має предметну спрямованість [К33, с. 66]. Цей період також уособлює в собі початок засвоєння дитиною граматичної структури речення [К33, с. 69]. Активний словник малюка на другому році життя характеризується значними індивідуальними відмінностями. В одних дітей він збагачується поступово і відносно рівномірно, інші — ніби накопичують пасивний словниковий запас [В17, с. 93].

У півтора року дитина вимовляє близько 30 слів, простих за звуковим складом. Пасивний словник дітей збагачується через визначення розміру предметів, запам'ятовування кольорів, просторові співвідношення, оцінювання вчинків, з'являються назви якостей і відношень, тобто окремі прикметники та прислівники [В17, с. 91]. А. Богуш зазначає, що поступово під впливом дорослого і спеціальних занять дитина починає розрізняти предмети за їх ознаками, якостями, величиною, кольором, кількістю. У словнику малюка починають з'являтися відповідні слова-прикметники, прислівники, які використовуються ним у мовленні (до 3-4 слів) [Б28, с. 73]. Зустрічаються розповідні, окличні й навіть питальні пропозиції, що мають інтонаційний характер. Пропозиції частіше складаються з підмета й присудка або присудка й доповнення. Пізніше малюки починають змінювати слова за числом, родом та деякими відмінками [В17, с. 93].

Мовлення стає основним засобом спілкування не лише з дорослими, а й з дітьми [Б28, с. 75]. До трьох років мовна активність дитини збільшується в середньому в 3-3,5 разів. За даними Д. Ельконіна, на третьому році життя розуміння мовлення дитиною зростає за обсягом та якісно змінюється. Дитина любить слухати, коли розмовляють дорослі. Слухання та розуміння мовлення дорослого, в якому міститься повідомлення про явища та предмети є важливим надбанням,

оскільки надає можливість використовувати мовлення як основний засіб пізнання щодо предметів, які недоступні безпосередньому досвіду дитини [Э1, с. 105]. Активне мовлення, яким користується дитина третього року життя складає в середньому 1200-1500 слів. Серед них багато іменників, які найчастіше відображають назви предметів побуту, іграшок тощо. Діти третього року життя часто у мовленні вживають дієслова. Окрім дієслів та іменників малюки досить широко використовують у спілкуванні займенники, що виступає ознакою формування особистості [В17, с. 134]. Отже, упродовж трьох років у дитини розвиваються усі функції мовлення та мислення. Мовлення стає засобом спілкування з оточенням та пізнання навколишньої дійсності, засобом виховання та способом регуляції поведінки дитини, її емоційного стану.

Становленню мовлення дворічної дитини сприяє читання та розглядання дитячих ілюстрованих книжок [К33, с. 68]. Навички та звички в дитини утворюються за механізмом умовного рефлексу. Так, Г. Ляміна виокремлює такі педагогічні правила виховання дітей раннього віку: дотримання постійності виховних прийомів; єдність підходів дорослих до виховання малюка; посиленість вимог, що висуваються перед дитиною. Тому успішність їх формування залежить від постійності умов та прийомів виховання. Якщо дорослі погоджують між собою виховні дії, то дитина поступово звикає дотримуватись правил поведінки. Наявність стійкості поведінки полегшує дитині пристосування до сімейних умов, створює спокійний, урівноважений настрій. Вимога припускає її здійсненність та посиленість [В17, с. 115]. Так, якщо батьки висувають перед дитиною певні вимоги, то вони повинні мати постійний характер і не змінюватись залежно від настрою дорослих або певних обставин. Важливою передумовою успішного розвитку є необхідність створення умов для того, щоб в самостійній діяльності дитина використовувала накопичені знання та вміння [В17, с. 172]. За наявності зайвого піклування можуть формуватися в дитини негативізм, упертість і капризи [В17, с. 130]. Отже, період раннього дитинства є важливим для всього подальшого фізичного, психічного, емоційного та інтелектуального розвитку дитини. Активна

виховна діяльність у сім'ї кожного з батьків, їхня єдність і послідовність у вимогах до дитини визначає гармонійність розвитку особистості малюка.

Дослідженню впливу дорослих на розвиток, навчання й виховання дітей раннього віку приділяли увагу О. Аршатська, Ю. Верхотурова, З. Гуріна, О. Демиденко, І. Кліш, М. Лісіна, Н. Макарова, Г. Мішина, Т. Науменко, Л. Олійник, С. Паршукова, О. Половінкіна, О. Саприкіна, Т. Фінашина та ін. [А7, В14, Г8, Д15, К19, Л7, М14, М16, Н3, О5, П13, П13, С26, Ф8]. Взаємодія дитини з батьками є первинним досвідом взаємодії з навколишнім світом. Цей досвід закріплюється й виформовує визначені моделі поведінки з іншими людьми, що передаються з покоління в покоління. Так, З. Гуріною констатовано, що діти раннього віку здатні виявляти певну міру самостійності в конкретній ситуації відповідно до підтримки дорослого [Г8, с. 10]. Становлення самостійності дитини раннього віку визначається особливостями родинного та суспільного виховання, характером домінування в дорослих орієнтації на суб'єктну активність дитини тощо [Г8, с. 15]. І. Кліш вказує, що важливе значення у вихованні здорових дітей віком до трьох років, має сімейне виховання [К19, с. 4]. Особливої уваги потребує своєчасний і правильний розвиток мовлення, тому що оволодіння малюком мовленнєвими навичками відбувається через спілкування з дорослими [Н3, с. 9]. Так, у ході спільної з дорослим предметної діяльності, на основі розуміння, виникає активне мовлення — найважливіше новоутворення раннього дитинства [С26, с. 8]. Сприяння батьками виникненню позитивних емоцій у дитини (радісті, любові до навколишніх дорослих і дітей тощо) забезпечує її гарне самопочуття. Засвоєння малюком елементарних форм культурної поведінки (вміння самостійно їсти, проситися в туалет, роздягатися та одягатися тощо) відбувається також за підтримки дорослих. Отже, для малюка раннього віку дорослий виступає не тільки як джерело задоволення основних потреб, але й як носій суспільного досвіду, який опановує дитина. Період раннього віку є важливим для всього подальшого фізичного, психічного, емоційного та інтелектуального розвитку дитини. Активна виховна діяльність у сім'ї кожного з батьків, їхня єдність і послідовність у вимогах до дитини сприяє гармонійному розвитку особистості малюка.

Ступінь розвитку особистості залежить від міри оволодіння існуючою культурою і входження людини в неї. Сім'я для малюків раннього віку виступає не тільки як інститут соціалізації особистості, але й першим культурним середовищем, якому починає здійснюватись залучення дитини раннього віку до культурного досвіду суспільства. М. Стельмахович зазначає, що найбільш розповсюдженими засобами виховання в українській сім'ї вважались виконання дітьми доручень та обов'язків, привчання до раціонального використання часу, заохочення та покарання і критично сприймались у етнопедагогіці антипедагогічні засоби впливу на дитину, а саме: фізичне покарання та залякування дітей [С12, с. 27]. Тому основними прийомами, що слід використовувати батькам повинні бути заохочення та пояснення [К33, с. 15].

Українське суспільство потребує зміцнення виховної функції української родини, її орієнтації на життєво важливі загальнолюдські та національні цінності. Удосконалення законодавства, регулювання суспільних відносин, що пов'язані з правами, обов'язками та відповідальністю батьків за виховання та розвиток дитини, мають здійснюватися в підтримці сімей у підвищенні педагогічної культури батьків [Д3, с. 124]. Як результат, соціальний інститут батьківства набуває нових форм та змісту.

В умовах соціально-економічної нестабільності та становлення незалежної української держави сучасна сім'я зазнає певних змін у сфері внутрішньо-родинних взаємин. За таких умов виникає проблема якості виконання батьками виховних функцій та обов'язків, яка має різні ступені прояву — від безвідповідального, легковажного, недбалого до усвідомленого, свідомого та відповідального ставлення. Так, науковці (В. Довженко, В. Ткачова, О. Ярошинська та ін.) вважають, що процес реалізації батьками виховної функції обумовлюється низкою несприятливих об'єктивних та суб'єктивних чинників, як-от: послаблення родинних зв'язків як результат нуклеаризації, хаотичність та поверховість спілкування батьків з дітьми, зменшення кількості осіб у сім'ї, знецінення ідеалу сім'ї в суспільстві, відсутність загальних стратегій виховання дитини, недостатність підготовки молоді до материнства й батьківства [Д3, с. 125; Я1, с. 11; Т3, с. 14]. Г. Борин зазначає, що

відсутність у родинному середовищі сприятливого морально-психологічного клімату, ігнорування вікових та індивідуальних особливостей дитини, незадоволення потреби в любові й опіці можуть спричинити негативні наслідки як для дитини, так і для суспільства [Б22, с. 9]. М. Лісіна виокремлює чинники, що впливають на успішність виховання дитини раннього віку. До них відносяться такі: надання дитині можливості активно діяти з багатьма різноманітними предметами; постійна участь дорослого в іграх і заняттях з дитиною; організація спілкування дитини з однолітками й допомога малюку в налагодженні спілкування з ними; поєднання сімейного (емоційного) і суспільного (ділові контакти) виховання [Л7, с. 32]. Так, Л. Ковальчук зазначає, що тривале перебування дітей в умовах комплексу несприятливих обставин життєдіяльності сім'ї, як правило викликає у їх розвитку та поведінці глибокі зміни, призводить до викривлення усвідомлення навколишньої дійсності [К11, с. 13]. Отже, виховання дітей раннього віку не завжди може здійснювати ефективно через те, що одні батьки не сприяють розвитку дитини, інші не хочуть, треті не можуть через певні життєві обставини (важкі хвороби, втрата роботи та коштів для існування, аморальна поведінка тощо), четверті просто не надають цьому належного значення.

Найбільш розповсюдженими труднощами батьків у вихованні дитини раннього віку є відсутність необхідної позитивної атмосфери в сім'ї, односторонність розвитку дитини, надмірність опіки над нею, або, навпаки, неувага до малечі негативно впливають на формування, розвиток і закріплення правил поведінки.

Сучасні батьки все більше прагнуть часто спілкуватися з дитиною, брати активну участь в його вихованні, приділяють увагу успіхам малюка. Поте у свідомості батьків ще не укорінилося думка про те, що для виховання малюка потрібні спеціальні знання. Як зазначає Н. Семенова, понад 65% молодих батьків, народжуючи дітей, не мають ані найменшого уявлення про мету, завдання, форми і методи виховання дітей у сім'ї, 20% керуються досвідом народної педагогіки і лише 15% мають належні психолого-педагогічні знання й ознайомлені з науково-педагогічною літературою і передовим досвідом сімейного виховання [С30, с. 8].

На жаль, батьки систематично припускаються типових помилок, які наслідуються іншими дорослими, а саме: заколисування дітей, обмеження їх рухової активності, порушення режиму, використання погроз, фізичних покарань тощо [35, с. 39]. Так, І. Терещенко під час анонімного опитування батьків було з'ясовано, що 60% використовують фізичні покарання, серед них: биття — 85%; 9% — стояння в кутку (іноді на колінах, на горосі, солі чи цеглинах); 5% — удари по голові й обличчю; 40% батьків переконані в можливості і навіть потребі вживання фізичного покарання власних дітей як основного методу виховання [Т8, с. 208]. Аналіз дослідниками стану виховання дітей раннього віку свідчить, що значна частина батьків обирає методи авторитарного впливу на дитину.

Виявлення знань та практичних дій батьків стосовно догляду та розвитку дітей раннього віку, доводить про їх недостатність та поверховість. Так, Державним інститутом проблем сім'ї та молоді за сприяння Дитячого фонду ООН (Юнісеф) в Україні у 2003 р. було проведено опитування „Оцінка рівня знань, ставлення та практики батьків і фахівців стосовно догляду та розвитку дітей раннього віку”, що проводилось у п'яти областях України — Львівській, Хмельницькій, Київській, Харківській та Автономній Республіці Крим. У кожній області опитано близько 150 осіб, усього опитано 756 респондентів. 80% опитаних — матері, 20% — татусі. Опитували батьків дітей без вроджених вад розвитку, які мають принаймні одну дитину у віці до трьох років [С31, с. 54].

За результатами дослідження 76% опитаних батьків було зазначено необхідність отримання додаткової інформації на сторінках фахових видань, з допомогою телепередач, консультацій. Дослідниками було помічено залежність рівня знань батьків від їх місця мешкання (місто, село). Так, жителі сільської місцевості вдвічі більше незадоволені рівнем власних знань з питань розвитку і виховання дітей у порівнянні з жителями міст [С31, с. 55]. Серед запитань, що цікавлять усіх батьків, які виховують дітей раннього віку на перший план вийшли: надання першої медичної допомоги дитині (46%), ранній інтелектуальний розвиток малюка (44%), захворювання дітей раннього віку — профілактика та лікування (41%), навчання й виховання здорової дитини (41%) тощо [С31, с. 56]. Проте

зафіксовано, що серед 72% опитаних батьків готувалися до народження дитини, проте розуміння респондентами такої готовності було різним. Так, лише 14% матерів та 12% батьків за даними опитування відмовлялися від алкоголю до зачаття дитини; 25% матерів припинили вживати спиртні напої під час вагітності; 16% та 18% припинили палити до та під час вагітності [С31, с. 57]. Мають значення й такі результати, що 85% татусів та 705 матерів висловили згоду що участь обох батьків у спільній діяльності з дитиною сприяє її розвитку та підвищує активність малюка в пізнанні довкілля [С31, с. 64]. Процес виховання відбувається спонтанно, залежить від особистісних переконань батьків та їх власного досвіду. Значним є показник тих батьків, котрі невинувато емоційно реагують на відмову дитини виконати пред'явлену вимогу: 13% нервуються, підвищують голос, 10% — застосовують фізичне покарання; 7% — погрожують фізичним покаранням; 8% — розповідають про міфічних істот, які карають дітей [С31, с. 57]. Отже, сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передання культурних цінностей від покоління до покоління. Вона виступає осередком первинного виховання дітей раннього віку, проте стан виховання малюків у сімейних умовах є незадовільним і потребує надання кваліфікованої педагогічної допомоги батькам, які виховують малюків.

1.2. Сутність та структура феномену „педагогічна культура батьків дітей раннього віку”

Особистість людини формується та розвивається під впливом численних чинників, об'єктивних і суб'єктивних, природних і громадських, внутрішніх і зовнішніх, незалежних і залежних від волі й свідомості людей, діючих стихійно або відповідно певній меті. Проте сама людина не виступає як пасивна істота, яка фотографічно відображує зовнішню дію. Вона є суб'єктом свого власного формування й розвитку. Всебічний розвиток особистості відбувається через засвоєння культурних цінностей, норм, звичок тощо. І дійсно, культура як суспільне явище характеризує різні сторони громадського життя. Як фактор соціального

розвитку суспільства культура об'єднує та надихає людей, сприяє засвоєнню ними найбільш цінних і корисних зразків поведінки, досвіду минулих поколінь й оволодінню способами взаєморозуміння та співпереживання.

Кожна людина упродовж життя виступає об'єктом культурної дії (засвоює культуру в процесі своєї діяльності), суб'єктом культурної творчості (є учасником процесу творення культури) та носієм культурних цінностей (оскільки її діяльність розгортається в певному культурному середовищі). Рівень розвитку культури суб'єкта виявляється в його ставленні до матеріальних та духовних надбань суспільства. Так матеріальні здобутки суспільства забезпечують комфорт й фізичне існування людини, створюючи підґрунтя в формуванні духовних якостей, основу яких складають норми та цінності задані суспільством. Втілюючись у різних сферах духовного життя людини (літературі, мистецтві, освіті тощо) цінності та норми виформовують у кожного суб'єкта власне світосприйняття [Н5, с. 16]. Відповідно до окреслених сфер духовного життя людини на науковому рівні виокремлюються філософська, моральна, естетична, правова, педагогічна культура тощо. Визначення „педагогічна культура” є розповсюдженим серед науковців (В. Бенін, Є. Бондарєвська та ін), проте його сутність досі не підлягала ґрунтовному аналізу [Б20, Б2]. Отже, звернемося до етимології його походження. Словосполучення „педагогічна культура” складається з двох дефініцій „педагогічна” та „культура”. Розглянемо їх більш детально.

У наш час на буденному рівні під культурою часто розуміють культурність особи, відносячи сам термін до оцінних понять, широко вживають словосполучення „культура розуму”, „культура почуттів”, „культура поведінки”, „фізична культура”. Сучасне розуміння культури є складним і багатозначним, не має вичерпного визначення. Етимологічне значення слова „культура” походить від латинського *colere*, що в перекладі означає „культивування, обробка, шанування”. Через різноманітність методологічних підходів у дослідженнях виникають відмінності в сприйнятті науковцями ролі, структури та функцій культури в суспільстві. Так, проблематику культури в філософії серед українських мислителів досліджували М. Александрова, Ю. Богуцький, І. Бушман, М. Дяченко, І. М'язова, та ін. [А4, Б9,

Б7, Д5, М11]. Культура сприймається науковцями як: стимул, що спонукає людину до пізнання задля засвоєння нею певних культурних еталонів і норм (І. Бушман) [Б7, с. 10]; динамічна та багатогранна система, що пронизує всі аспекти життя суспільства (І. М'язова) [М11, с. 6]; як освіченість у результаті перетворення зовнішніх культурних еталонів у внутрішні (Ю. Богуцький) [Б9, с. 13]; як спонукача сила що сприяє розвитку людської особистості (М. Дяченко) [Д5, с. 24]. Отже, філософське осмислення сутності культури полягає у відображенні суспільного життя та в засвоєнні людиною певних культурних еталонів і норм. У психології дослідження культурологічних аспектів (Л. Виготський, О. Созонюк, В. Стасевич та ін.) мають ціннісний напрямок. Так, на думку О. Созонюк культура (у найбільш широкому значенні) є такою системою організації людського буття, що понятійно відбивається в категоріях „добро”, „зло”, „любов”, „справедливість”, „обов'язок”, „сумління” тощо [С13, с. 10]. В. Стасевич розглядає культуру як сферу буття людини, що постає втіленням цілей і цінностей людської діяльності [С14, с. 15]. Л. Виготський розглядав сутність культури через оволодіння людиною певними культурними надбаннями (мовлення, письмо тощо), які створило людство у процесі свого історичного розвитку [В13, с. 2]. Отже, психологічне розуміння культури виступає як процес розвитку сутнісних сил людини та їх практичного вияву в усіх сферах, а водночас як система матеріальних і духовних цінностей, створених людьми й застосованих в їх діяльності, норм її регулювання, способів організації поведінки та спілкування людей.

Особливістю соціологічного підходу до вивчення культури є аналіз її взаємозв'язку із суспільним розвитком. У рамках соціологічних досліджень (О. Іванкова-Стецюк, Д. Мердок, Т. Парсонс та ін.) визначення „культура” розглядається не лише як єдина система, але й досліджується як ознака диференційованості, обумовлена різноманіттям форм соціального життя [И4, М20, П19]. Так, О. Іванкова-Стецюк у дисертаційному дослідженні розглядає культуру як внутрішнє джерело розвитку суспільства [И4, с. 9]. На думку Т. Парсонса, культура виступає рушійною силою в формуванні культурного досвіду людини, який закріплюється у вигляді цінностей та уявлень про навколишній світ [П19, с. 183].

Дж. Мердок зазначав, що культура виступає засобом пристосування людини в суспільстві [М20, с. 61]. Отже, культура в соціологічних дослідженнях постає як посередник між суб'єктом та суспільством у засвоєнні норм, цінностей та зразків поведінки, притаманних певній соціальній групі людей. На нашу думку, кожен підхід щодо розуміння сутності культури відображає як певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, так і міру вихованості, освіченості, яка виявляє себе в різних типах організації життєдіяльності людей. Узагальнюючи зміст окреслених підходів щодо визначення „культура” вважаємо правомірним далі розглядати його як багатогранне явище що сприяє засвоєнню людиною певних культурних еталонів і норм, рушійною силою в розвитку її особистості та регуляції власної поведінки.

Слово „педагогічна” є прикметником, який утворено від іменника „педагогіка” [Г7, с. 246]. У словнику С. Гончаренко зазначено, що *педагогіка* це наука, що вивчає закономірності навчання й виховання людини в освітньому процесі [Г2, с. 252]. Специфічна риса педагогіки як фундаментальної науки полягає в тому, що вона є основою всіх наук, бо саме вона вивчає як нагромаджувати знання й передавати їх від покоління до покоління. Проаналізувавши сутність явищ „педагогіка” та „культура” в контексті дослідження визначаємо **„педагогічну культуру” як частину загальної культури людини, що обумовлює ефективність процесу передавання культурної спадщини підростаючому поколінню шляхом навчання й виховання.**

За своїм змістом і формами педагогічна культура представляє самостійний напрям у розвитку практичної людської діяльності, що виконує у загальному контексті культури функцію збереження людського досвіду у створенні предметів культури у всьому їх розмаїтті. Педагогічна культура є сукупністю штучних за природою, людських за походженням, соціальних за призначенням, різноманітних за формою і способом здійснення, об'єктивованих у самій людині практик навчання і виховання, у яких відтворено спосіб наслідування і збереження людського досвіду з виготовлення, використання та оцінювання в умовах соціальної взаємодії предметів культури. За своїм змістом і походженням педагогічна культура

відображає і акумулює увесь різноманітний соціальний досвід навчання і виховання, набутий у різних сферах людського буття, різних формах його організації, на різних історичних етапах розвитку соціальності самої людини і людства в цілому. Носіями і творцями педагогічної культури виступають усі члени суспільства, організовані в певні соціальні групи, в яких відтворюється досвід їхньої соціальної взаємодії, ставлення до довкілля та його перетворення відповідно власних потреб та інтересів

Процес засвоєння підростаючим поколінням певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства, включає як стихійні, спонтанні процеси, що впливають на формування особистості, так і цілеспрямовані [Ф6, с. 10]. Так, цілеспрямованість освітнього процесу переважно здійснюється закладами освіти (дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні школи, вищі навчальні заклади тощо) спеціально підготовленими людьми (педагогами) [Г2, с. 250]. Спонтанно культурний досвід попередніх поколінь засвоюється в неформальних групах, молодіжних організаціях і сімейних умовах. Навчання й виховання підростаючого покоління в освітніх закладах здійснюється педагогом, а в сім'ї, неформальних групах та молодіжних організаціях — суб'єктом, який є шановною людиною та користується авторитетом. В сімейних умовах для підростаючої дитини непохитний авторитет мають її батьки. Отже, педагоги та батьки виступають активними суб'єктами навчально-виховного процесу, здійснюючи передавання підростаючому поколінню культурного досвіду.

Згідно з висновком про те що, батьки виступають активними суб'єктами у здійсненні передавання підростаючому поколінню культурного досвіду, було здійснено контент-аналіз літературних джерел з педагогічної культури батьків (табл. 1.1). Контент-аналізу підтягали літературні джерела як науково-дослідного (дисертаційні дослідження, монографії, наукові статті), так і теоретико-практичного спрямування (підручники, методичні посібники, практичні розробки тощо).

Згідно з даними контент-аналізу за напрямом „педагогічної культури батьків”, починаючи з двохтисячного року було надруковано лише 18 праць, серед яких 6 літературних джерел мали наукове спрямування, а останні 13 — практичне. Є досить важливим, що наукові досягнення вчених із проблеми формування

педагогічної культури батьків з двохтисячного року обмежені лише статтями в наукових журналах, стосовно предмета нашого дослідження (педагогічна культура батьків дітей раннього віку) не було знайдено жодної дисертації або наукової статті.

Таблиця 1.1

**Контент-аналіз літературних джерел з педагогічної культури батьків
(в Україні)**

Література		Рік видання		90-ті роки	2000-ні роки	з 2000-ного року	всього
		напрямок					
Педагогічна культура батьків	Науково-дослідний		—	6	6	12	
	Теоретико-практичний		1	2	13	16	
всього проаналізовано			1	8	18	28	

Отже, ми дійшли висновку, що фахівці-практики з дошкільної освіти відчують нагальну потребу у формуванні педагогічної культури батьків, проте, недостатня теоретична розробленість цього питання в науковій сфері не надає їм можливості здійснювати цю роботу ефективно. На основі даних контент-аналізу, розглянемо бачення вчених щодо сутності педагогічної культури батьків.

Так, аналіз змісту наявних наукових джерел вказує на різноманітність методологічних підходів у дослідженнях педагогічної культури батьків, що призводить до виникнення відмінностей у розумінні авторами її ролі, структури та функцій. Загальні положення щодо сутності педагогічної культури батьків серед українських учених розглянуто в працях Т. Алексеєнко, О. Докукіної, І. Гребеннікова та ін. [А3, Д17, Г1]. Так, О. Докукіна зазначає що педагогічна культура батьків виявляється у гуманному ставленні мами й тата до дитини [Д17, с. 54]. І. Гребенніков під педагогічною культурою батьків розуміє такий рівень їх педагогічної підготовленості, що відображає певний ступінь їх зрілості як вихователів та виявляється в процесі сімейного виховання дітей [Г1, с. 12]. Т. Алексеєнко досліджувала аспекти педагогічної культури молодих батьків та позначила її як складне комплексне особистісне утворення, що виявляється у достатній підготовленості подружжя до виховання дітей [А3, с. 19]. Сутність

педагогічної культури батьків з позиції автора є комплексом різноманітних культурних напрямів (моральної, естетичної, культури праці тощо) дітей [А3, с. 21]. Зазначимо, що, на думку Т. Алексеєнко, моральна, естетична та інші напрями культури, зазначені виступають окремими елементами загальної культури людини, а тому й не можуть підпорядковуватись педагогічній культурі батьків як її аспекти.

Ми поділяємо думку вчених (Т. Алексеєнко та І. Гребенніков) у тому, що педагогічна культура (молодих) батьків може зазнавати постійних змін та розглядатись як динамічне особистісне утворення проте інші положення підлягають сумніву. Отже, вважаємо, що визначення „педагогічна культура батьків” потребує уточнення. Розглянемо далі бачення педагогічної культури батьків запропоновані російськими вченими (Т. Бахуташвілі, Ю. Гладкова, А. Кокоєва, І. Кульчицька, К. Наседкіна, О. Нестерова, К. Сорокіна, С. Щербакова та ін.) [Б21, К22, К23, Н2, Н4, С19, Щ5]. Так, на думку А. Кокоєвої, К. Сорокіної та С. Щербакової педагогічна культура є інтегративним особистісним утворенням, що виявляється в ціннісній спрямованості батьків на повноцінне виховання й розвиток дитини, їх здатності до рефлексії, самоконтролю та регуляції власної поведінки [К22, с. 5; С19, с. 9; Щ5, с. 8]. Ю. Гладкова в дисертаційному дослідженні педагогічну культуру пропонує розглядати як інтегративне утворення, що являє собою єдність цінностей, проявів поведінки та якостей особистості батьків, що спрямовані на творчу реалізацію процесу виховання й розвитку дитини в сім'ї [Г9, с. 16]. Вважаємо, що погляди російських учених на бачення педагогічної культури батьків є слушними, проте мають узагальнений характер. Наприклад, наявність здатності батьків до рефлексії, самоконтролю та регуляції власної поведінки є очевидною, проте рефлексія та її складові будуть формуватись лише як результат засвоєння певної інформації, тобто рефлексія є результатом певного сприйняття, пізнання, після якого людина коригує власні дії (контролює та регулює їх) відповідно до нового світобачення. Отже, на нашу думку, сама лише здатність батьків до рефлексії не може сприяти повноцінному вихованню та розвитку дитини. Слушними є погляди Т. Бахуташвілі та О. Нестерової, які вважають педагогічну культуру особистісним утворенням, що виявляється в ціннісно-гуманному ставленні батьків до дитини [Б21, с. 9; Н4, с. 11].

Ми згодні з тим, що ціннісно-гуманне ставлення до дитини є складовою педагогічної культури батьків, проте воно не має вирішального значення стосовно предмета дискурсу. Цінності за своєю природою відносно постійні та стійкі, вони закладаються ще в дитинстві. Відповідно базові цінності дорослої людини, що остаточно сформовані та мають стійкий характер важно коригувати. До того ж наявність у людини певної системи педагогічних цінностей ще не забезпечує їх дотримання в повсякденні. Отже, на нашу думку таке формулювання педагогічної культури батьків лише частково розкриває зміст явища, що розглядається.

Узагальнюючи результати аналізу ми дійшли висновку, що „педагогічна культура батьків” — це комплексне динамічне явище, що виступає як складова загальної культури суб’єктів (мами й тата), які здійснюють передавання дитині культурної спадщини в сімейних умовах.

Зазначимо, що предметом дослідження є педагогічна культура батьків дітей раннього віку. Формулювання „педагогічна культура батьків дітей раннього віку” складається з таких логічно завершених частин, а саме: „педагогічна культура батьків” та „діти раннього віку”. Перша частина формулювання є головною та відображає загальний зміст, друга частина — вказує на специфічність і конкретність першої.

Як зазначає О. Денисюк, потреба в співробітництві з дорослими є об’єктивно необхідною передумовою засвоєння дитиною соціального досвіду є найважливішим надбанням раннього віку, що виступає в контексті з предметною діяльністю як основним фактором розвитку пізнавальної діяльності дітей і спілкування з однолітками [Д16, с. 101].

Отже, на основі аналізу досліджень педагогічної культури батьків та вивчення особливостей розвитку, навчання й виховання малюків раннього віку під „педагогічною культурою батьків дітей раннього віку” розуміємо комплексне динамічне явище, сутність якого виявляється в передаванні дитині культурної спадщини шляхом навчання й виховання згідно з темпом розвитку, віковими та індивідуальними особливостями малюків раннього віку.

Ефективність створення батьками необхідних умов для розвитку, навчання й виховання дитини раннього віку обумовлюється сукупністю взаємопов'язаних елементів їхньої педагогічної культури, що визначають її структурність. Розглянемо існуючі підходи щодо змісту педагогічної культури батьків.

Так, складові педагогічної культури батьків досліджували Т. Алексеєнко, Т. Бахуташвілі, І. Гребенніков, А. Кокоєва, К. Насєдкіна, О. Нєстєрова, В. Постовий, Є. Сорокіна, С. Щєрбакова та ін. [А3, Б21, Г1, К22, К23 Н2, П6, С19, Щ5]. Проте в поглядах науковців спостєрігаються певні розбіжності щодо загального розумінні змісту педагогічної культури батьків. Дослідники Т. Алексеєнко та В. Постовий виокремлюють такі компоненти педагогічної культури батьків: мотиваційний (спонукання до виховної діяльності), змістовий (знання, переконання, погляди), конструктивний (рівень сформованості навичок, оволодіння прийомами і методами виховного впливу на дитину) [П6, с. 43]. Структура педагогічної культури за І. Гребенніковим, представлена трьома компонентами: конструктивного (визначення мети й підбір програми, форм та методів виховання), організаційного (передбачає організацію життя та занять дітей) та комунікативного (встановлення взаємовідносин між батьками, дітьми та членами родини) компонентів [Г1, с. 15]. Ознаками педагогічної культури батьків науковець вважає наявність у батьків: моральної культури (вимогливість до себе, самокритичність); культури мислення (вміння помічати власні труднощі, їх виправлення та передбачення у майбутньому); мовленнєвої культури (володіння літературною мовою, правильна вимова); комунікативної культури (володіння навичками комунікації); дидактичної культури (організація навчально-виховного процесу, володіння сучасними формами та методами виховання); культури праці (вміння працювати продуктивно) тощо [А3, с. 39-40]. К. Насєдкіна вважає, що важливою складовою педагогічної культури батьків виступає їх підготовленість до виховання майбутніх дітей та виокремлює такі складові: підготовленість батьків до виховання дітей, ставлення мами й тата до виховання дітей [Н2, с. 10]. Отже, можна дійти висновку про те, що педагогічна культура батьків є складним багатокомпонентним явищем і характеризується наявністю певних компонентів. Проте, вважаємо, що педагогічна культура батьків

дітей раннього віку складається з **комунікативного, пізнавального та рефлексивного компонентів**, у яких відбувається віддзеркалення накопиченого батьками виховного досвіду та його реалізація у повсякденному спілкуванні з дитиною. Обґрунтуємо зроблений нами вибір означених компонентів (комунікативного, пізнавального та рефлексивного) педагогічної культури батьків дітей раннього віку.

Культура відтворює соціальний досвід у вигляді цінностей, зразків поведінки тощо. Засвоєння культурного досвіду кожним індивідом відбувається в процесі спілкування. Згідно концепції О. Леонтьєва, спілкування є складним та багатогранним процесом, сутність якого полягає в становленні та розвитку контактів між людьми, що породжуються їх потребами у спільній діяльності [Л12, с. 54]. Спираючись на теорію формування людини як суб'єкта діяльності, знання і спілкування, основи якої були закладені Б. Ананьєвим, було виявлено, що комунікативність виступає складовим компонентом спілкування, проявляється в емоційно-ціннісному ставленні суб'єктів один до одного [А10, с. 79].

Культура, завдяки особливостям свого функціонування, є однією з основ соціально-комунікативного процесу, оскільки комунікація передає не тільки смисли й сигнали, пов'язані з біологічним виживанням людини, але й має місце транслявання отриманого нею досвіду та результатів її творчої діяльності. Переважна більшість науковців комунікацію визначають як обмін інформацією між людьми за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування [К15, с. 10; Л4, с. 9; М11, с. 5]. Комунікація, у свою чергу, є своєрідною передумовою функціонування й розвитку культури, оскільки збереження культури пов'язане з необхідністю передавання культурної інформації шляхом наслідування символічних форм як від одного покоління до іншого, так і від однієї культури до іншої [Б15, с. 17]. Як специфічно культурна форма спілкування між суб'єктами, комунікація сприяє обміну інформацією між людьми, виступає атрибутивною потребою людини як соціальної істоти [Б15, с. 18]. Під час комунікації між суб'єктами відбувається обмін думками, почуттями, переживаннями, формуються міжособистісні стосунки. **Комунікативність** особистості знаходить прояв у певних характерологічних

властивостях і якостях, що дозволяють суб'єкту успішно здійснювати спілкування з іншими людьми. Вона забезпечує зорієнтованість особистості в різних ситуаціях спілкування, що ґрунтуються на знаннях і чуттєвому досвіді, визначає здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми завдяки розумінню себе та інших в умовах постійної зміни психічних станів, міжособистісних стосунків і соціальної ситуації.

Особливо велике значення процеси комунікації відіграють у психічному розвитку дитини на ранніх етапах онтогенезу. Так, дослідження М. Лісної підтверджують, що комунікативна діяльність дитини з дорослим виступає єдиною можливим контекстом, в якому малюк осягає здобутий раніше суспільством культурний досвід [Л6, с. 21]. На нашу думку, зміст комунікативної діяльності батьків дітей раннього віку характеризують такі критерії: контактність із дитиною та їх ставлення до малюка. Опишемо їх.

Контактність є здатністю суб'єкта встановлювати контакт, утворюючи довірливі відносини, що ґрунтуються на згоді та взаємному прийнятті [В5, с. 450]. Якісними ознаками сформованості в батьків дітей раннього віку контактності виступає їх ініціативність у встановленні контактів з дитиною; відсутність дистанційованості в момент комунікації з малюком; прояв емпатії до внутрішнього стану малюка.

Виникненню комунікації батьків з дитиною передують **встановлення з нею контакту**. Окрім взаємної спрямованості дій людей у встановленні контакту найбільш важливою його характеристикою є те, що кожен його учасник активний, тобто виступає як суб'єкт. Активність може виявлятися в тому, що людина у спілкуванні ініціативно впливає на свого партнера. Під ініціативністю розуміється внутрішнє спонукання особистості до діяльності, яка виявляється в активності та здатності самостійно вирішувати поставлені завдання [В5, с. 399]. Очевидно, що ініціатива виступає мірою особової значущості діяльності для людини, є проявом принципу активності, свідчивши про внутрішню включеність суб'єкта в процес діяльності. Отже, допомога, підтримка та заохочення батьків виступають поштовхом до виникнення в малюка комунікативної активності з батьками.

Дистанційованість у спілкуванні як просторовий критерій відображає емоційну близькість людей. Оптимальна дистанція забезпечує між суб'єктами контакт і свободу одночасно. Вона регулюється віковими особливостями суб'єктів спілкування, соціального статусу партнерів, психологічними та національними особливостями поведінки. Чим ближчі стосунки між людьми, тим меншою повинна бути відстань між ними у спілкуванні. Для малюків раннього віку серед всіх існуючих видів контактів у спілкуванні найбільший вплив на розвиток здійснює тілесний контакт з батьками. У поведінці дистанційованість батьків у спілкуванні з дитиною виявляється в таких ролевих позиціях: позиція прилаштування поруч, домінуюча позиція, позиція підкорювання та позиція неучасті. Позиція „Прилаштування поруч”. Ця позиція сприяє встановленню найкращого контакту. Коли співрозмовники не просто можуть бачити очі один одного, але і коли вони займають рівні позиції у психологічному плані, жоден з них не відчуває себе менш важливим, значущим, чим інший. Такі батьки сприймають дитину як особистість зі своїми віковими особливостями, потребами та інтересами. Основа такого типу стосунків — повага батьків до дитини. З одного боку батьки категоричні й наполегливі у своїх вимогах, але, з іншого, дають малюку певну свободу і незалежність „Домінуюча позиція”. У повсякденному житті використання такої позиції має істотні недоліки. Її характерною ознакою є те, що один із співрозмовників (батько або мати) займає внутрішню позицію домінування, а другий (дитина) слухняно пристосовується. За таких умов контакт можливий, якщо така позиція влаштовує як батьків так і дитину. Але така позиція не буде сприятливою для малюка оскільки відбувається пригнічення її активності. „Позиція підкорювання” виявляється у проявах батьків до дитини надмірної уваги. „Позиція неучасті”. За відсутності спілкування з батьками дитина відчуває нестачу уваги, самотність і безпорадність у подоланні труднощів зокрема тих, з якими вона б легко впоралась за наявності підтримки з боку батьків. Батьки поверхово контактують з дитиною і байдуже ставлення до неї.

Процес комунікації є емоційно забарвленим, тому що супроводжується проявами почуттів. Пасивно-споглядальне розуміння ставлень, почуттів, психічних

станів іншої особи відбувається завдяки **емпатії**. Емпатія є феноменом соціально-психологічного походження, що виникає під час взаємодії людини з людиною, або на момент сприйняття творів мистецтва. Як індивідуально-психологічна якість емпатія характеризує здатність людини співчувати та співпереживати. Саме здатність розпізнавати емоційний стан та реагувати на переживання іншої людини є проявом емпатичних здібностей суб'єкта [М13, с. 11]. Емпатія складає ядро комунікації. У комунікаційній діяльності вона допомагає збалансувати міжособистісні стосунки, робить поведінку людини соціально обумовленою. Розвинута емпатія — один із важливих факторів успіху в тих видах професійної діяльності, які потребують сприйняття світу партнера в спілкуванні: в психології, педагогіці, соціальній роботі тощо. Емпатійні здібності під час спілкування спрямовують взаємодію між партнерами на конструктивну поведінку, сприяють збалансованості міжособистісних відносин.

Ставлення батьків має найбільш загальний характер і вказує на взаємний зв'язок і взаємозалежність дорослого та дитини. Ставлення батьків включає суб'єктивно-оцінне, свідомо-виборче уявлення про дитину, яке визначає особливості батьківського сприйняття, спосіб спілкування з дитиною, характер прийомів дії на нього [О8, с. 61]. Головною характеристикою батьківського ставлення є любов, яка визначає довіру до дитини, радість і задоволення від спілкування з нею, прагнення до її захисту та безпеки, безумовне ухвалення й увага до неї, при цьому характеризується вимогливістю і контролем. Практичні вміння організації життєдіяльності дитини в сім'ї, здійснення виховної діяльності мають суттєве значення. Недостатнє розуміння батьками почуттів дитини, особливостей і тенденцій її розвитку призводить до проблем домашнього виховання, невмінню педагогічно доцільно організувати процес життєдіяльності дитини в сім'ї.

Передумовою виникнення в батьків дітей раннього віку позитивного ставлення до малюка виступають такі складові: наявність позитивної емоційної реакції на процес комунікації з дитиною; вияв батьками поваги до малюка; сприйняття дитини мамою й татом як партнера в спілкуванні. Опишемо їх.

Любов та увага до дитини утілюються в дієвому ставленні до неї батьків. Дитина на ранніх стадіях розвитку емоційно сприйнятлива. Через емоційність сприйняття дитиною оточуючого світу, процес комунікації дорослого з малюком виявляється емоційно забарвленим. Позитивні емоційні реакції сприяють формуванню відчуття безпеки, комфорту, упевненості. Відсутність у дитини позитивно забарвлених емоцій травмує його психіку, чинить негативний вплив на розвиток і формування особистості малюка. Ефективність комунікації обумовлена тим, як її суб'єкти сприймають і розуміють один одного, який емоційний відгук у них виникає та який стиль поведінки вони обирають [Б26, с. 15].

Повага — почуття шани, прихильне ставлення однієї людини до іншої [В5, с. 805]. Потреба дитини у повазі до неї зі сторони батьків обумовлює її чутливість до оцінки яку формують в неї дорослі. Прояв батьками поваги до дитини виявляється у спілкуванні та спільній з нею діяльності. Повага батьків до дитини виявляється в їх доброзичливості, використанні ввічливих форм звертання, використанні під час розмови з малюком відповідних слів. Зважаючи на потреби малюка, звертаючи увагу на його висловлювання та підтримуючи з ним розмову сприяє гармонійному розвитку.

Найбільш істотною характеристикою *партнерського спілкування* є встановлення рівності позицій поміж дитиною і дорослим. Рівність позицій у діалозі досягається вмінням мами й тата постійно вчитися бачити світ очима дитини. Контакт з малюком, як вищий прояв любові до нього, слід будувати, ґрунтуючись на постійному, невпинному бажанні пізнавати своєрідність його індивідуальності. Досягти цього в повсякденному сімейному спілкуванні з батьками вельми важко. Дорослий володіє силою, досвідом, незалежністю — дитина фізично слабка, недосвідчена, повністю залежна. Всупереч цьому батькам необхідно постійно прагнути до встановлення рівності. Рівність позицій означає визнання активної ролі дитини в процесі її виховання. Вимога рівності позицій у діалозі спирається на той незаперечний факт, що діти безпосередньо також здійснюють виховний вплив і на самих батьків. У спілкуванні з власними дітьми, виконуючи спеціальні дії по догляду за дитиною, у значній мірі в батьків формуються певні переконання і

звички. Отже, встановлення з дитиною партнерських відносин виступає необхідною передумовою у формуванні до малюка поважного ставлення.

Комунікативні процеси нерозривно пов'язані з актами пізнання. Пізнавальна діяльність людини є вельми складним процесом взаємодії зовнішніх і внутрішніх умов. Зовнішні дії особистості визначають розвиток її пізнавальної активності, проте великої ролі в його діяльності набувають саме внутрішні умови: досвід, світогляд, інтереси, потреби тощо. Отже, пізнавальна діяльність батьків дітей раннього віку виступає складовою їхньої педагогічної культури. На нашу думку, *Отже, зміст пізнавального компоненту педагогічної культури* виявляється через такі критерії як ставлення батьків до отримання педагогічної інформації та обізнаність мами й тата щодо розвитку, навчання й виховання малюка. Опишемо їх.

На нашу думку, ставлення батьків до отримання педагогічної інформації виступає необхідною передумовою в її розумінні та подальшому використанні в практичній діяльності. Позитивне ставлення батьків до процесу пізнання виявляється в їх зацікавленості у вивченні педагогічної інформації; наявності потреби щодо вивчення педагогічних знань; умотивованості до вивчення педагогічної інформації.

Зацікавленість це — відчуття цікавості у суб'єкта до чого-небудь [В5, с. 341]. Різний ступінь зацікавленості людини в об'єкті або явищі породжує певне ставлення до діяльності, а, отже, й визначає рівень пізнавальної активності. Пізнавальна активність обумовлена діяльністю, що спрямована на отримання нового знання. Саме інтереси батьків слугують для дитини орієнтиром у формування власних інтересів та потреб, її поглядів і ціннісних орієнтацій.

Потреба в знаннях виявляється в інтересі до інформації. Інтерес як форма прояву пізнавальної потреби, забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності та сприяє орієнтуванню й ознайомленню її з новими фактами, повнішому й глибшому віддзеркаленню дійсності [В5, с. 401]. Інтерес є безпосередньо мотивованим, що має тенденцію переходити в пізнавальну спрямованість суб'єкта. Пізнавальна активність є необхідною властивістю, джерелом розвитку й самовдосконалення особистості. У праці Т. Ткачук пізнавальна

активність виступає як: особистісне утворення, яке виявляється в інтелектуальній чутливості до процесу пізнання; прояв перетворювального ставлення суб'єкта до оточуючих предметів та явищ; інтенсивна аналітико-синтетична діяльність в процесі вивчення оточуючого світу й оволодіння системою наукових знань; якість діяльності в якій виявляється особистість з її ставленням до змісту, характеру діяльності та прагненням мобілізувати власні морально-вольові зусилля на досягнення навчально-пізнавальної мети [Т8, с. 16]. Пізнавальна активність виявляється в тому, що пізнавальна діяльність людей обумовлена метою, яку вони перед собою ставлять, завданнями, які повинні вирішуватись потребами, інтересами та мотивами.

Процес формування пізнавальної активності, відбувається в діяльності, складові якої (її завдання, зміст, способи й мотиви) визначають об'єктивну основу розвитку пізнавального інтересу. Проте зауважимо, пізнавальна діяльність для дорослої людини важлива, але все ж є допоміжною по відношенню до провідної, суспільно-трудова діяльність. Це корінним чином змінює ставлення батьків (як дорослих) до процесу пізнання, сенс якого визначається найбільш широкою системою соціальних відносин і його участю в трудовій діяльності. Потреба в інформації у дорослої людини виникає за усвідомлення в її необхідності. Саме крізь призму власного суспільного, трудового, особистого (сімейного) життя дорослий оцінює сенс і значущість отриманих знань. Пізнавальна потреба на рівні допитливості носить стихійно-емоційний характер і найчастіше не має соціально значущого продукту діяльності. На вищому рівні пізнавальна потреба має характер цілеспрямованої діяльності й призводить до суспільно значущих результатів. Отже, наявність в батьків дітей раннього віку пізнавальної потреби виступає передумовою до вивчення педагогічних знань.

Під **умотивованістю** розуміємо внутрішнє, свідоме прагнення, що відображає готовність людини до дії або вчинку [ИЗ, с. 105]. Сформованість в батьків умотивованості до вивчення педагогічної інформації залежить, перш за все від їх ставлення до власної пізнавальної діяльності. Отже, ефективність пізнання залежить

передусім від мотивації, що спонукає та спрямовує пізнавальну діяльність особистості, визначаючи успішність її виконання.

Обізнаність — інформація узагальненого характеру з певної галузі, якою володіє суб'єкт [В5, с. 637]. За допомогою науково-технічного прогресу педагогічна інформація для батьків стала більш доступною та урізноманітненою, що дає змогу мамам й татам обрати саме той матеріал, який максимально відповідатиме їх педагогічним запитам. Значно урізноманітнилися також і шляхи отримання педагогічної інформації. Тепер батьки дітей раннього віку мають можливість не тільки придбати книжку та порадитись зі знайомими, але й скористатись аудіо та відео матеріалами, прочитати статтю або дізнатись про досвід інших батьків за допомогою мережі Інтернет переглянути телепередачі педагогічного спрямування тощо. Проте зазначимо, що не зважаючи на різноманіття засобів здобуття батьками педагогічної інформації, їх рівень обізнаності буває поверховим для того, щоб ефективно здійснювати навчання й виховання малюка відповідно до його вікових та індивідуальних особливостей. Вирішення такої проблеми бачимо у наданні батькам якісної педагогічної інформації за допомогою якої вони могли ефективно навчати та виховувати малюків. Отже, обізнаність батьків щодо розвитку, навчання й виховання малюка виявляється у характері користування педагогічною літературою; використанні батьками порад фахівців; намаганні батьками дивитись спеціалізовані телевізійні передачі.

За умов **позитивного ставлення батьків дітей раннього віку до отримання педагогічної інформації** вони стають активними освітнього процесу. Вплив нового знання на особистість батьків вимагає від них критичної переоцінки власного досвіду [К6, с. 3]. Бажання дізнатися щось нове передбачає готовність розлучитися із станом речей, що склались раніше. На наш погляд сприйматись позитивно батьками буде та інформація, що відповідає їхнім інформаційним запитам. Отже, на нашу думку, зацікавленість батьків дітей раннього віку педагогічною інформацією та обізнаність мам і тат в аспектах розвитку, навчання й виховання дитини зумовлюють зміст їхньої пізнавальної діяльності. У свою чергу, рівень

сформованості в батьків пізнавальної діяльності виступає необхідною передумовою сформованості в батьків педагогічної культури.

Засвоєна батьками педагогічна інформація починає використовуватись у навчанні й вихованні малюка. Успіх у здійсненні батьками діяльності з навчання й виховання дитини визначається рівнем сформованості в них рефлексивних якостей. **Рефлексія** батьків розглядається нами як вміння аналізувати власну виховну діяльність, критично її оцінювати та знаходити причини власних педагогічних помилок [B5, с. 1028]. Рефлексія здійснює вплив на поведінку батьків, регулює їхні вчинки та дії. У наукових дослідженнях існують різні підходи до розгляду рефлексії. К. Вазіна визначає рефлексію як головний елемент у системі діяльності, що виконує складну функцію саморегуляції людини у світі [B16, с. 72]. На її думку, рефлексія виникає тоді, коли має місце відхилення від зразка-норми діяльності людини, коли усвідомлюється незадоволеність власною діяльністю або зразком. Рефлексія блокує діяльність за старими зразками і відкриває нові шляхи для мислення і дії. В. Слободчиков і Є. Ісаєв розглядають рефлексію як вихідну категорію в аналізі проблеми свідомості [C28, с. 199]. Рефлексія виступає обов'язковим елементом таких різновидів діяльності, що спрямовані на саморозвиток, самовиховання й самоосвіту та сприяє вибору оптимальної поведінкової програми з метою реалізації у конкретній ситуації спілкування з дитиною. Отже, від рівня сформованості в батьків дітей раннього віку рефлексії залежить ефективність з здійснення ними навчання й виховання малюка. Ми вважаємо, що ознаками сформованості в батьків дітей раннього віку рефлексії виступають такі критерії як оволодіння засобами впливу на поведінку малюка та коригування власної поведінки згідно з динамікою розвитку дитини. Опишемо їх.

Вплив на свідомість і поведінку дітей раннього віку батьками здійснюється за допомогою цілеспрямованих способів та шляхів – методів виховання. Вибір методів виховання в сім'ї залежить від педагогічної культури батьків: розуміння цілі виховання, батьківської ролі, уявлення про цінності, стилю відносин, культури мовлення і т.д. Тому методи сімейного виховання несуть в собі яскраве відображення особистості батьків і невіддільні від них. Здійснюючи виховання

малюка у сімейних умовах батьки використовують такі методи: переконання (пояснення, настанова, порада, розповідь, навіювання та інші); вправи і привчання, організація різних доручень і обов'язків дітей, режиму їх навчання, праці та відпочинку; заохочення (похвала, подарунки, цікава для дітей перспектива); покарання (позбавлення задоволень, ігнорування тощо).

Ефективність здійснення **впливу батьків на поведінку дітей раннього віку** визначається їх виховним досвідом. Досвідченість батьків у вихованні малюка. Досвід — засноване на практиці почуттів, емпіричне пізнання дійсності; у широкому значенні — єдність умінь і знань [Ф3, с. 447]. У педагогічній літературі дефініція „досвід” розглядається як сукупність практичних знань, умінь, навичок, які формуються в педагога в повсякденній навчально-виховній роботі [Б5, с. 180]. Відповідно вивчення спеціальної літератури та оволодіння особливими методами виховання ще не робить батьків досвідченими. Передбачається, що зі збільшенням кількості дітей у сім'ї збільшується батьківський досвід, тобто сукупний досвід чоловіка і жінки, і всі особливості: як негативні, так і позитивні — закріплюються. Наявність життєвого досвіду, яким більшою чи меншою мірою володіють дорослі, є одним з добре відомих чинників, що визначають особливості засвоєння нових знань [К21, с. 8]. У численних дослідженнях. Авраменко, В. Буренко, Л. Вовк, І. Воробець, С. Змейов та ін., присвячених проблемам освіти дорослих, встановлено, що життєвий досвід позитивно впливає на якість засвоєних знань, сприяє глибшому розумінню змісту, що вивчається, підвищує оцінку його значущості (за умови, що цей зміст відповідає потребам і запитам дорослих) [А5, Б13, В8, В9, 34]. Уявлення і поняття, сформовані в індивідуальному практичному досвіді, безпосередньо відображають все багатство конкретних ситуацій, що виникають в діяльності та спілкуванні з іншими людьми, проте ці уявлення є результатом емпіричних узагальнень, вони прив'язані до певного кола ситуацій, в яких вони сформувалися. Способи та прийоми дій, неодноразово апробовані в цих практичних ситуаціях, набувають для індивіда високої цінності і тому стають стереотипними. Більш того, в дорослих нерідко виникають психологічні бар'єри по відношенню до теоретичного матеріалу, неприйняття й нерозуміння його сенсу. Збагачення будь-якого

індивідуального досвіду відбувається тільки на основі широкого соціального досвіду, який сконцентровано в науці (культурі, мистецтві) та реалізовано в практичній діяльності. Спільна діяльність, яка мов би відображає в навчанні реальну колективну діяльність дорослих, дозволяє їм не тільки обмінюватися інформацією, що є у них, але й адекватніше — з позицій інших — оцінювати свої сильні або слабкі сторони. В процесі спілкування доросла людина дістає можливість підтвердити, збагатити або перебудувати те, що склалося в індивідуальному досвіді. Отже, досвідченість батьків виступає передумовою їх успішного здійснення виховання дітей раннього віку. Отже, оволодіння батьками засобами впливу на поведінку малюка виявляється шляхом заохочення, застосування покарання та вимогливості у вихованні дитини.

Коригування батьками малюків власної поведінки зумовлюється їх відповідальністю за власні виховні дії, урахуванням вікових особливостей малюків та розвиненістю самоконтролю. Спостерігаючи за діяльністю батьків, малюк збагачує власний досвід певними зразками поведінки.

Відповідальність — це покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь дії, учинки, слова [В5, с. 136]. В. Мироненко визначає відповідальність як категорію етики і права, що відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства в цілому), яке характеризується виконанням свого морального обов'язку й правових норм [М10, с. 32]. Статус батьків ненавмисно зобов'язує їх нести відповідальність за дитину. Так, в Україні юридичні й моральні норми зобов'язують батьків перед державою і суспільством здійснювати виховання власних дітей, що визначаються Конституцією України, сімейним кодексом та іншими чинними законодавчими нормативно-правовими актами [Г2, с. 55]. Так, В. Мироненко, дослідивши юридичне розуміння сім'ї крізь правовідносини та належне виконання батьками обов'язків, зазначає, що підставою виникнення батьківських прав і обов'язків є факт народження дитини та її реєстрація у відповідних державних органах [М10, с. 7]. Юридичні та адміністративні органи держави мають дієві засоби впливу на батьків, які безвідповідально ставляться до виховних обов'язків [ПЗ, с.

74]. Аморальна поведінка, жорстоке поводження з дитиною, незадоволення її життєвих потреб може призвести до введення юридичної міри покарання, позбавлення батьківських або материнських прав [ПЗ, с. 258].

Соціально педагогічний аспект батьківської відповідальності визначено Л. Буніною як „відповідальність перед соціумом та відповідальність перед самим собою”, яка складається з уявлень батьків про відповідальну та безвідповідальну поведінку, розподілу відповідальності між членами родини, оцінки себе як батька (матері) та включає контроль власної поведінки [Б12, с. 320]. Р. Овчарова звертає увагу на той факт, що відповідальність батьків за розвиток власних дітей має будуватися на засадах особистої відповідальності дорослого перед самим собою [О8, с. 26]. Отже, відповідальність спонукає батьків регулювати й контролювати власну поведінку, усвідомлювати й аналізувати власні вчинки та дії по відношенню до дитини як правомірні або аморальні. У зв'язку з тим, що батьки набувають відповідальності автоматично, то їхні досвід та уявлення про дитину не завжди узгоджуються з бажанням бути відповідальними за наслідки виховних дій. Самостійно брати на себе відповідальність як власний обов'язок за виховання дитини можуть лише деякі батьки.

Процес формування відповідальності є дуже складним. Так, К. Муздибаєв виокремлює такі структурні елементи відповідальності: як суб'єкт відповідальності, який може бути представлений окремою особистістю, групою людей або спільнотою, діяльність яких може оцінюватись; об'єкт відповідальності — те, за що відповідає суб'єкт; наявність зв'язку між суб'єктом та об'єктом відповідальності у двох аспектах: відповідальність за скоєні дії (ретроспективний) та відповідальність за те, що необхідно здійснити (визначається як перспективний аспект) [М6, с. 10]. Четвертим структурним елементом відповідальності автор виокремлює „інстанцію”, тобто той орган, що оцінює та контролює діяльність суб'єкта відповідальності, й, у разі потреби, застосовує каральні дії. Отже, результатом внутрішньої, усвідомленої відповідальності є здатність суб'єкта усвідомлювати особистісну відповідальність за виконання, обов'язків і передбачувати наслідки власної діяльності. Саме від рівня

сформованості батьківської відповідальності залежить міра педагогічної активності батьків.

Важливу роль у здійсненні батьками виховного процесу має **урахування батьками вікових особливостей малюків**. З перших днів життя діти відрізняються не лише зовнішнім виглядом, але і особливостями поведінки, фізичного й психічного розвитку. Індивідуальні особливості розвитку і поведінки дитини залежать головним чином від умов її життя й виховання. Формування особистісних якостей і особливостей поведінки відбувається поступово, під впливом умов життя і виховання. Має значення і стан здоров'я. Якщо дитина ослаблена, багато хворіє, вона може відстати у фізичному розвитку, мати недостатній ріст і масу тіла, стати дратівливою або вередливою. Уважно спостерігаючи за дитиною, вивчаючи її особливості батьки знайдуть правильний підхід до малюка, що забезпечить його гармонійний розвиток. Ігнорування типологічних особливостей нервової системи дитини може привести до одностороннього розвитку, оскільки в першу чергу закладатимуться такі риси, формуванню яких сприяє тип нервової системи дитини. Наприклад, збудлива дитина виросте дуже рухливою і тому непосидюча, їй бракує витримки, посидючості. Повільна дитина буде здатна виявити витримку та посидючість, але там, де знадобиться швидкість реакції, вправність, рішучість, в неї можуть виникнути труднощі. Тип вищої нервової діяльності надзвичайно стійкий. Неможливо „переробити” від природи жваву і дуже рухливу дитину в повільну, або навпаки. Проте за умов ефективного виховання батьки можуть внести корективи в поведінку дитини. Тому батькам дітей раннього віку важливо знати звички своєї дитини і зважати на них: підтримувати позитивні, формувати нові відповідно до вікових можливостей малюка і завдань виховання, а шкідливі звички поступово зживати. За умов високого темпу загального розвитку, властивому дітям раннього віку, відзначаються індивідуальні коливання: одні діти розвиваються швидше, інші — повільніше. Рівень фізичного, розумового розвитку малюків в цьому віковому періоді може бути не однаковий. Тому батькам важливо звертати увагу на те, якими уміннями й навичками в тій або іншій області дитина вже оволоділа. Отже, реалізація індивідуального підходу до дитини з урахуванням природних

особливостей нервової системи, рівня фізичного і розумового розвитку, досягнень в оволодінні мовою, наявних у неї вмінь, навичок, звичок допоможе батькам дітей раннього віку успішно вирішувати виховні завдання в умовах сім'ї. Урахування індивідуально-типологічних особливостей дитини означає не лише пристосовування до них виховних дії батьків, але й активне підтримування позитивних якостей і нівелювання небажаних.

Самоконтроль — усвідомлювана регуляція людиною власної поведінки та діяльності для забезпечення відповідності їхніх результатів поставленій меті, вимогам, нормам, правилам [В5, с. 1087]. Мета самоконтролю полягає в запобіганні помилкових дій та виправленні їх. Важливу роль у процесах самоконтролю особистості відіграє самооцінка. Оскільки самоконтроль є складовою життєдіяльності людини, означене явище виступає як складне і багатогранне. Тому в психолого-педагогічній літературі визначення сутності „самоконтролю” розуміють далеко не завжди однозначно, кожне з наведених визначень відображає окремі сторони самоконтролю. Самоконтроль виявляється у зіставленні дії суб'єкта з її ходом або результатом, з певним зразком. У одних випадках під зразком розуміють заданий результат дії, в інших — зразком є сам порядок виконання основної дії, зміст і послідовність його операцій. Процес поведінкового самоконтролю складається з п'яти основних кроків, як-от: визначення форми поведінки, на яку треба впливати, збір основних даних розробку програми для збільшення або зменшення частоти бажаної поведінки, виконання й оцінку програми, а також завершення програми. Формування самоконтролю відбувається через засвоєння й прийняття людиною вироблених суспільством норм поведінки, перетворення цих об'єктивних норм у внутрішні, властиві конкретній людині механізми саморегуляції. У результаті людина здійснює усвідомлений вибір допустимих і найбільш прийнятних форм реагування на обставини навколишньої дійсності. Узагальнюючи подану характеристику рефлексивного компонента педагогічної культури батьків дітей раннього віку вважаємо що його ознаками виступають: якість здійснення батьками виховного впливу на поведінку малюків, відповідальність, урахування мамою й татом індивідуальних особливостей дитини та розвиненість

самоконтролю. **Отже, педагогічна культура батьків складається з комунікативного, пізнавального та рефлексивного компонентів, у яких відбувається відзеркалення набуття батьками виховного досвіду та його реалізація у повсякденному спілкуванні з дитиною.**

1.3. Умови формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в дошкільному навчальному закладі

Повноцінний розвиток дитини раннього віку здійснюється за умови наявності двох складових успішної соціалізації — повноцінної сім'ї та дошкільного навчального закладу. Сім'я забезпечує необхідні дитині особистісні взаємини, формування почуття захищеності та довіри до світу. Всебічний розвиток особистості дитини пов'язаний не тільки з присутністю та активною діяльністю в сім'ї кожного з батьків, але і з узгодженістю їх виховних дій.

Здійснення виховання дитини в сім'ї передбачає виконання батьками повсякденних, цілеспрямованих впливів у звичних для малечі побутових умовах. Державою на законодавчому рівні закріплено за батьками їх першочерговість у здійсненні виховання малюка. Так, у законі України „Про охорону дитинства” окреслено: „Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для нього” [П10, с. 39]. Сім'я несе повну відповідальність за розвиток, виховання і навчання своїх дітей [31, с. 13]. У Державній національній програмі „Освіта 21 століття” зазначено, що на етапі раннього родинного виховання батьки, як перші педагоги, покликані створити умови для повноцінного фізичного та психічного становлення особистості, забезпечити дитині почуття захищеності, рівноваги, довіри, сформувати активне, зацікавлене ставлення до навколишнього світу [31, с. 44]. Маючи на меті створення необхідних для дитини умов, батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства [С29, с. 52].

Разом з тим, сім'я і сама потребує підтримки. Належне здійснення батьками виховної функції регулюється державою через низку документів, а саме: закон України „Про охорону дитинства”, „Про дошкільну освіту”, Конвенція про права дитини, Державна національна програма „Освіта ХХІ століття” тощо. Однак сьогодні не кожна мама або тато має високий рівень педагогічних знань про те, як спілкуватись із дитиною, як її виховувати і розвивати. Отже пильна увага суспільства до батьків обумовлена турботою у створенні належних умов для успішного зростання майбутнього покоління.

Всебічний розвиток дитячої особистості вимагає єдності, узгодженості усієї системи освітньо-виховних впливів дорослих на дитину. Дошкільний навчальний заклад — перший суспільний заклад, що починає активно взаємодіяти з батьками і виступає першою ланкою системи неперервної освіти, що поряд із сімейним вихованням закладає основи соціокультурного становлення особистості. Його діяльність спрямована на забезпечення всебічного розвитку дитини, створення освітнього простору для малюків згідно їх вікових та індивідуальних особливостей. Головна перевага дошкільного навчального закладу — наявність дитячого співтовариства, завдяки якому формується соціальний досвід дитини, відбувається пізнання себе порівняно з іншими, здійснюється засвоєння засобів спілкування і взаємодії з однолітками тощо. Основні переваги дошкільного навчального закладу виявляються у наявності й використанні програм та науково-методичних посібників у здійсненні навчання й виховання дітей раннього віку; цілеспрямованості характеру навчання й виховання дітей; побутових умовах, що відповідають віковим потребам дитини; застосуванні методів навчання й виховання відповідно віковим особливостям і можливостям малюків; урізноманітненості змісту діяльності дитини в колективі однолітків, можливості грати та спілкуватись з великою кількістю дітей. Проте ефективність створених умов буде заниженою без урахування працівниками ДНЗ особливостей мікро середовища малюка, сімейного оточення. Специфіка успішного співіснування виховних установ полягає не в дублюванні і не в заміні соціальних результатів виховання іншими аналогічними ефектами, а в гармонійному доповненні один одного [В11, с. 11].

Посилення ролі батьків у вихованні дітей як складова формування високого рівня педагогічної культури сучасної української сім'ї є одним із пріоритетних завдань державної сімейної політики [ДЗ, с. 125]. У державних документах із дошкільної освіти (Закон України „Про дошкільну освіту”, Базовий компонент дошкільної освіти в Україні тощо) загальноприйнятим є сприйняття батьків як активних суб'єктів освітнього процесу. Таке бачення сім'ї розповсюджує ідею про те, що за виховання дітей несуть відповідальність батьки, а всі інші соціальні інститути повинні допомогти, підтримати, спрямувати, доповнити їхню виховну діяльність. Отже, визнання пріоритетів сімейного виховання повинне відбуватись не тільки на концептуальному рівні, але й відобразитись у плануванні та організації вихователем спільних заходів з батьками. Тому вважаємо що в дошкільному навчальному закладі повинні бути створені такі умови формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку: створення системи взаємодії батьків і вихователів щодо виховання і розвитку дітей раннього віку в умовах сім'ї і ДНЗ; підготовка вихователів груп раннього віку до формування педагогічної культури батьків та подальшого управління їх самоосвітою; навчання батьків особливостям педагогічно ефективного виховання й розвитку дітей раннього віку.

1. Підготовка вихователів груп раннього віку до формування педагогічної культури батьків та подальшого управління їх самоосвітою. Для того щоб перебування малечі у дошкільному навчальному закладі було зручним, повноцінно розвивались її духовні та фізичні сили, вихователю необхідно ефективно спілкуватись з батьками.

Ю. Косенко пропонує розглядати підготовку педагогічних кадрів як системне утворення із множиною взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, загальною метою яких є підготовка висококваліфікованих спеціалістів, здатних реалізувати державну політику в галузі дошкільної освіти у професійній діяльності й забезпечити виховання й навчання підростаючого покоління [К34, с. 45-48]. Н. Ковалевська наголошує, що традиційна система підготовки студентів факультетів дошкільної педагогіки до роботи у сім'ї не повною мірою враховує актуальні проблеми і соціальні орієнтири сучасної родини, особливості взаємодії

педагога та сім'ї. Тому виникає суперечність між потребами сім'ї та недостатньою професійною компетентністю вихователя [К26, с. 3]. Г. Борин визначено, що готовність вихователя до роботи з батьками дітей раннього віку є інтегративною якістю особистості, що забезпечує результативну взаємодію педагога з батьками і включає професійно-педагогічні погляди та переконання, емоційно-вольову сферу особистості, професійні знання, вміння й прагнення працювати з батьками в сучасних умовах, самооцінку, етичну, правову культуру педагога [Б22, с. 17]. Передумовою успішної підготовки вихователів груп раннього віку до формування педагогічної культури батьків науковець Г. Борин вважає створення позитивної мотивації щодо актуальних проблем сім'ї, в якій виховується дитина раннього віку, наявність бажання ефективно взаємодіяти з батьками, спонукати їх до набуття знань, формування у них умінь та навичок грамотного спілкування з дитиною та догляду за нею, усвідомлення сутності особистого впливу на розвиток малюка [Б22, с. 11].

Сформованість у вихователів комунікативних навичок, культури спілкування, спостережливості під час взаємодії з батьками незалежно від їх віку, статі та поглядів на виховання малюка забезпечувало гнучкість та сприяло реалізації особистісно-орієнтованої взаємодії. Саме вихователі, які володіли навичками конструктивного спілкування, з повагою ставились до батьків, сприймали їх як рівноправних суб'єктів, які мають право на власні погляди та переконання, будували партнерські взаємовідносини, що спрямовані на пошук спільних рішень у створенні єдиного освітнього простору для дитини.

Якість процесу формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку залежить від високопрофесійної підготовки вихователя. Так, у дошкільних навчальних закладах підвищення кваліфікації та набуття професіоналізму спеціалістів здійснюється через систему неперервної освіти, тобто через методичну діяльність. Активне самовдосконалення особистості вихователя в процесі педагогічної діяльності здійснюється за допомогою самовиховання й самоосвіти. Самовиховання як складова професійної компетентності вихователя, є процесом цілеспрямованої і систематичної роботи з формування власних позитивних і

усунення негативних якостей. Проте самовиховання виникає тільки тоді, коли суб'єкт починає відчувати відповідальність за власні вчинки, осмислювати власні позитивні та негативні якості. Самоосвіта в педагогічному аспекті є процесом цілеспрямованої пізнавальної діяльності з розширення й поглиблення вихователем власних педагогічних знань та вдосконалення набутих навичок. Організаційною формою, через яку вирішуються завдання самовдосконалення, виступає самотійна робота вихователя. Її основними видами в плануванні педагогічної діяльності є: самотійне вивчення педагогічної літератури; аналіз передового педагогічного досвіду; самовправи й самотренування в оволодінні педагогічною технікою, елементами ораторського мистецтва, взаємодії з колегами в процесі спільної педагогічної діяльності. Проте, без прагнення до постійного самовдосконалення, яке визначається усвідомленням власних недоліків і вмінням їх виправити, здібністю особистості до самоконтролю й самоаналізу, побудови дій із самовиховання, вихователь не може досягти високого рівня професійної компетентності.

Самоосвіта є організованим процесом, головне місце в якому займає мотивація батьків до одержання знань, умінь і навичок. Самоосвіта забезпечує певний рівень знань, умінь і навичок. Відмінною рисою самоосвіти батьків є те, що результат його роботи визначає характер взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу (дитиною, вихователем тощо). Самоосвіта повинна бути безперервною, поповнення й оновлення знань має здійснюватися з урахуванням рівня сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку. Самоосвіта має сприяти оволодінню батьками засобами застосування професійних знань у їх практичній діяльності.

Діяльність батьків із самоосвіти може бути такою: опрацювання літератури; самотійне впровадження у виховний процес педагогічного досвіду вихователя або інших батьків, слухання аудіо записів та перегляд відео матеріалів педагогічного спрямування тощо.

2. Навчання батьків особливостям педагогічно ефективного виховання й розвитку дітей раннього віку. У андрагогіці провідна роль належить тому, хто навчається. Аспекти освіти дорослих досліджували Л. Авраменко, В. Буренко, О.

Бурлука, Л. Вовк, І. Воробець, С. Коваленко, Т. Свістунова, М. Сорокіна, Л. Тимчук та ін. [А5, Б13, Б6, В8, В9, К10, С7, С9, Т2]. Так, В. Буренко розглядає освіту дорослих як цілеспрямований процес розвитку й виховання особистості шляхом реалізації освітніх програм і послуг, здійснення освітньо-інформаційної діяльності в межах та поза межами загальної середньої, професійно-технічної, вищої й післядипломної освіти [Б13, с. 8]. О. Бурлука, досліджуючи проблему самоосвіти особистості, виокремлює педагогічний підхід, розглядаючи його як цілеспрямовану самостійну діяльність людини з вибору тематики, часу і засобів роботи з метою придбання знань та обрання оптимальних методик організації самоосвіти [Б6, с. 6]. Самоосвіта на думку вченої пов'язана з процесами самопізнання, самоаналізу, самооцінки, саморегуляції та самореалізації [Б6, с. 12]. Самостійність дорослого у навчанні передбачає свободу вибору змісту, організаційних форм, термінів і режимів його навчання. Уніфікація, а тим більше примусовість навчання абсолютно не прийнятні. Не маючи вільного вибору, що здійснюється відповідно до інтересів і можливостей, у дорослого зникає інтерес до інформації, що пропонується.

Так, Т. Свістунова відмічає наявність у дорослих певних відмінностей у сприйнятті інформації, як-от: вирішення проблемної ситуації повинно відбуватись у момент її виникнення, тобто за принципом „тут і зараз”, тому що для дорослої людини важливо щоб інформація була доступна негайно і відповідала її інформаційним запитам; у вирішенні життєвих завдань дорослі керуються набутим досвідом і знаннями, тому нова інформація повинна базуватись на вже засвоєній та відповідати рівню освіченості кожного дорослого; нова інформація повинна мати теоретико-практичне спрямування на рішення конкретних завдань і займати якнайменше часу, тому що дорослі керуються прагматичними мотивами; розв'язувані проблеми мають бути актуальними для дорослої аудиторії [С7, с. 44-45].

Запорукою ефективного навчання дорослих є урахування їх вікових особливостей як дорослих. Вікові межі дорослого періоду життя людини, обумовлені вченими по-різному. Так, Е. Степанова дорослість відносить до 18-40 років, Ю. Кулюткін — до 16-70 років, англійський учений Д. Бромлі, з яким

погоджується Б. Ананьєв, — до 21-65 років [С17, с. 15]. Так, на думку С. Змейова, доросла людина — це особа, що володіє фізіологічною, психологічною, соціальною, моральною зрілістю, економічною незалежністю, життєвим досвідом і рівнем самосвідомості, достатніми для відповідального самокерованого поведіння [34, с. 68]. Доросла людина, на відміну від недорослої, має відносно сформовані фізіологічні й психологічні функції, зокрема мислення й емоційно-вольову сферу; відрізняється досить високим рівнем самосвідомості: вона усвідомлює себе самостійною, самокерованою особистістю, незалежною в матеріальному (економічному), юридичному, моральному, психологічному відношеннях. Сприйнятливість до засобів навчання у людей різного віку з однаковим рівнем освіти відрізняється. Так, молоді за віком люди (25-30 років) навчаються швидко та легко. Представники старшої вікової групи (40-50 років) часто жаліються на зниження пам'яті, швидку втомлюваність, неуважність, тобто засвоювати нову інформацію їм важче. Хоча із вирішенням завдань професійного характеру вони справляються швидше і краще. Це пояснюється наявністю професійної майстерності і життєвого досвіду. Запити і потреби дорослих чіткіші, інтереси та уподобання усталеніші, погляди помірковані та виважені. Діяльність дорослих також зосереджена на засвоєнні необхідних знань і формуванні необхідних умінь для вирішення життєво важливих проблем. Вплив нового знання на особистість дорослого вимагає від нього критичної переоцінки власного досвіду [К6, с. 3]. Мотиви і потреби в навчанні дорослих різні, що вимагає індивідуального підходу, в якому відбивалося б розуміння вікових і життєвих завдань, а також володіння принципами взаємодії з дорослими [К6, с. 4].

Батьки які навчаються повинні бути активними учасниками і рівноправними суб'єктами процесу навчання. Тому завдання вихователя групи раннього віку полягає в заохоченні й активності батьків наданні їм можливості самостійно обирати спосіб навчання. У процесі сприйняття нової інформації у батьків активізується набутий раніше досвід, який надалі використовується як джерело власного навчання. Завданням вихователя в цьому випадку є надання допомоги батькам в активізації їх наявного досвіду. Готовність батьків брати участь у заходах

ДНЗ вчитися визначається їх потребою у пізнанні з метою вирішення вирішення актуальних педагогічних проблем. Отже, бажано, щоб батьки самі обирали напрям навчання і визначали його мету.

Андрагогіка є наукою, що розкриває специфічні закономірності засвоєння знань та вмінь дорослим, як суб'єктом навчальної діяльності. За Б. Ананьєвим, вікові межі дорослого періоду життя людини становлять 21-65 років [А10, с. 111]. На думку Т. Свістунової, дорослі мають такі відмінності у сприйнятті інформації, як-от: вирішення проблемної ситуації повинно відбуватись у момент її виникнення, тобто за принципом „тут і зараз”, тому що для дорослої людини важливо, щоб інформація була доступна негайно і відповідала її інформаційним запитам; у вирішенні життєвих завдань дорослі керуються набутим досвідом і знаннями, тому нова інформація повинна базуватись на вже засвоєній та відповідати рівню освіченості кожного дорослого; нова інформація повинна мати теоретико-практичне спрямування на рішення конкретних завдань і займати якнайменше часу, тому що дорослі керуються прагматичними мотивами; розв'язувані проблеми мають бути актуальними для дорослої аудиторії [С7, с. 44-45]. Отже, батьки дітей раннього віку, як представники дорослої групи населення, мають певні вікові особливості у сприйнятті та засвоєнні інформації. Тому передумовою успішного формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку вважаємо ефективним використання таких андрагогічних принципів [34, с. 98]: позитивного ставлення до особистості; індивідуалізації; доступності; опори на досвід; рефлексивності; самостійного навчання.

Принцип позитивного ставлення до особистості виявлявся у педагогічному такті, делікатності та доброзичливому спілкуванні з батьками дитини, незалежно від позиції вихователя, його світогляду. Сутністю цього принципу було визнання особистості як цінності. Пошана особистості передбачала висування до неї певних вимог і виконання нею цих вимог як гарантії у збереженні й реалізації власних прав особистості, так і забезпечення прав і свобод інших членів суспільства. Особистісний підхід означав, що вихователь ставиться до кожного батька як до самостійної особи, визнавав за ним право на погляди і переконання, відмінні від

інших. Дотримання зазначеного принципу щодо батьків було особливо актуальним у період прийому малюка до групи однолітків. Більшість батьків, особливо молодих, під час першої зустрічі бажали дізнатись якомога більше про умови перебування дитини в дошкільному навчальному закладі, про особистісні риси вихователя, який буде приділяти увагу їхній дитині. Саме тому перше спілкування з батьками будувалось на засадах взаємоповаги, сприяло уникненню напруги у взаємовідносинах та подоланню недовіри між особистостями.

Згідно з принципом індивідуалізації, кожен дорослий спільно з іншими учасниками, створює власну індивідуальну програму навчання, орієнтовану на конкретні освітні потреби і цілі навчання з урахуванням власного досвіду, рівня підготовки, психофізіологічних і когнітивних особливостей. Принцип індивідуалізації мав на меті забезпечити урахування інтересів та побажань батьків у спільній з вихователем діяльності, відповідно до рівня освіченості, виховного досвіду та особливостей кожної сім'ї (традицій, соціального положення, умов виховання дитини тощо). Принцип індивідуалізації реалізовувався за допомогою диференціації батьків на підгрупи залежно від інтересів і досвідченості у вихованні дитини.

Сутність принципу доступності полягала у відповідності змісту, методів та форм навчання рівню освіченості дорослої людини. Об'єм матеріалу, що вивчався, відповідав віковим особливостям сприйняття інформації дорослими, рівню їхнього інтелектуального й етичного розвитку. Інформація висловлювалася просто, доступно і послідовно, з наведенням прикладів із практики виховання дитини. Враховувати вікові та індивідуальні особливості дорослих: їхній темп пізнавальної діяльності, рівень досвідченості, тип мислення, особливості пам'яті, темпераменту тощо.

Принцип опори на досвід дорослих передбачав використання досвіду як джерела пізнання нового. Відповідно до цього принципу життєвий (побутовий, соціальний, професійний) досвід дорослого використовується як одне із джерел навчання. Використання принципу опори на життєвий досвід мало на меті урахування досвіду батьків у засвоєнні нової інформації. Реалізації цього принципу

сприяло вироблення вмій і навичок у застосуванні отриманих знань у практиці виховання дитини з урахуванням уже наявних знань.

Принцип рефлексивності — це усвідомлене ставлення дорослого до практичної реалізації набутих знань. Ми розуміли, що усвідомлення інформації відбувається лише в наслідок активної пізнавальної діяльності батьків. Принцип самостійного навчання є пріоритетним в пізнавальній діяльності дорослих. Самостійна діяльність тих, хто навчається, є основним видом початкової роботи дорослих, які навчаються. Під самостійною діяльністю розуміється не проведення самостійної роботи як виду навчальної діяльності, а самостійне здійснення тими, хто навчається, організації процесу навчання. Під самостійним навчанням розуміється здійснення дорослим організації процесу власного навчання.

О. Огієнко зазначає, що навчання дорослих повинно базуватись на андрагогічних принципах: спільної діяльності; індивідуалізації; системності; усвідомленості; самостійного навчання; опори на життєвий досвід; контекстності навчання; актуалізації [О8, с. 179]. *Принцип спільної діяльності* передбачає спільну діяльність на рівних всіх учасників навчання. Відповідно до принципу *індивідуалізації*, кожен дорослий спільно з іншими учасниками, створює власну індивідуальну програму навчання, орієнтовану на конкретні освітні потреби і цілі навчання з урахуванням власного досвіду, рівня підготовки, психофізіологічних і когнітивних особливостей. *Принцип системності* навчання припускає дотримання відповідності цілей, змісту, форм, методів, засобів навчання і оцінювання результатів навчання. *Принцип усвідомленості* навчання припускає осмислення суб'єктами навчання всіх складових процесу навчання і власних дій стосовно організації цього процесу. *Принцип самостійного навчання* є пріоритетним в пізнавальній діяльності дорослих. Самостійна діяльність тих, хто навчається, є основним видом початкової роботи дорослих, які навчаються. Під самостійною діяльністю розуміється не проведення самостійної роботи як виду навчальної діяльності, а самостійне здійснення тими, хто навчається, організації процесу навчання. Під самостійним навчанням розуміється здійснення дорослим організації процесу власного навчання. *Принцип опори на досвід* дорослих припускає

використання досвіду як джерела пізнання нового. Відповідно до цього принципу життєвий (побутовий, соціальний, професійний) досвід використовується як одне із джерел навчання. *Контекстність навчання*. Відповідно до принципу контекстності навчання вирішуються тільки конкретні, життєво важливі для дорослого завдання. *Принцип актуалізації* результатів навчання припускає невідкладне застосування на практиці набутих дорослим знань, умінь, навичок, якостей.

3. Створення системи взаємодії батьків і вихователів щодо виховання і розвитку дітей раннього віку в умовах сім'ї і ДНЗ.

На нашу думку використання словосполучення „робота з батьками”, яке і сьогодні є розповсюдженим, не відповідає сучасним поглядам на інститут сім'ї. Воно виникло за часів Радянського союзу коли пріоритетним було суспільне виховання і педагоги мали на меті цілеспрямовано здійснювати озброєння батьків педагогічними знаннями відповідно до завдань партії. Натомість словосполучення „робота з батьками”, доцільно керуватись визначенням „взаємодія з батьками”. Отже розглянемо його більш детально.

У широкому значенні взаємодія — це зв'язок між предметами у дії, погоджена дія між ким-небудь [В5, с. 85]; одна з форм взаємозв'язку між явищами, сутність яких полягає у зворотньому діянні одного предмета (явища) на інші; відбувається в просторі та часі і є специфічним для кожної з форм руху матерії [У3, с. 213]. В суспільстві взаємозв'язки мають різні підстави і багато різних відтінків, які залежать від особистісних якостей індивідів, що вступають у взаємозв'язок.

У педагогічній літературі взаємодія з батьками визначається як процес спільної діяльності із погодження цілей, форм і методів виховання в сім'ї та ДНЗ [С5, с. 12]. Аналіз психолого-педагогічної літератури вказує на те, що проблема взаємодії дошкільного навчального закладу та сім'ї вивчалась упродовж багатьох років. Опрацювання (Т. Бахуташвілі, М. Баярмагнай, Ю. Верхотурова та ін.) теоретико-методичних надбань із зазначеної проблеми свідчить про значні зміни в поглядах як на зміст взаємодії з батьками, так і на вимоги до особистості вихователя, його ролі та місця в суспільних перетвореннях [Б21, Б23, В14]. За останні роки вітчизняними науковцями й практиками вивчалися соціально-

педагогічні умови усвідомленого батьківства шляхом встановлення взаємодії з сім'єю (О. Кононко, Г. Мішина та ін.) [К7, М16], розглядались можливості педагогізації батьків, піднімались питання співпраці з батьками, підготовки майбутніх фахівців до роботи з ними (Т. Алексеєнко, Ю. Гладкова, Л. Покроєва, Т. Сергієнко та ін.) [А3, Г9, П15, С5]. Дослідження у галузі взаємодії дошкільного навчального закладу та сім'ї здійснювали: Ю. Верхотурова, Т. Даніліна, Т. Доронова, Т. Касимова, Л. Міронова та ін. [В14, Д9, Д1, К13, М3]. М. Машовець виокремлює умови, що забезпечують ефективність взаємодії є: висока культура спілкування батьків та вихователів, доброзичливість, неупередженість у розв'язанні різних проблем, забезпечення мотивації взаємодії, актуальність та конкретність спільних завдань. Взаємодія являє собою спосіб організації спільної діяльності з родинами, яка здійснюється на основі соціальної перцепції за допомогою спілкування [М23, с. 151].

Організація ефективної взаємодії педагогів і батьків є сьогодні одним із найважливіших завдань, що виникають перед колективами дошкільних установ. Якість взаємодії вихователів з батьками визначається єдністю прагнень та поглядів на освітній процес, спільно вироблена мета й освітні завдання, а також шляхи досягнення намічених результатів. Так, Ю. Верхотурова педагогічну взаємодію розуміє як контакт суб'єктів, спрямований на розвиток особистості дитини, що має слідством взаємні зміни поведінки, діяльності і відносин учасників [В14, с. 10]. Л. Путляєва розглядає взаємодію вихователя з батьками як процес отримання останніми знань про дитину, набуття та використання спеціальних умінь, що забезпечують її розвиток [П2, с. 31-33]. На думку Т. Пагути, співробітництво є сукупністю мети, завдань, принципів, форм, методів, засобів і змісту як взаємопов'язаних компонентів, що сприяють згуртованості між педагогічним колективом ДНЗ та сім'єю [П11, с. 15]. Т. Доронова під взаємодією вихователів ДНЗ і батьків розуміє систематичну передачу останнім знань, уявлень і практичних умінь у різних напрямках сімейного виховання [Д1, с. 62].

Взаємодія вихователів з батьками відображається у встановленні контактів, за яких у суб'єктів з обох сторін виникають зміни в установах, поглядах,

переконаннях й поведінці в цілому. Контакти виникають за наявності у батьків та вихователів спільних інтересів і потреб. Реалізація інтересів і потреб кожної із сторін робить процес взаємодії упорядкованим і передбачуваним. Значну роль у здійсненні взаємодії між вихователем і батьками відіграють взаємні очікування, що обумовлюють характер взаємодії.

Психологічним механізмом є виявлення зацікавленості, підґрунтям якої виступають потреби і мотиви.

Систематична взаємодія з батьками за умови утворення позитивних довірливих та рівноправних взаємовідносин перетворюється у партнерство.

Систематична взаємодія з батьками за умови утворення позитивних довірливих та рівноправних взаємовідносин перетворюється у співробітництво. Співробітництво передбачає взаємопов'язані дії індивідів, що спрямовані на досягнення загальних цілей із взаємною користю для взаємодіючих сторін. Саме в умовах співробітництва виникають почуття вдячності, потреби у спілкуванні, бажанні поступитись тощо. Проте важливим аспектом успішного співробітництва є не просто систематичність спілкування між суб'єктами, а побудова взаємодії на засадах партнерства.

Партнерство є способом взаємодії, що ґрунтується на рівності психологічних позицій між суб'єктами незалежно від їх соціального статусу і передбачає узгодженість дій учасників спільної справи [В5, с. 708].

Ознаками партнерства є: рівність психологічних позицій між суб'єктами незалежно від їх соціального статусу; визнання особистостями активної комунікативної ролі партнера; психологічна підтримка іншого суб'єкта. Проте, найчастіше у практичній діяльності вихователя стосунки з батьками не завжди вибудовуються успішно, набуваючи форми таких типів поведінки: ухиляння (партнери свідомо прагнуть уникати взаємодії); одностороннє сприйняття (один з учасників взаємодії сприяє досягненню індивідуальної мети іншого, коли той ухиляється від взаємодії з партнером); контрастна взаємодія (один з учасників прагне сприяти іншому, а інший активно йому протидіє); компромісна взаємодія (обидва партнери виявляють як сприяння так і протидію в залежності від ситуації).

Саме в умовах партнерства виникають почуття вдячності, потреби у спілкуванні, бажання дійти спільної згоди тощо.

Проте у діяльності багатьох ДНЗ у взаємодії з сім'єю спостерігається орієнтація на „середнього” батька [Г9, с. 6].

Дослідження стану цієї проблеми показує, що у багатьох дошкільних навчальних закладах відбувається активний пошук та впровадження таких форм взаємодії із сім'ями вихованців, які б дозволили досягти якісного рівня співробітництва. Задля досягнення вихователями поставленої мети, під час взаємодії з батьками використовуються різноманітні форми організації: батьківські збори, дні відчинених дверей, анкетування, консультування, наочність тощо. Форми організації взаємодії з батьками можуть бути колективними, індивідуальними, наочно-інформаційними. Більш систематично під час взаємодії з батьками використовуються колективні форми організації взаємодії, тому що вони сприяють економії часу та витрат. На сьогоднішній день, особистісно-зорієнтована спрямованість освітнього процесу підштовхує вихователів до більшого використання індивідуальних форм організації взаємодії з батьками дітей раннього віку (індивідуальні консультації, бесіди, відвідування сім'ї тощо).

До колективних форм організації взаємодії належать батьківські збори (групові та загальні), на яких обговорюються проблеми життєдіяльності групи і дошкільного навчального закладу; зустрічі з батьками; вечори запитань і відповідей; засідання „круглого столу” з дискусійних проблем; заняття-тренінги, покликані навчити батьків правильно організувати спілкування і спільну діяльність з дитиною; спільні з дітьми, батьками і вихователями свята і розваги; виставки спільних робіт батьків і дітей; дні відкритих дверей; школи для батьків; сімейні (домашні) педради, які проводять у батьків вдома; батьківські конференції.

Індивідуальна форма організації взаємодії охоплює індивідуальні бесіди і консультації (проводять, як правило, вранці і ввечері, коли батьки приводять дитину в дошкільний заклад або забирають додому), відвідування дітей удома; залучення батьків до діяльності ДНЗ (організаційно-господарська допомога вихователю: виготовлення іграшок, посібників, допомога у проведенні екскурсій, культпоходів

тощо). Актуалізації уваги батьків до проблем виховання дітей раннього віку сприяють доручення їм виступити з конкретного питання на батьківських зборах; „домашні завдання” на спостережливість.

Найпоширенішими формами організації взаємодії є наочно-інформаційні, до яких належать виставки дитячих робіт та педагогічної літератури, публікацій у періодиці, інформаційні стенди, папки-пересувки, буклети тощо. Однак очікувану ефективність забезпечує раціональне поєднання різних форм роботи [П1, с. 425]. Приміщення дошкільного закладу, що призначене для роботи тільки дорослих людей також треба оформлювати у сучасному діловому стилі. Тому всі матеріали, що звернені до батьків, як у службових приміщеннях закладу, так і в групах повинні бути виконані у діловому стилі. Недоцільно оформляти їх по-дитячому: прикрашати зображеннями у вигляді тваринок, квіточок тощо. Не доречні у спілкуванні з дорослими також ігрові прийоми [Д1, с. 22].

Треба погодитись із тим, що різноманіття підходів щодо організації взаємодії з батьками допомагають педагогу швидше досягти поставленої мети та налагодити якомога краще співпрацю з дорослими, що оточують малюка. Але на практиці досі залишається відкритим питання про зміст теоретичного матеріалу й практичних навичок, які необхідні батькам задля того, щоб їх виховна діяльність була успішною і мала певну користь. Принцип єдності у вихованні дитини закликає педагогів створюючи гармонійне середовище для малюка в умовах дошкільного закладу рекомендувати членам родини дотримуватись цих же умов у сімейному колі. Саме тому більшість вихователів намагаються озброїти батьків теоретичними знаннями з дошкільної педагогіки та різних методик, які вони самі отримали в училищах та вищих навчальних закладах. Усвідомленні вихователями, що вони як спеціалісти знають і вміють краще орієнтуватись у практичних педагогічних ситуаціях тільки закріплює позицію верховенства у відносинах з батьками.

Зміст, форми та методи спілкування вихователя з батьками дітей раннього віку в умовах ДНЗ обумовлені певними особливостями, хоча і мають багато спільного із взаємодією батьків дітей дошкільного віку. Перш за все специфіка спілкування вихователів груп раннього віку з батьками обумовлена віковими

психофізіологічними особливостями дітей перших трьох років життя. Стрімкий темп розвитку дітей цього віку призводить до необхідності постійно вносити корективи у завдання, зміст і методи виховання малюків. Як результат виникає необхідність у планомірному та систематичному спілкуванні вихователя групи раннього віку з батьками. Динамічність та скачкоподібність дітей цього вікового періоду викликають урізноманітненість інформаційних запитів батьків, які обумовлені труднощами або зацікавленістю мами й тата певними проявами поведінки малюка. Треба також зазначити, що різні батьки з різною частотою звертаються до працівників ДНЗ. Тому, нажаль, вихователю важко відразу надати батькам змістовні, аргументовані відповіді на запитання, які їх цікавлять. Натомість, вирішуючи із родинами малюків найбільш „болючі” питання, поступово стають непомітними труднощі у вихованні деяких батьків, наслідки яких згодом важко виправити. Оскільки групи комплектуються таким чином, що в них можуть опинитися малюки різного віку, вихователю необхідно організовувати та планувати переважно індивідуальні форми взаємодії з батьками, проводити, консультації, бесіди, анкетування диференційовано. Диференційований підхід сприяє збагаченню психолого-педагогічних знань батьків, формуванню відповідних вмінь у спілкуванні з дитиною. Приймаючи до уваги зазначене, можна дійти висновку про те, що вихователю групи раннього віку необхідно урахувати у взаємодії з батьками наявність труднощів у вихованні малюка, інформаційні потреби та особистісні особливості дорослих як рівноправних суб'єктів. Послідовне та систематичне здійснення контактів з батьками, взаємна довіра в поєднанні з індивідуальними формами організації взаємодії сприяють налагодженню позитивних взаємостосунків між сім'єю та працівниками ДНЗ. Є також певна обмеженість в організації вихователями спільних сімейних заходів, бо малюки можуть капризувати, емоційно реагуючи на присутність мами й тата.

Отже, здійсненні формування педагогічної культури батьків вихователями груп раннього віку в дошкільному навчальному закладі, вимагає обов'язкового створення таких педагогічних умов: створення системи взаємодії батьків і вихователів щодо виховання і розвитку дітей раннього віку в умовах сім'ї і ДНЗ;

підготовки вихователів груп раннього віку до формування педагогічної культури батьків та подальшого управління їх самоосвітою; навчання батьків особливостям педагогічно ефективного виховання й розвитку дітей раннього віку.

1.4. Стан роботи дошкільних навчальних закладів з формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку

Реалізації експериментальної методики передувало пошуково-розвідувальний експеримент метою якого було вивчення стану планування й організації формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в умовах дошкільного навчального закладу. Дослідження стану роботи дошкільного навчального закладу з формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку було здійснено з квітня по вересень 2008 року на базі дошкільних навчальних закладів міст (м. Красноперекіпськ, м. Євпаторія) та селищ (с. Почетне, с. Воїнка, с. Молочне, с. Озерне, с. Уютне, с. Ісмаїл-Бей) Автономної Республіки Крим та України (м. Дніпрорудний). стану методичної роботи з педагогічними кадрами щодо формування граматично правильного мовлення дітей, які відвідують дошкільні навчальні заклади.

На основі визначеної мети *окреслено такі завдання*: дослідити зміст завдань чинних програм із розвитку, навчання й виховання дітей раннього віку щодо взаємодії вихователів з батьками малюків; дослідити зміст пріоритетних завдань у річних планах ДНЗ; проаналізувати річні плани дошкільних навчальних закладів за розділом „Методична робота”; здійснити кількісний та якісний аналіз перспективно-календарного планування вихователів груп раннього віку за розділом „Робота з батьками”.

Реалізацію завдань на етапі констатувального експерименту розпочато з аналізу програм. Міністерством освіти та науки України рекомендовано вихователям ДНЗ у роботі з дітьми використовувати такі програми: „Зернятко”, „Дитина в дошкільні роки”, „Дитина”, „Я у світі” та „Кольорові долоньки” [П8, с. 11]. Зміст програми „Дитина” спрямовано на навчання й виховання дітей

дошкільного віку, а програма „Кольорові долоньки” вирішує завдання з художнього навчання й виховання дітей 2-6 років. Отже, в освітньому процесі для вихователів груп раннього віку пріоритетними є програми „Зернятко”, „Я у світі” та „Дитина в дошкільні роки”.

„Зернятко” є програмою з розвитку, навчання та виховання дітей від народження до трьох років. У пояснювальній записці „Слово до батька та педагога” програми „Зернятко” зазначено, що її створено з метою допомоги батькам і вихователям у розв’язанні проблем, пов’язаних із доглядом, вихованням і навчанням малюка [П7, с. 4]. Проте в дошкільних навчальних закладах присутня обмежена кількість примірників програми „Зернятко”. Робота з одним (у кращому випадку 2-3) примірником у ДНЗ призводить до унеможливлення знайомства мами й тата зі змістом програми „Зернятко”. До того ж відсутність ґрунтовних та систематизованих педагогічних знань у батьків створює бар’єр у розумінні змісту програмових завдань. Тому основними читачами програми „Зернятко” є вихователі груп раннього віку, за допомогою яких вибірково та опосередковано батьки можуть отримати інформацію про завдання із розвитку, навчання й виховання малюка.

У третьому розділі „Ранній вік” програми „Зернятко” запропоновано до уваги читача загальну характеристику вікового періоду дітей трьох років, окреслено основні лінії розвитку малюків другого й третього років життя [П7, с. 7]. Завершується розділ описом змісту та умов оптимізації педагогічної діяльності, в якому подано характеристику особливостей розвитку малюків раннього віку та вказівки щодо створення батьками та вихователями необхідних умов щодо навчання й виховання дитини. Наприклад: „забезпечення спілкування дитини з об’єктами природи, предметним світом, рідними та близькими дорослими”; „стимулювання малюка до власної пошукової активності”; „надання дитині інформації про природу, предметний світ, оточуючих людей” тощо [П7, с. 188]. Завдання щодо взаємодії вихователів груп раннього віку з батьками та формування їх педагогічної культури не запропоновано. Отже, в програмі „Зернятко” не виявлено чітко окреслених завдань щодо взаємодії вихователів груп раннього віку з батьками та формування їх педагогічної культури.

У базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку „Я у світі” відображено вимоги до оновленого змісту освіти дитини від народження до шести (семи) років [Б27, с. 8]. У другій частині програми в параграфі „Оптимізація взаємодії педагога з батьками” окреслено такі завдання щодо оптимізації співпраці вихователів з батьками [Б27, с. 325]: налагодити партнерські стосунки, які б гарантували всім учасникам освітнього процесу рівність у розв’язанні спільних задач, право на активну та конструктивну позицію; стимулювати інтерес батьків до змін у сучасному освітньому просторі України, змісті дошкільної освіти; ознайомлення з Базовою програмою „Я у Світі”; інформувати батьків про підходи дошкільного закладу до виховання і навчання дошкільників, нетрадиційні методи роботи з дітьми; визначити спільні та специфічні для сім’ї і дошкільного закладу функції, оприлюднити їх, означити "демаркаційні лінії; залишити за кожною з сторін право на свою особливу роль у вихованні дитини; сприяти розвитку рефлексії — здатності дивитися на ситуацію, подію, явище очима іншої сторони, брати до уваги чекання партнера; вдосконалювати вміння бути об’єктивними у судженнях та оцінках, поводитися справедливо, незалежно від свого суб’єктивного ставлення до партнера; створити атмосферу спільності інтересів педагогів і батьків, взаємопідтримки, взаємопроникнення партнерів у проблеми одне одного; актуалізувати педагогічний потенціал родини, плекати свідоме ставлення до материнських та батьківських функцій; збагачувати виховні уміння батьків; підтримувати їх упевненість у своїх педагогічних можливостях тощо. У зазначеному параграфі завдання мають узагальнений вигляд, їх спрямовано на встановлення та поліпшення партнерських стосунків з батьками дітей. Серед запропонованих у програмі завдань взаємодії з батьками завдань з формування педагогічної культури батьків висвітлено не було.

Програму „Дитина в дошкільні роки” зорієнтовано на цінності та інтереси дитини, урахування вікових можливостей, збереження дитячої субкультури, збагачення, ампліфікацію дитячого розвитку [Д2, с. 6]. Метою програми є забезпечення повноцінного фізичного, соціального, пізнавального та естетичного розвитку зростаючої особистості; полегшення входження дитини в широкий світ і розвинення її внутрішніх сил. Основним завданням програми „Дитина в дошкільні

роки” є озброєння дитини наукою життя; формування базисних характеристик. Науково-теоретичним підґрунтям програми є досягнення вітчизняної та світової психолого-педагогічної науки, а також сучасні дослідження розвитку дитини, які визнають своєрідність, унікальність, особливість дошкільного дитинства в становленні особистості, урахування сенситивності означеного періоду щодо становлення первинного схематичного світогляду, супідрядності мотивів, довільної поведінки, внутрішніх етичних інстанцій, самосвідомості [Д2, с. 6]. Програма „Дитина в дошкільні роки” розкриває зміст завдань щодо здійснення навчання й виховання дітей раннього та дошкільного віку [Д2, с. 7]. Проте завдання взаємодії вихователів з батьками в програмі не окреслено.

Аналіз річних планів (24 плани) у дошкільних навчальних закладах здійснювався з 2006 по 2009 навчальні роки за такими критеріями: пріоритетність взаємодії ДНЗ із батьками дітей раннього віку; доречність тематики запланованих методичних заходів для вихователів груп раннього віку; планування семінарів та консультацій для вихователів щодо налагодження взаємодії з батьками малечі.

Керівництво кожного ДНЗ на початок нового навчального року складає план роботи. Річний план роботи дошкільного закладу має охоплювати: аналіз його діяльності за попередній навчальний рік; перспективні завдання на поточний, з яких 1-2 мають бути продовженням розпочатої раніше роботи, а 1 - 2 — новими; програму підвищення рівня фахової майстерності працівників дошкільного закладу; методичну роботу (семінари, семінари-практикуми тощо); організаційно-педагогічну роботу (план співпраці дитячого садка і школи, план роботи з батьками) тощо. Спираючись на аналіз планів минулого року, керівництвом ДНЗ визначаються пріоритетні завдання на наступний навчальний рік. Отже, проаналізуємо річні завдання ДНЗ щодо планування взаємодії з батьками дітей раннього віку.

Так, з 2006 по 2009 навчальні роки було зафіксовано 6 випадків планування керівництвом ДНЗ завдань, спрямованих на взаємодію з батьками, що мають загальний зміст (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Кількісні показники аналізу річних завдань ДНЗ щодо планування взаємодії з батьками

Напрямок завдань \ Навчальний рік	2006-2007 навч. рік (11 планів)	2007-2008 навч. рік (11 планів)	2008-2009 навч. рік (6 планів)	Загальна кількість (28 планів)
Завдання загального напрямку	2	2	2	6
Завдання взаємодії з батьками дошкільників	2	1	1	4
Завдання взаємодії з батьками дітей раннього віку	не зафіксовано			0

До пріоритетних завдань загального змісту віднесено такі, що припускають встановлення взаємодії ДНЗ зі всіма батьками. Найбільш поширеними завданнями були такі: „Удосконалювати форми, зміст і методи взаємодії дорослих та дітей у вихованні здорового способу життя” (2006-2007 навч. рік); „Підсилити увагу до духовно-моральної сторони розвитку дитини, формуванню в неї моральних, національних, соціокультурних, загальнолюдських, християнських цінностей засобами інформативного, мотиваційного, поведінкового компонентів освітнього процесу, у співпраці з сім’єю та суспільством” (2006-2007 навч. рік); „Формування нового педагогічного мислення, спрямованого на розвиток особистості дитини та психолого-педагогічної просвіти батьків” (2007-2008 навч. рік); „Застосовувати нові підходи та шляхи для успішного вирішення завдань фізичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку, формування здоров’я кожної дитини, об’єднуючи зусилля педагогів, медиків та батьків” (2007-2008 навч. рік); „Удосконалювати спільну роботу дитячого садка та сім’ї з виховання здорового способу життя” (2008-2009 навч. рік).

Зауважимо, що з 2006 по 2009 навчальні роки керівництвом ДНЗ було заплановано 4 завдання, зміст яких передбачав спільне вирішення з батьками дошкільників таких питань: „Пропагувати ідеї правового виховання дітей серед батьків через різні форми роботи” (2006-2007 навч. рік); „Спільна робота

дошкільного закладу та сім'ї з формування у дітей початкових уявлень про права та обов'язки" (2006-2007 навч. рік); „Продовжувати здійснювати наступність дошкільний заклад — сім'я — школа" (2007-2008 навч. рік). Результати нашого дослідження засвідчили, що керівництвом ДНЗ не здійснюється планування завдань взаємодії з батьками дітей раннього віку як пріоритетної діяльності.

Вважаємо, що це пов'язано з тим, що в ДНЗ, як правило, є одна-дві групи раннього віку, тоді як груп дошкільного віку від чотирьох до дванадцяти, що зумовлює й розподіл пріоритетів у річних завданнях щодо методичної роботи. Взагалі для побудови освітнього процесу з дітьми раннього віку заплановано лише три завдання з 2006 по 2009 навч. роки: „Актуалізувати забезпечення збереження фізичного здоров'я дитини раннього віку"; „Застосовувати нові підходи та шляхи для успішного вирішення завдань фізичного розвитку дітей раннього віку"; „Сприяти забезпеченню психічного здоров'я дитини раннього віку". Отже, згідно аналізу річних планів ДНЗ визначено, що переважна кількість пріоритетних завдань на наступний навчальний рік спрямована на вирішення питань розвитку, навчання й виховання дітей. Зазначено, що впродовж останніх трьох років спостерігаються поодинокі випадки планування керівництвом ДНЗ завдань, що мають загальний напрям. Керівництвом ДНЗ майже не здійснюється постановка завдань взаємодії з батьками дітей раннього віку як пріоритетної діяльності.

Сформульовані керівництвом річні завдання визначають зміст методичної роботи з вихователями на наступний навчальний рік. Тому наступним кроком у вивченні стану взаємодії дошкільного навчального закладу з батьками малюків було здійснення аналізу методичної роботи з вихователями у ДНЗ (табл. 2.3).

З метою підвищення кваліфікації вихователів методисти ДНЗ кожен рік планують проведення семінарів та консультацій. Так, результати аналізу засвідчили про те, що в 2006-2007 та 2007-2008 навчальних роках було заплановано проведення семінарів (3 і 9 семінарів відповідно) з вихователями щодо вивчення аспектів розвитку навчання й виховання малюків (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Кількісні показники аналізу семінарів та консультацій для вихователів груп раннього віку

Аналіз планування		2006-2007 навч. рік (11 планів)	2007-2008 навч. рік (11 планів)	2008-2009 навч. рік (6 планів)
Семінари	Розглядаються питання взаємодії з батьками	не зафіксовано	не зафіксовано	не зафіксовано
	Розглядаються інші питання	3	9	не зафіксовано
Консультації	Розглядаються питання взаємодії з батьками	3	4	1
	Розглядаються інші питання	2	2	2

Наприклад: „Реалізація цілісного підходу щодо збереження пріоритетів життя та здоров’я, безпеки життєдіяльності дітей у освітньому процесі” (2006-2007 навч. рік); „Види іграшок та їх використання у освітньому процесі” (2007-2008 навч. рік); „Розвиток творчих здібностей дитини в умовах дошкільного закладу” (2007-2008 навч. рік) тощо. Проте не було зафіксовано жодного семінару, тематика якого передбачала б вирішення питань щодо взаємодії з батьками дітей раннього віку та формування їх педагогічної культури. Отже, семінар як форма групової методичної роботи з вихователями ДНЗ використовувався методистами лише з метою обговорення аспектів розвитку, навчання й виховання дітей. Питання взаємодії з батьками малюків на семінарах зафіксовано не було.

Було також констатовано, що методистами ДНЗ за три роки (з 2006 - 2009 навч. роки) було заплановано 7 консультацій загального спрямування (3, 4 і 1 консультація відповідно) щодо взаємодії вихователів з батьками, як-от: „Організація бібліотеки — виставки для батьків та вихователів з питань самоосвіти” (2006-2007 навч. рік); „Материнство-батьківство і виховання батьків: проблеми та пошуки шляхів взаємодії” (2006-2007 навч. рік); „Форми проведення батьківських зборів” (2006-2007 навч. рік); „День відкритих дверей” (2007-2008 навч. рік); „Форми та методи збагачення виховного досвіду батьків” (2007-2008 навч. рік); „Для молодих

батьків: Я мати (батько), що це означає?” (2007-2008 навч. рік). На інших 6 консультаціях з вихователями обговорювались аспекти розвитку, навчання й виховання дітей раннього віку. Наприклад: „Нові підходи до адаптації дітей раннього віку” (2006-2007 навч. рік); „Сенсомоторний розвиток дитини раннього віку: теорія та практика” (2007-2008 навч. рік); „Ігри та вправи в процесі режимних моментів. Гра в ранньому віці” (2008-2009 навч. рік). Отже, методичну роботу в ДНЗ, у першу чергу, спрямовано на вирішення питань щодо розвитку навчання й виховання дітей раннього віку. Аспекти взаємодії з батьками вирішувались лише шляхом відвідування вихователями консультацій методиста.

У ході констатувального експерименту також було проаналізовано 21 перспективно-календарний план освітнього процесу вихователів груп раннього віку за розділом „Робота з батьками”. Аналіз перспективно-календарного планування вихователями груп раннього віку здійснювався за такими критеріями: системність у плануванні заходів з батьками та різноманітність їх тематики; змістовність та актуальність обраної тематики; напрям запланованих заходів (пізнавальний або розважальний). За допомогою контент-аналізу було зафіксовано, що вихователі груп раннього віку здійснюють взаємодію з батьками через такі форми: відвідування дитини в умовах сім'ї, анкетування, батьківські збори, виставки, круглий стіл, скринька пропозицій, дитячі свята, день відкритих дверей, проте вихователями плануються найчастіше бесіди, індивідуальні консультації та папки-пересувки.

У результаті контент-аналізу розділу перспективно-календарного планування вихователів груп раннього віку „Робота з батьками” теми запланованих бесід було систематизовано у дев'ять рубрик (табл. 2.4).

Зміст зазначених рубрик переважно складали такі теми: забезпечення матеріально-технічної бази (бесіди про своєчасний внесок батьками платні за ДНЗ), залучення до оформлення (упорядкування батьками дитячого майданчика, виготовлення мамою й татом дидактичних посібників, ширм, іграшок тощо), бесіди організаційного характеру (підготовка до свята Нового року, постійне відвідування дітьми групи раннього віку, правила перебування малюка в дошкільному закладі

тощо), обговорення питань здоров'я дитини (застудні хвороби та як їх попередити, отруєння їжею, загартування дітей, профілактика кишкових захворювань тощо).

Таблиця 2.4

Результати аналізу планування вихователями груп раннього віку бесід з батьками (кількісний показник)

Проблематика бесід		Питання матеріального характеру	Культурно-гігієнічні навички	Залучення до оформлення	Організаційного характеру	Режим дня	Здоров'я дитини	Виховання дитини	Розвиток	Адаптація дитини	Всього бесід за навчальний рік
Навчальні роки											
2006-2007 навч. рік	10 планів	13	7	20	14	6	20	7	10	5	102
2007-2008 навч. рік	11 планів	4	10	14	34	9	13	10	16	5	115

Так, у 2006-2007 навчальному році заплановано вихователями груп раннього віку 7 бесід з батьками щодо формування культурно-гігієнічних навичок малюків (Наприклад: „Самостійно прибираю іграшки”, „Формування культурно-гігієнічних навичок у дітей раннього віку” тощо), 10 випадків обговорення аспектів розвитку (Наприклад: „Розвиток мовлення, аспекти предметної діяльності дитини раннього віку”, „Криза трьох років” тощо), 14 бесід щодо організації життєдіяльності малюка й узгодженості режимних моментів групи раннього віку з умовами сім'ї (Наприклад: „Про необхідність у дотриманні режиму дня дитини”, „Режим дня в дошкільному закладі”, „Дотримання режиму дня дитини в сімейних умовах” тощо), виникали контакти стосовно виховання дитини (Наприклад: „Культура поведінки”, „Дисциплінованість малюка” тощо) та створення умов щодо адаптації дитини до умов ДНЗ (Наприклад: „Про проблеми адаптації дитини до умов ДНЗ”, „Важливість адаптаційного періоду для новоприбулої дитини” тощо). Було зафіксовано, що в 2007-2008 навчальному році кількість запланованих вихователями бесід з батьками з питань розвитку (16 бесід), виховання (10 бесід) та формування культурно-

гігієнічних навичок (10 бесід) було збільшено, проте як і раніше вони не відігравали провідну роль у взаємодії з сім'єю дитини.

Отже, бесіда як форма взаємодії вихователів груп раннього віку з батьками переважно використовується з метою швидкого інформування про певні події з життя ДНЗ, вирішення питань матеріального та організаційного характеру, залучення мами й тата до оформлення приміщення групи, виготовлення дидактичних посібників тощо. Аналіз підтверджує, що бесіда як форма взаємодії лише інколи планувалась вихователями з метою обговорення з батьками питань розвитку й виховання малюка. Проте й не можна остаточно стверджувати лише за наявністю або відсутністю записів у перспективно-календарному плані про відповідну кількість їх проведення або не проведення.

Здійснення аналізу планування вихователями консультацій відбувалось шляхом систематизації записів за таким рубриками: культурно-гігієнічні навички, режим дня, здоров'я малюка, поведінка дитини, розвиток, навчання та виховання дитини, аспекти адаптації (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Результати аналізу планування вихователями груп раннього віку
консультацій з батьками (кількісний показник)**

Проблематика консультацій		К/г навички	Режим дня	Здоров'я малюка	Поведінка дитини	Виховання дитини	Розвиток	Адаптація дитини	Всього консультацій за навчальний рік
		кількісні показники							
Навчальні роки									
2006-2007 навч. рік	10 планів	2	1	6	2	1	4	1	17
2007-2008 навч. рік	11 планів	2	1	8	4	4	8	5	32
Всього	21 план	4	2	14	6	5	12	6	49

Констатовано, що з 2006 по 2008 навчальні роки найбільше консультацій було заплановано з батьками 14 консультацій з обговорення питань здоров'я малюка.

Наприклад, „Профілактика захворювання грипом”, „Як правильно одягати дітей у весняно-літній період”, „Як годувати дитину з алергією” тощо). Розглядалися також аспекти розвитку малюків раннього віку. Наприклад: „Як правильно обирати іграшки”, „Як розвивати мовлення дитини під час прогулянок”, „Прояви кризи трьох років” тощо.

Було заплановано проведення 5 консультацій з питань виховання дитини на такі теми: „Покаранню „так” чи „ні””, „Погані звички — звідки вони”, „Чому дитина вередує?” тощо. Констатовано 6 консультацій з обговоренню поведінки малечі (Наприклад: „Правила поведінки дитини в дошкільному закладі”, „Виховання в дитини дисциплінованості” тощо), дві консультації було присвячено організації батьками життєдіяльності дитини в сімейних умовах („Дотримання дитиною режиму дня в сім’ї”, „Зовнішній вигляд дитини”), 4 консультації щодо формування культурно-гігієнічних навичок (Наприклад: „Виховання культурно-гігієнічних навичок дітей”, „Як привчити дитину до горщика” тощо) та 6 консультацій з усунення проблем адаптації (Наприклад: „Адаптація дітей до умов ДНЗ”, „Як поводитись батькам в період адаптації малюка до умов ДНЗ” тощо).

У 2007-2008 навчальному році в порівнянні з минулим роком консультацій з батьками дітей груп раннього віку трохи побільшало. Під час порівняння загальної кількості запланованих бесід та консультацій з батьками помічено, що їх кількість суттєво відрізняється. Так, з 2006 по 2008 навчальні роки зафіксовано 17 та 32 консультації окремо за кожен навчальний рік, що втричі менше в порівнянні з кількістю проведених вихователями бесід з батьками (102 та 115 відповідно). Вважаємо, що таке явище зумовлено певними особливостями організації та проведення вихователями консультацій з батьками, а саме: зміст консультацій повинен чітко відповідати темі й бути спрямований на вирішення конкретної проблеми; інформація має бути стислою, конкретною, викладатись у доступній формі без незрозумілих понять та висловлювань. Отже, в підготовці консультації перед вихователем постає проблема в аналізі наукової та методичної літератури, розробленні рекомендацій для батьків за матеріалами консультацій, узгодження часу зустрічі з батьками для обговорення теми, естетичне оформлення інформації.

Відсутність у вихователів навичок користування комп'ютером, сприяє виникненню перешкод у наданні батькам актуальної, якісної та змістовної інформації. Саме тому деякі вихователі намагаючись економити час на пошуку необхідних матеріалів та їх оформленні роблять ксерокопії статей із педагогічної періодичної літератури й обмежуються лише розташуванням такої інформації в куточках для батьків. Власне педагогічна доцільність використання консультативних матеріалів через розміщення їх на стендах підпадає під сумнів, тому що: по-перше, увага батьків цілеспрямовано не звертається на розміщені матеріали, на детальне ознайомлення з розташованою інформацією потрібен час, який батьки не завжди готові витратити саме на момент зустрічі; проведення індивідуальної або групової консультації потребує використання додаткового часу. Отже, вимоги до підготовки та організації консультацій обумовлюють їх частотність у плануванні взаємодії з батьками.

Контент-аналізу підлягала також тематика планування та розробки теків-пересувок для батьків (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Результати аналізу ознайомлення батьків дітей раннього віку з матеріалами теків-пересувок

Проблематика планування		К/г навички	Правила безпеки	Здоров'я дитини	Поведінка дитини	Навчання дитини	Виховання дитини	Розвиток дитини	Всього теків-пересувок за рік
		Навчальні роки							
		кількісні показники							
2006-2007 навч. рік	10 планів	1	—	5	1	2	4	3	16
2007-2008 навч. рік	11 планів	—	2	6	2	4	10	7	31

Було зафіксовано планування вихователями теків-пересувок за такими рубриками: культурно-гігієнічні навички, правила безпеки, здоров'я дитини, поведінка малюка, розвиток, навчання та виховання дитини. Наявність теків-пересувок для батьків є не чисельною за кількістю та не різноманітною за тематикою. Наприклад: „Загартування влітку”, „Виховання дітей за традиціями

народів Криму”, „Гра як основний прояв активності”(2006-2007 навч. рік); „Дотримання правил дорожнього руху”, „Як бути здоровим?”, „Лікарські рослини”, „Іграшка в житті дитини” (2007-2008 навч. рік). Проте в 2007-2008 навчальному році вихователями приблизно вдвічі було збільшено кількість теків-пересувок з виховання та розвитку дитини.

Зазначимо, що вивчення записів перспективно-календарних планів вихователів груп раннього віку стосовно пропонування в повсякденній взаємодії батькам теків-пересувок не дозволяє в повному обсязі оцінити ефективність їх використання. Проте, нами було відзначено, що досить часто в перспективно календарних планах, у розділі „Робота з батьками” з приводу застосування папок-пересувок, вихователі прописували таке: виготовити теку-пересувку з цікавим матеріалом про дітей раннього віку; підготувати матеріал до теки-пересувки „Загартування влітку” тощо. На нашу думку, використання теків-пересувок у взаємодії з батьками більш вдало відображали б такі формулювання: запропонувати (ознайомити) зі змістом теки-пересувки, пояснити зміст матеріалів..., надати консультативну допомогу щодо використання батьками інформації з теки-пересувки тощо. Адже розділ „Робота з батьками” насамперед передбачає фіксування завдань, спрямованих саме на взаємодію з батьками.

Окрім використання теків-пересувок у взаємодії з батьками вихователі планували такі спільні з сім'єю дитини заходи: відвідування сім'ї малюка, анкетування батьків, батьківські збори, виставки, круглий стіл, оформлення стендів та газет, практикуми для батьків, скринька пропозицій, дитячі свята, день відкритих дверей тощо (див. табл. 2.7).

Констатовано, що відвідування сімей малюків вихователями груп раннього віку мало на меті: знайомство з умовами перебування дитини, з'ясування середовища у якому виховується дитина (2006-2007 навч. рік); з'ясування умов виховання дитини в сім'ї, з'ясувати наявність у дитини ігрового куточка в сім'ї, з'ясувати причин відсутності малюка в ДНЗ (2007-2008 навч. рік).

**Планування вихователями інших форм взаємодії з батьками дітей
раннього віку**

Проблематика планування		Відвідування сімей вдома	Анкетування батьків	Батьківські збори	Виставки	Круглий стіл	Оформлення стендів ширм та газет	Дитячі свята
Навчальні роки								
2006-2007 навч. рік	10 планів	9	1	13	3	—	4	—
2007-2008 навч. рік	11 планів	19	3	9	7	1	4	1

Незважаючи на наявність в літературних джерелах чисельної кількості різноманітних анкет для опитування вихователями батьків, за допомогою контент-аналізу було зафіксовано лише поодинокі їх використання. Отже, анкетування батьків з метою дослідження їх запитів і потреб, використовується не часто.

Батьківські збори є найбільш відомою всім та розповсюдженою фронтальною формою взаємодії з батьками. Можливо саме тому більшість вихователів віддають саме їй перевагу. Організацію батьківських зборів вихователя переважно має на меті інформування дорослих про завдання та результати виховання малечі, об'єднання й організацію батьків для спільного вирішення актуальних питань, отримання професійної поради від вихователя. Наприклад, „Програмові вимоги та єдність виховання”, „Які успіхи за півроку”, „Про свято Новий рік” (2006-2007 навч. рік); „Створення умов для всебічного розвитку малюків”, „Знайомство батьків з організацією освітньо-виховного процесу в ДНЗ” (2006-2007 навч. рік).

Проте переважно ознайомлення батьків із завданнями щодо виховання та розвитку дітей раннього віку має інформативний характер і лише висвітлює зміст діяльності вихователя за певний проміжок часу. Поява в сім'ї першої дитини може сприяти виникненню в батьків бажання отримати педагогічні знання та досвід про її

виховання. Тому, як наслідок, організація вихователем батьківських зборів лише для того, щоб розповісти про подальші перспективи в роботі з дітьми, може навпаки сприяти послабленню взаємодії з батьками малюків. Отримання професійної поради від вихователя на батьківських зборах є можливим, однак задовольняє педагогічні потреби батьків лише частково. Обмаль часу та різноплановість запитів батьків ще й зумовлено певною виховною ситуацією. Закономірно, що більшість запитань так і залишаються без відповідей. Підсумуємо. Батьківські збори можуть допомогти у встановленні взаємодії із батьками дітей раннього віку, але використання їх з метою реалізації педагогічних потреб всіх батьків одночасно є малоефективними.

За допомогою контент-аналізу було також зафіксовано наявність у перспективно-календарних планах вихователів планування виставок для батьків. Так, у 2006-2007 навчальному році вихователя організували виставки за такою тематикою: „Як навчати дитину культурно-гігієнічних навичок”, „Режим дня та його значення”, „Генеалогічне дерево” тощо. В 2007-2008 навчальному році найбільше було заплановано проведення виставок за порою року („Зима”, „Осінь” тощо) та демонстрації дитячих робіт з аплікації та малювання („Організувати виставку дитячих поробок”, „Зробити виставку малюнків дітей”). Отже, в дошкільних навчальних закладах вихователі груп раннього віку використовують як форму взаємодії з батьками виставки, проте переважно з метою демонстрації досягнень дитини, або вирішення організаційних питань. Планування виставок з метою здійснення просвітницької роботи, або для ознайомлення з педагогічною літературою з 2006 по 2008 навчальні роки зафіксовано не було.

Було також зафіксовано в 2007-2008 навчальному році один випадок у плануванні вихователями груп раннього віку спільно з батьками круглого столу на тему „Гра як прояв дитячої активності”. Ми вважаємо, що тільки фіксування одного випадку проведення такої форми взаємодії з батьками як „круглий стіл” не виступає підґрунтям для об’єктивного аналізу. Проте, це єдина форма взаємодії серед всіх зафіксованих раніше, першочерговою умовою проведення якої є здійснення суб’єкт-суб’єктної взаємодії.

Фіксування даних з перспективно-календарних планів вихователів

передбачало також реєстрацію інформації про підготовку та розміщення для батьків таких форм наочності, як виготовлення стендів, ширм та газет. Так, за 2006-2008 навчальні роки було зафіксовано один випадок оформлення вихователем святкової газети (Виготовити вітальну газету для батьків „З Новим роком”), розробка стендів інформаційного та святкового характеру („Вітання з 8 Березня”, „Мені треба багато рухатись”, „Останні новини”, „Батьки та діти” тощо) та виготовлення ширм як розважальної так і пізнавальної спрямованості („Профілактика застудних захворювань”, „Наше повсякдення та свята”, „Поради психолога”, „Організація харчування в дошкільному навчальному закладі”, „Правила безпеки життєдіяльності дітей”, „Зима” тощо). Отже, використання вихователями груп раннього віку наочних форм взаємодії з батьками першочергово планувалося з метою ознайомлення мами й тата з певною інформацією про перебування дитини в дошкільному навчальному закладі, певні досягнення малюків та повідомлення про певні події з життя ДНЗ. Лише використання вихователями ширм було спрямовано на отримання батьками інформації про деякі аспекти фізичного та психічного розвитку малюків віком до трьох років.

Зафіксовано, що вихователі груп раннього віку запрошують батьків на дитячі свята адже вікові особливості малечі до трьох років не сприяють об’єднанню та організації спільної діяльності батьків та дітей раннього віку. Згідно з програмовими вимогами для дітей раннього віку організуються різноманітні лялькові вистави та розваги, на які батьки та найближчі родичі не запрошуються, щоб не травмувати дитину. Однак, вихователі дітей третього року життя, у залежності від індивідуальних особливостей, іноді організують свято Нового року (2007-2008 навч. рік), використовуючи його як елемент наступності з метою успішного переходу дитини в дошкільну групу. Іноді педагоги запрошують і батьків у якості глядачів. Свято в такому випадку є формою організації самостійної діяльності дітей та має за мету продемонструвати татусеві та матусі досягнення малюка, тим самим підкреслити професіоналізм педагога. Взаємодія з батьками відбувається лише формально на початку організації свята і не сприяє отриманню ними педагогічних знань. Отже, взаємодія з вихователем у цей час може відбуватись, але вона не

збагатить батьків педагогічною інформацією.

У ході констатувального етапу експерименту було також встановлено недоліки в перспективно-календарному плануванні вихователів взаємодії з батьками. Варто зазначити, деякі вихователі на нашу думку, переписують інформацію з минулорічних планів, без урахування запитів батьків малюків. До такого висновку ми дійшли спираючись на таке: було зафіксовано постійність планування одних й тих самих тем. Під час планування вихователями взаємодії з батьками спостерігаються такі недоліки: у плануванні відвідувань сім'ї не має чіткої мети. (наприклад, „Виявлення обставин, в яких виховується дитина” або „Моральне виховання дитини в сім'ї”); подекуди не зазначено, з ким із батьків заплановано бесіду, яка була проведена; вихователі не раціонально планують заходи з батьками, обираючи тематику, що не відповідає віковим особливостям дитини раннього віку (наприклад: „Значення сім'ї у вихованні дошкільників (третій рік життя, квітень місяць)” або „Правила дорожнього руху для дошкільників (третій рік життя, травень місяць)”); планування взаємодії з батьками переривалося в літній період, проте з боку методиста, який перевіряє план, зауважень немає; була відсутня змістовність у плануванні бесід та консультацій через здійснення планування декількох тем одночасно (наприклад: „Про одяг, поведінку дітей у групі”, „Про сплату за дошкільний заклад”).

Отже, планування дає змогу чітко визначити зміст роботи в певний період часу, підібрати раціональні методи і прийоми навчання й виховання. Завдяки йому реалізується важлива закономірність педагогічного процесу — послідовність і перспективність у роботі з дітьми. Саме, планування дає змогу організувати педагогічний процес як цілісне явище. Плани вихователів мають бути реальними для виконання, виходити з інтересів і можливостей дітей. Плануючи педагогічний процес, вихователь повинен спиратися на аналіз конкретних умов, тобто на особливості віку дітей, індивідуальний склад вікової групи, рівень володіння навичками та уміннями, інтереси та потреби дошкільників. Педагогічний процес у плануванні має бути представлений цілісно, у взаємозв'язку всіх напрямів роботи, розділів програми, тематики занять, видів діяльності дітей, а також враховувати

конкретні умови дошкільного закладу, його місцезнаходження, пору року, час планування. План вихователя повинен забезпечити зв'язок навчально-виховної роботи на заняттях і в повсякденному житті — підготовчу роботу до заняття, а також після заняття для закріплення уявлень, знань і вмінь дітей. Узагальнюючи висновки вважаємо, що стан роботи в дошкільних навчальних закладах з проблеми формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку є незадовільним.

Висновки з першого розділу

У ході дослідження виявлено, що сучасне розуміння культури є складним і багатозначним, не має вичерпного визначення. Досліджено етимологічне походження визначення „педагогічна культура” та запропоновано його розуміння. У роботі „педагогічну культуру” розглянуто як частину загальної культури людини, що обумовлює ефективність процесу передавання культурної спадщини підростаючому поколінню шляхом навчання й виховання. Було з'ясовано стан дослідження вченими педагогічної культури батьків в Україні за допомогою контент-аналізу літературних джерел. Уточнено зміст визначення „педагогічна культура батьків” та запропоновано його розуміння як комплексне динамічне утворення, що виступає як складова загальної культури суб'єктів (матері й тата), які здійснюють передавання дитині культурної спадщини в сімейних умовах.

Запропоновано визначення „педагогічної культури батьків дітей раннього віку”. Охарактеризовано особливості розвитку дітей раннього віку. Акцентовано увагу на важливості впливу дорослого на розвиток, навчання й виховання дитини раннього віку. Доведено, що **„педагогічна культура батьків дітей раннього віку”** є комплексним динамічним явищем, сутність якого полягає в передаванні дитині культурної спадщини шляхом навчання й виховання згідно з її темпом розвитку, віковими та індивідуальними особливостями.

Проаналізовано підходи вчених щодо розуміння структури педагогічної культури батьків. Виокремлено такі структурні компоненти педагогічної культури батьків дітей раннього віку, як-от: **комунікативний, пізнавальний і**

рефлексивний. Науково обґрунтовано сутність та зміст кожного з компонентів.

Вивчено стан роботи дошкільного навчального закладу з формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку. Зазначено, що ДНЗ є першим позасімейним виховним закладом, в умовах якого здійснюється виховання дитини суспільством. Для реалізації поставленої мети було окреслено такі завдання: дослідити зміст завдань чинних програм розвитку, навчання й виховання дітей раннього віку щодо взаємодії вихователів з батьками малюків; проаналізувати річні плани дошкільних навчальних закладів за розділом „Методична робота”; здійснити кількісний та якісний аналіз перспективно-календарного планування вихователів груп раннього віку за розділом „Робота з батьками”.

Аналіз результатів окреслених завдань дав змогу з’ясувати стан роботи в ДНЗ щодо формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку.

Так, у чинних програмах розвитку, навчання й виховання дітей раннього віку та методичних рекомендаціях до них не передбачено орієнтовної тематики і практичних рекомендацій для вихователів щодо формування педагогічної культури батьків. Методичну роботу з вихователями груп раннього віку переважно спрямовано на ознайомлення педагогів з інформацією про розвиток дітей без настанов, порад і практичних рекомендацій на рівні планування щодо здійснення взаємодії з батьками. У перспективно-календарних планах вихователів за розділом „Робота з батьками” переважно було зафіксовано спілкування з сім’єю дитини та планування традиційних форм (бесіди, консультації, батьківські збори тощо). Матеріали розділу висвітлено в публікаціях автора [Д19; Д20; Д21; Д22; Д23; Д24; Д26; Д28; Д31; Д32].

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ БАТЬКІВ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

2.1. Діагностичне обстеження рівня сформованості педагогічної культури батьків, діти яких відвідують групи раннього віку

Метою констатувального етапу експерименту було виявлення рівнів сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку. Діагностичному обстеженню рівнів сформованості педагогічної культури батьків передувало пілотне дослідження, метою якого було уточнення завдань експерименту й висунутих на основі теоретичного досліджень гіпотези. Це дослідження охоплювало перевірку раціональності обсягу роботи та обґрунтування вибору контингенту досліджуваних, арсеналу методик, відпрацювання процедури збирання інформації, а також взаємодії між особами, які брали участь у дослідженні.

Базою експерименту виступили дошкільні навчальні заклади № 1,4 та 11 м. Красноперекопськ, №1 м. Армянськ. До повномасштабного проведення експериментальної роботи було залучено 530 батьків дітей раннього віку, які мешкали в містах і селищах міського типу. Серед респондентів переважну більшість складали матері — 441 (83,4%), татусями дітей заповнено лише — 70 протоколів (13,2%).

Започатковуючи експеримент, було визначено критерії за кожним з компонентів (комунікативним, пізнавальним та рефлексивним) педагогічної культури батьків дітей раннього віку (табл. 2.1, 2.2 та 2.3). До кожного з показників було дібрано шкалу оцінювання, що відображала ступінь їх прояву числовим значенням від одного до чотирьох балів, а саме: 1 бал — ознаку не виявлено; 2 бали — ознака сформована частково; 3 бали — ознаку майже повністю сформовано; 4 бали — ознаку сформовано повністю. За показниками до кожного критерію було розроблено педагогічну ситуацію або запитання.

Так, дослідження сформованості комунікативного компонента здійснювалось за двома критеріями: „контактність батьків із дитиною” та „ставлення батьків до дитини” (табл. 2.1). Так, зміст критерію „контактність батьків із дитиною” складала такі показники: ініціативність батьків у встановленні контакту з дитиною; наявність дистанції у встановленні контакту батьків із дитиною; вияв батьками емпатії у спілкуванні з дитиною. Дослідження критерію „ставлення батьків до дитини” відбувалось за показниками, а саме: якість емоційної реакції батьків на спілкування з дитиною; вияв батьками поваги до дитини; сприйняття батьками дитини як партнера у спілкуванні. Відповідно до визначених показників батькам було запропоновано завдання, за допомогою яких досліджено рівень сформованості комунікативного компонента педагогічної культури.

Показник: ініціативність дорослого у встановленні контакту з дитиною

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки першими виявляють ініціативність; 3 бали — вияв ініціативності обумовлено ситуацією; 2 бали — майже відсутній вияв ініціативності; 1 бал — ініціативності не зафіксовано.

Завдання. Уявіть таку ситуацію. Вас запросили на гостини знайомі, які виховують трирічну дитину. На момент зустрічі Вас чекає знайомство з дитиною.

Запитання: Якими будуть Ваші дії?

- А) Привітаюсь та розповім про себе (4 бали)
- Б) Лише ввічливо привітаюся з дитиною (3 бали)
- В) Буду спілкуватися з дитиною, якщо вона до мене звикне (2 бали)
- Г) Дочекаюсь, коли дитина привітається першою (1 бал)

Показник: наявність дистанції у встановленні контакту батьків з дитиною

Шкала оцінювання показника: 4 бали — дистанція відсутня, контакт встановлено за допомогою обіймів; 3 бали — дистанція несуттєва, присутній контакт „очі в очі”; 2 бали — дистанція присутня, контакт встановлено за допомогою мовленнєвих висловлювань; 1 бал — батьки дистанційовані від дитини.

КОМУНІКАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ

Завдання. Уявіть таку ситуацію. Уранці Ви привели дитину до групи раннього віку. Перш ніж йти грати з дітьми, малюк захотів з Вами попрощатися.

Запитання: Як Ви попрощаєтеся з дитиною?

- А) Підійду до дитини та обійму її (4 бали)
- Б) Підійду та поцілую малюка (3 бали)
- В) Помахаю дитині рукою та побажаю гарного дня (2 бали)
- Г) Прощатися не стану, треба поспішати на роботу (1 бал)

Показник: вияв батьками емпатії у спілкуванні з дитиною

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки виявляють емпатію за допомогою обіймів; 3 бали — батьки виявляють емпатію за допомогою мимічних реакцій; 2 бали — батьки майже не виявляють емпатію; 1 бал — вияв батьками емпатії не зафіксовано.

Завдання. Уявіть таку ситуацію. Увечері Ви прийшли забрати дитину з групи раннього віку й бачите, що всі діти жваво розглядають в ігровому куточку нові іграшки, і лише Ваш малюк, усамітнівшись, байдуже дивиться на граючих.

Запитання: Якими будуть Ваші дії?

- А) Підійду до дитини, обійму її та з'ясую в чому причина (4 бали)
- Б) Спробую розвеселити дитину, може малюк просто засумував (3 бали)
- В) З'ясую у вихователя, може малюк знову пустував (2 бали)
- Г) Не стану звертати уваги, дитина як дитина (1 бал)

Показник: якість емоційної реакції батьків у спілкуванні з дитиною

Шкала оцінювання показника: 4 бали — емоційна реакція батьків позитивна; 3 бали — емоційна реакція батьків нейтральна; 2 бали — емоційна реакція батьків негативна; 1 бал — емоційної реакції батьків не зафіксовано.

Завдання. Уявіть таку ситуацію. Ви дивитесь телепередачі. Ваша дитина підходить до Вас і намагається обійняти.

Запитання: Якою буде Ваша реакція?

- А) Посаджу її до себе на коліна і також міцно обійму (4 бали)
- Б) Посаджу поряд з собою, але обіймати не стану (3 бали)
- В) Посварю дитину за те, що вона мені заважає (2 бали)

Г) Не стану звертати уваги (1 бал)

Показник: вияв батьками поваги до дитини

Шкала оцінювання показника: 4 бали — у спілкуванні батьки виявляють повагу до дитини; 3 бали — батьки спілкуються з дитиною „на рівних”; 2 бали — батьки спілкуються з дитиною зверхньо; 1 бал — батьки не виявляють поваги до дитини.

Завдання. Уявіть таку ситуацію. Ваша дитина на прогулянці набрала дрібних камінців у кишені одягу. Ви помітили випнуті кишені одягу в малюка.

Запитання: Якими будуть Ваші дії?

- А) Запропоную дитині дістати з кишень камінці та пограти ними (4 бали)
- Б) Підйду до дитини і запропоную залишити камінці на вулиці (3 бали)
- В) Скажу малюку, щоб негайно висипав каміння з кишень (2 бали)
- Г) Посварю дитину, а потім покараю (1 бал)

Показник: сприйняття дитини як партнера

Шкала оцінювання показника: 4 бали — дитина сприймається як партнер; 3 бали — дитина сприймається батьками як партнер лише на момент їх участі в спільній діяльності; 2 бали — дитина майже не сприймається батьками як партнер; 1 бал — дитина не сприймається батьками як партнер.

Завдання. Уявіть таку ситуацію. Ви прийшли з малюком до дитячого майданчика. Поки малюк грається в пісочниці, Ви спілкуєтеся з батьками інших дітей. Через деякий час дитина підходить до Вас і просить взяти участь в її грі.

Запитання: Якими будуть Ваші дії?

- А) Припиню бесіду з батьками й піду грати разом з дитиною (4 бали)
- Б) Скажу дитині, що обов’язково пограю з нею пізніше (3 бали)
- В) Скажу дитині, щоб грала самостійно (2 бали)
- Г) Посварю дитину за те, що вона втручається в розмови дорослих (1 бал)

Ознаками сформованості пізнавального компонента педагогічної культури батьків виступали такі критерії: „ставлення батьків до отримання педагогічної інформації” та „обізнаність батьків щодо розвитку, навчання й виховання малюка” (табл. 2.2).

ПІЗНАВАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ

Зміст означеного критерію „ставлення батьків до отримання педагогічної інформації” склали такі показники: зацікавленість батьків у вивченні педагогічної інформації; наявність в батьків потреби щодо вивчення педагогічних знань; умотивованість батьків до вивчення педагогічної інформації. Дослідження критерію „обізнаність батьків щодо розвитку, навчання й виховання малюка” відбувалось за показниками, а саме: користування батьками педагогічною літературою; використання батьками порад фахівців; намагання батьків дивитись спеціалізовані телевізійні передачі. Вивчення сформованості в батьків пізнавального компонента педагогічної культури відбувалось через пропонування батькам надати відповіді на шість запитань, обравши певний варіант. Опишемо запропоновані батькам запитання.

Показник: зацікавленість батьків у вивченні педагогічної інформації

Шкала оцінювання показника: 4 бали — зацікавленість батьків постійна; 3 бали — зацікавленість батьків ситуативна; 2 бали — зацікавленість батьків поверхова; 1 бал — зацікавленість в батьків відсутня.

Запитання: Як ви ставитесь до отримання інформації з навчання й виховання малюків?

А) Ставлюсь позитивно, мене все цікавить, що стосується навчання й виховання дитини (4 бали)

Б) Ставлюсь позитивно, проте не маю часу вивчати таку інформацію (3 бали)

В) Ставлюсь позитивно, проте не доводилось її вивчати, бо ніхто не пропонував (2 бали)

Г) Мене не цікавить така інформація (1 бал)

Показник: наявність у батьків потреби щодо вивчення педагогічних знань

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки постійно відчують необхідність; 3 бали — потреба виникає ситуативно; 2 бали — батьки майже не відчують необхідності; 1 бал — батьки не відчують необхідності.

Запитання: Чи відчуваєте Ви потребу в отриманні знань про навчання й виховання малюків?

- А) Так, постійно відчуваю необхідність в отриманні цих знань (4 бали)
- Б) Знання мені потрібні, проте не завжди вистачає часу на їх вивчення (3 бали)
- В) Відчуваю необхідність тоді, коли не знаю, як вчинити (2 бали)
- Г) Не відчуваю необхідності (1 бал)

Показник: умотивованість батьків до вивчення педагогічної інформації

Шкала оцінювання показника: 4 бали — умотивованість батьків змістовна; 3 бали — умотивованість батьків поверхова; 2 бали — умотивованість батьків обумовлена подоланням труднощів; 1 бал — умотивованість батьків не було зафіксовано.

Запитання: Навіщо Вам потрібні педагогічні знання?

- А) Щоб правильно виховувати малюка (4 бали)
- Б) Щоб передбачити виникнення труднощів у вихованні дитини (3 бали)
- В) Щоб дитина була слухняною (2 бали)
- Г) Мені не потрібні педагогічні знання (1 бал)

Показник: Користування батьків педагогічною літературою

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки прагнуть постійно користуватися педагогічною літературою; 3 бали — батьки користуються педагогічною літературою не систематично; 2 бали — батьки іноді користуються педагогічною літературою; 1 бал — користування батьків педагогічною літературою не зафіксовано.

Запитання: Чи користуєтесь Ви знаннями з педагогічної літератури у навчанні й вихованні малюка?

- А) Постійно користуюсь педагогічною літературою (4 бали)
- Б) Користуюсь педагогічною літературою за необхідності (3 бали)
- В) Користуюсь педагогічною літературою за її наявності і якщо пропонують (2 бали)
- Г) Взагалі не користуюсь педагогічною літературою (1 бал)

Показник: Використання батьками порад фахівців

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки постійно користуються порадами фахівців; 3 бали — батьки не систематично користуються порадами; 2

бали — батьки лише за необхідності користуються порадами; 1 бал — використання батьками порад фахівців не було зафіксовано.

Запитання: Чи користуєтесь Ви порадами фахівців щодо навчання й виховання малюка?

- А) Користуюсь порадами фахівців постійно (4 бали)
- Б) Користуюсь порадами фахівців не систематично (3 бали)
- В) Користуюсь порадами фахівців за необхідністю (2 бали)
- Г) Не користуюсь порадами фахівців (1 бал)

Показник: намагання батьків дивитись спеціалізовані телевізійні передачі

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки постійно переглядають спеціалізовані телевізійні передачі; 3 бали — батьки переглядають спеціалізовані телевізійні передачі за наявності вільного часу; 2 бали — батьки переглядають спеціалізовані телевізійні передачі випадково; 1 бал — батьки не переглядають спеціалізовані телевізійні передачі.

Запитання: Чи дивитесь Ви телевізійні передачі з навчання й виховання малюків?

- А) Переглядаю телевізійні передачі, які вважаю корисними (4 бали)
- Б) Несистематично переглядаю телевізійні передачі (3 бали)
- В) Переглядаю телевізійні передачі випадково (2 бали)
- Г) Не дивлюсь такі телевізійні передачі (1 бал)

Зміст рефлексивного компонента склали такі критерії: „оволодіння засобами впливу на поведінку малюка” та „коригування власної поведінки згідно з динамікою розвитку малюка” (табл. 2.3). За критерієм „оволодіння засобами впливу на поведінку малюка” було окреслено такі показники: спосіб заохочення батьками у вихованні дитини; застосування батьками покарання у вихованні дитини; вимогливість батьків у вихованні дитини.

РЕФЛЕКСИВНИЙ КОМПОНЕНТ

Дослідження критерію „коригування власної поведінки згідно з динамікою розвитку малюка” відбувалось за показниками, а саме: наявність відповідальності в батьків за власні виховні дії; урахування батьками вікових особливостей малюків; розвиненість самоконтролю батьків у вихованні малюка. Відповідно до визначених показників опишемо запропоновані батькам завдання, за допомогою яких відбувалось дослідження сформованості рефлексивного компонента педагогічної культури батьків дітей раннього віку.

Показник: спосіб заохочення у вихованні дитини

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки заохочують дитину обіймами та поцілунками; 3 бали — батьки хвалять дитину; 2 бали — батьки заохочують дитину подарунками; 1 бал — заохочення батьками малюка не зафіксовано.

Завдання. Уявіть таку ситуацію. Після багаторазових спроб Вашій дитині самостійно вдалося полагодити іграшку.

Запитання: Як Ви відреагуєте на такий вчинок малюка?

- А) Обійму та поцілую малюка (4 бали)
- Б) Похвалю дитину, скажу їй, що вона молодець (3 бали)
- В) Куплю малюку нову іграшку замість старої (2 бали)
- Г) Полагодив так полагодив. Що тут такого особливого? (1 бал)

Показник: застосування батьками покарання у вихованні дитини

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки не застосовують покарання; 3 бали — батьки карають дитину позбавленням розваг; 2 бали — батьки карають дитину погрозами; 1 бал — батьки застосовують у вихованні фізичні покарання.

Завдання. Уявіть таку ситуацію. Ви розмовляєте зі знайомою людиною. У цей час Ваша дитина повіривала з клумби квіти і зробила букет для матері.

Запитання: Якими будуть Ваші дії?

- А) Спокійно поясню дитині, чому так робити не можна (4 бали)
- Б) Позбавлю дитину розваг (3 бали)
- В) Посварю дитину, щоб більше так не робила (2 бали)
- Г) „Нашльопати ніколи не перешкодить” (1 бал)

Показник: вимогливість батьків у вихованні дитини

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки використовують прохання; 3 бали — батьки використовують вказівки; 2 бали — батьки віддають дитині накази; 1 — вимогливість батьків у вихованні дитини відсутня.

Завдання. Уявіть таку ситуацію. Ви бажаєте привчити дитину збирати іграшки, але вона не слухається.

Запитання: Якими будуть Ваші дії за такої ситуації?

- А) Ввічливо нагадуватиму дитині про виконання мого прохання (4 бали)
- Б) Ввічливо наполягатиму на виконанні дитиною доручення (3 бали)
- В) Наполягатиму на виконанні доручення загрозою заборонити що-небудь (2 бали)
- Г) Не наполягатиму, дитина ще мала, щоб збирати іграшки (1 бал)

Показник: наявність відповідальності в батьків за власні виховні дії

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки поведуться відповідально; 3 бали — батьки вважають відповідальними інших членів родини; 2 бали — батьки вважають відповідальними суспільство; 1 бал — батьки поведуться безвідповідально.

Запитання: Чи вважаєте Ви себе відповідальним (ною) за навчання й виховання малюка?

- А) Так, вважаю себе відповідальним (ною) (4 бали)
- Б) Так, але інші члени родини ставляться до малюка більш відповідально (3 бали)
- В) Вважаю, що навчати й виховувати малюка повинне суспільство (2 бали)
- Г) Не вважаю себе відповідальним (ною) (1 бал)

Показник: урахування батьками вікових особливостей малюків

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки враховують вікові особливості малюка; 3 бали — батьки знають вікові особливості малюка, проте не завжди враховують; 2 бали — вікові особливості малюка батьками іноді враховуються; 1 бал — батьки не вбачають за необхідне враховувати вікові особливості.

Завдання. Уявіть таку ситуацію. Ваша дитина бажає самостійно намалювати кольоровими олівцями ялиночку (сонечко тощо), але у неї нічого не виходить.

Запитання: Якими будуть Ваші дії?

- А) Малюватиму разом з дитиною (4 бали)
- Б) Покажу дитині, як потрібно малювати (3 бали)
- В) Розповім дитині, як можна намалювати те, що вона хоче (2 бали)
- Г) Не стану допомагати малювати, привчаючи дитину до самостійності (1 бал)

Показник: розвиненість самоконтролю у вихованні малюка

Шкала оцінювання показника: 4 бали — батьки мають високий рівень самоконтролю; 3 бали — батьки мають достатній рівень самоконтролю; 2 бали — батьки мають низький рівень самоконтролю; 1 бал — батьки мають критичний рівень самоконтролю.

Завдання. Уявіть таку ситуацію. Увійшовши до кімнати Ви помічаєте, що Ваш малюк зіпсував книгу, яку Ви не встигли прочитали.

Запитання: Якими будуть Ваші дії?

- А) Нічого страшного, що зіпсував. Потім куплю нову (4 бали)
- Б) Спокійно поясню, чому цього робити не можна (3 бали)
- В) Посварю дитину за скоєний вчинок (2 бали)
- Г) Покараю дитину (1 бал)

Проаналізуємо відповіді батьків дітей раннього віку на запропоновані завдання за кожним показником. Кількісні дані сформованості комунікативного компонента педагогічної культури батьків дітей раннього віку подано в таблиці 2.4. Так, аналіз діагностування батьків показав, що серед респондентів експериментальної та контрольної груп за показником „ініціативність батьків у встановленні контакту з дитиною” один бал отримали 23,7% та 32,7% відповідно; два бали було зараховано 44,6% та 26,0% опитаних батьків; три бали отримали 22,1% та 29,2% респондентів. Найвищу оцінку в чотири бали отримали 9,6% та 12,1% респондентів з експериментальних та контрольних груп.

Результати діагностичного обстеження комунікативного компонента в дослідницьких групах

Комунікативний компонент												
критерій	Контактність батьків із дитиною											
	Ініціативність батьків у встановленні контакту з дитиною				Наявність дистанції у встановленні контакту батьків із дитиною				Вияв батьками емпатії у спілкуванні з дитиною			
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ЕГ	59	111	55	24	32	47	149	21	45	91	49	64
% (249 осіб)	23,7	44,6	22,1	9,6	12,9	18,9	59,8	8,4	18,1	36,5	19,7	25,7
КГ	92	73	82	34	48	40	162	31	46	131	71	33
% (281 осіб)	32,7	26,0	29,2	12,1	17,1	14,2	57,7	11,0	16,4	46,6	25,3	11,7
критерій	Ставлення батьків до дитини											
показники	Якість емоційної реакції батьків у спілкуванні з дитиною				Вияв батьками поваги до дитини				Сприйняття батьками дитини як партнера у спілкуванні			
	бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3
ЕГ	19	32	62	136	38	122	66	23	52	126	45	26
% (249 осіб)	7,6	12,9	24,9	54,6	15,3	49,0	26,5	9,2	20,9	50,6	18,1	10,4
КГ	26	37	101	117	50	118	85	28	71	108	47	55
% (281 осіб)	9,3	13,2	35,9	41,6	17,8	42,0	30,2	10,0	25,3	38,4	16,7	19,6

За показником „наявність дистанції у встановленні контакту з дитиною” було виявлено, що в експериментальній та контрольній групах один бал отримали 12,9% та 17,1% опитаних; два бали було зараховано 18,9% та 14,2% респондентів; у три бали було оцінено відповіді 59,8% та 57,7% опитаних батьків та найбільший результат у чотири бали зафіксовано у 8,4% та 11,0% респондентів. Згідно з отриманими даними в експериментальній групі за показником „вияв батьками емпатії у спілкуванні з дитиною” було констатовано, що у 18,1% батьків дітей раннього віку вияву емпатії не зафіксовано; 36,5% респондентів майже не виявляють емпатії у спілкуванні з малюком; 19,7% намагаються виявляти емпатію за допомогою мімічних реакцій та 25,7% виявляють емпатію до дитини за допомогою обіймів.

З'ясовано, що в респондентів контрольної групи також по різному виявлялись емпатичні прояви на момент спілкування з дитиною. Так, у 16,4% батьків вияв емпатії не зафіксовано; 46,6% опитаних майже не виявляють цікавості до настрою малюка; 25,3% батьків виявляють співпереживання за допомогою мимічних реакцій та 11,7% виказують співпереживання малюку за допомогою обіймів (табл. 2.4).

У ході констатувального експерименту було виявлено, що емоційна реакція батьків у спілкуванні з дитиною неоднакова. Так, 54,6% опитаних експериментальної та 41,6% контрольної груп до спілкування з дитиною ставляться позитивно; 24,9% респондентів експериментальної та 35,9% контрольної груп нейтрально ставляться до контакту з дитиною; 12,9% батьків експериментальної та 13,2% контрольної груп виявляють невдоволеність, коли дитина намагається повернути їхню увагу та 7,6% опитаних експериментальної та 9,3% контрольної груп позначили, що не переймаються на прагненням дитини поспілкуватись з ними.

Результати діагностичного обстеження за показником „вияв батьками поваги до дитини” вказують на те, що не всі батьки з повагою ставляться до малюків. Так, 9,2% опитаних експериментальної та 10,0% контрольної груп вважають, що шанобливо ставляться до дитини; 26,5% респондентів експериментальної та 30,2% контрольної груп спілкуються з дитиною на рівних”; зафіксовано, що 49,0% батьків експериментальної та 42,0% контрольної груп ставляться до дитини зверхньо та 15,3% батьків експериментальної та 17,8% контрольної груп не виявляють поваги до дитини.

У ході констатувального етапу за показником „сприйняття дитини батьками як партнера у спілкуванні” такі дані: 10,4% батьків експериментальної та 19,6% контрольної груп сприймають дитину як партнера у спілкуванні; 18,1% опитаних експериментальної та 16,7% контрольної груп сприймають малюка як партнера лише у спілкуванні з ним; 50,6% респондентів експериментальної та 38,4% контрольної груп майже не взаємодіють з дитиною „на рівних” та 20,9% експериментальної та 25,3% контрольної груп не сприймають дитину як партнера.

Отже, відповідно до аналізу показників комунікативного компонента педагогічної культури можна дійти висновку про те, що певний відсотковий

розрахунок батьків дітей груп раннього віку не виявляють ініціативності у встановленні контакту з дитиною (23,7% експериментальна та 32,7% контрольна групи), виказують негативну емоційну реакцію на спілкування з малюком (7,6% експериментальна та 9,3% контрольна групи), не виявляють поваги до малюка (15,3% експериментальна та 17,8% контрольна групи) та не виформовують з малюком партнерських відносин (20,9% експериментальна та 25,3% контрольна групи).

По завершенні діагностичного обстеження педагогічної культури батьків дітей раннього віку за пізнавальним компонентом було отримано кількісні та відсоткові дані, які подано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Результати діагностичного обстеження пізнавального компонента в дослідницьких групах

Пізнавальний компонент												
критерій	Ставлення батьків до отримання педагогічної інформації											
	Зацікавленість батьків у вивченні педагогічної інформації				Наявність в батьків потреби щодо вивчення педагогічних знань				Умотивованість батьків до вивчення педагогічної інформації			
показники	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ЕГ (249 осіб)	38	112	72	27	36	114	71	28	34	122	65	28
%	15,3	45,0	28,9	10,8	14,5	45,8	28,5	11,2	13,7	49,0	26,1	11,2
КГ (281 осіб)	55	120	73	33	49	128	68	36	53	135	68	25
%	19,6	42,7	26,0	11,7	17,4	45,6	24,2	12,8	18,9	48,0	24,2	8,9
критерій	Обізнаність батьків щодо розвитку, навчання й виховання малюка											
показники	Користування батьками педагогічною літературою				Використання батьками порад фахівців				Намагання батьками дивитись спеціалізовані телевізійні передачі			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ЕГ (249 осіб)	68	74	92	15	47	113	58	31	108	83	42	16
%	27,3	29,6	36,9	6,0	18,9	45,4	23,3	12,4	43,4	33,3	16,9	6,4
КГ (281 осіб)	97	76	87	21	71	119	72	19	139	70	25	47
%	34,5	27,0	31,0	7,5	25,3	42,3	25,6	6,8	49,5	24,9	8,9	16,7

Так, на запитання до батьків „Як Ви ставитесь до отримання інформації з навчання й виховання малюків?” було отримано такі результати: 10,8%

експериментальної та 11,7% контрольної груп зазначили, що ставляться до отримання такої інформації позитивно; 28,9% експериментальної та 26,0% контрольної груп вказали, що ставляться позитивно, проте не мають часу вивчати таку інформацію; 45,0% експериментальної та 42,7% контрольної груп вказали, що ставляться позитивно, проте не доводилось вивчати таку інформацію та 15,3% респондентів експериментальної та 19,9% контрольної групи зазначили, що їх не цікавить така інформація.

На запитання „Чи відчуваєте Ви потребу в отриманні знань про навчання й виховання малюків?” батьки відповіли так: 11,2% експериментальної та 12,8% контрольної груп постійно відчувають необхідність у вивченні педагогічних знань; 28,5% експериментальної та 24,2% контрольної груп ситуативно відчувають потребу в отриманні педагогічних знань; 45,8% опитаних експериментальної та 45,6% контрольної груп майже не відчувають необхідності в отриманні педагогічних знань; 14,5% респондентів експериментальної та 17,4% контрольної груп не відчувають необхідності в отриманні педагогічних знань. У результаті дослідження умотивованості батьків дітей раннього віку було з'ясовано, що у вивченні педагогічної інформації мами й тата керуються різноманітними спонуканнями. Так, 11,2% експериментальної та 8,9% контрольної груп прагнуть вивчати педагогічні знання щоб правильно виховувати малюка; 26,1% експериментальної та 24,2% контрольної груп прагнуть оволодіти знаннями з педагогіки щоб вміти передбачати виникнення труднощів у вихованні дитини; 49,0% експериментальної та 48,0% контрольної груп прагнуть користуватись знаннями з педагогіки щоб виховати дитину слухняною; 13,7% експериментальної та 18,9% контрольної груп позначили що вважають за потрібне прагнути вивчати педагогічні знання (табл. 2.5).

На запитання до батьків „Чи користуєтесь Ви знаннями з педагогічної літератури у навчанні й вихованні малюка?” було отримано такі результати: 6,0% експериментальної та 7,5% контрольної груп вказали, що постійно користуються педагогічною літературою; 36,9% експериментальної та 31,3% контрольної груп зазначили, що користуються педагогічною літературою за необхідності; 29,7%

експериментальної та 27,0% контрольної груп позначили, що користуються педагогічною літературою за її наявності; 27,7% експериментальної та 34,5% контрольної груп взагалі не користуються педагогічною літературою.

На запитання до батьків „Чи користуєтесь Ви порадами фахівців щодо навчання й виховання малюка?” було отримано такі відсоткові розрахунки: 12,4% експериментальної та 6,8% контрольної груп постійно бажають користуватись порадами фахівців; 23,3% експериментальної та 25,6% контрольної груп не систематично користуються порадами фахівців; 45,4% експериментальної та 42,3% контрольної груп користуються порадами фахівців за необхідністю; 19,3% експериментальної та 25,3% контрольної груп не користуються порадами фахівців.

На запитання до батьків „Чи дивитесь Ви телевізійні передачі з навчання й виховання малюків?” було отримано такі результати: 6,4% експериментальної та 16,7% контрольної груп переглядають телевізійні передачі, які вважають корисними; 16,9% експериментальної та 8,9% контрольної груп несистематично переглядають телевізійні передачі; 33,3% експериментальної та 24,9% контрольної груп переглядають телевізійні передачі випадково; 43,4% експериментальної та 49,5% контрольної груп не дивляться телевізійні передачі з навчання й виховання малюків.

Отже, отримані експериментальні дані переконують в тому, що не всі батьки позитивно налаштовані на отримання інформації з навчання й виховання малюка, домінуючим серед батьків обох експериментальних груп виступає мотив уникнення труднощів у вихованні малюка. Певна кількість опитаних батьків (45,8% експериментальна та 45,6% контрольна групи) відчують необхідність в отриманні педагогічних знань коли не знають як краще вчинити, проте було помічено відсоткові дані щодо небажання батьків користуватись педагогічною інформацією (27,7% експериментальна та 34,5% контрольна групи) та користуватись порадами фахівців (19,3% експериментальна та 25,3% контрольна групи).

У результаті діагностичного обстеження педагогічної культури батьків дітей раннього віку за рефлексивним компонентом було отримано кількісні та відсоткові дані, які подано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Результати діагностичного обстеження пізнавального компонента в дослідницьких групах

Рефлексивний компонент												
критерій	Оволодіння засобами впливу на поведінку малюка											
показники	Спосіб заохочення батьками у вихованні дитини				Застосування батьками покарання у вихованні дитини				Вимогливість батьків у вихованні дитини			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
бали	78	88	67	16	90	87	43	19	76	91	54	28
ЕГ	31,3	35,3	26,9	6,4	36,1	39,0	17,3	7,6	30,5	36,5	21,7	11,2
КГ	82	92	84	23	105	110	39	27	79	110	64	28
% (249 осіб)	29,2	32,7	29,9	8,2	37,4	39,1	13,9	9,6	28,1	39,1	22,8	10,0
критерій	Коригування власної поведінки згідно з динамікою розвитку малюка											
показники	Наявність відповідальності в батьків за власні виховні дії				Урахування батьками вікових особливостей малюків				Розвиненість самоконтролю батьків у вихованні малюка			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
бали	101	72	43	33	64	126	24	35	85	116	21	27
ЕГ	40,6	28,9	17,3	13,3	25,7	50,6	9,4	14,1	34,2	46,6	8,4	10,8
КГ	64	114	69	34	90	123	40	28	105	101	52	23
% (281 осіб)	22,8	40,6	24,5	12,1	32,0	43,8	14,2	10,0	37,4	35,9	18,5	8,2

Як засвідчує таблиця 2.6, у вихованні малюка раннього віку батьки використовують різноманітні способи його заохочення. Так, 6,4% респондентів експериментальної та 8,2% контрольної груп як спосіб заохочення використовують обійми та поцілунки; 26,9% експериментальної та 29,9% контрольної груп зазначили, що хвалять дитину; 35,3% опитаних експериментальної та 32,7% контрольної груп як спосіб заохочення малюка використовують подарунки та в 30,5% експериментальної та 29,2% контрольної груп не зафіксовано використання респондентами заохочення у вихованні малюка.

Аналіз отриманих даних рефлексивного компонента за показником „застосування батьками покарання у вихованні дитини” вказує на те, що до використання у вихованні малюка покарань батьки ставляться не однотайно. Так, 7,6% опитаних експериментальної та 9,6% контрольної груп вказали, що прагнуть

не застосовувати покарання по відношенню до дитини; 17,3% експериментальної та 13,9% контрольної груп вказали, що карають дитину позбавленням розваг; 39,0% респондентів експериментальної та 39,1% контрольної груп як спосіб покарання використовують погрози; 36,1% експериментальної та 37,4% контрольної груп у вихованні малюка застосовують фізичні покарання (табл. 2.6).

Ефективність виховання дітей в сім'ї залежить від єдності вимог до дитини з боку батьків. Результати дослідження щодо використання батьками вимогливості у вихованні малюка вказують на те, що 11,2% експериментальної та 10,0% контрольної груп досягають слухняності від малюка виказуючи йому прохання; 21,7% експериментальної та 22,8% контрольної груп виявляють вимогливість до малюка використовуючи у його вихованні вказівки; 36,5% експериментальної та 39,1% контрольної груп впливають на поведінку дитини, віддаючи їй накази та 30,5% батьків експериментальної та 28,1% контрольної груп позначили, що не використовують вимогливість як спосіб впливу на поведінку дитини.

На запитання до батьків дітей раннього віку „Чи вважаєте Ви себе відповідальним (ною) за навчання й виховання малюка?” було отримано такі дані: 13,3% експериментальної та 12,1% контрольної груп підкреслюють у першу чергу власну відповідальність за навчання й виховання малюка; 17,3% респондентів експериментальної та 24,6% контрольної груп вважають себе відповідальними у навчанні й вихованні малюка, проте за можливості прагнуть ці обов'язки перекласти на інших членів родини; 28,9% опитаних експериментальної та 40,6% контрольної груп вважають навчати й виховувати малюка повинне суспільство; 40,6% батьків експериментальної та 23,1% контрольної груп позначили, що не вважають себе відповідальними щодо навчання й виховання малюка (табл. 2.6).

У результаті діагностичного обстеження відповідей батьків за показником „урахування батьками вікових особливостей малюків” було визначено, що не всі мами й тата ураховують означені особливості у власній виховній діяльності. Так, 14,1% респондентів експериментальної та 10,0% контрольної груп у вихованні малюка спираються на його вікові можливості; 9,4% опитаних експериментальної та 14,2% контрольної груп знають вікові особливості малюка, проте не завжди їх

враховують; 50,6% батьків експериментальної та 43,8% контрольної груп майже не враховують вікові особливості дитини; 25,7% батьків експериментальної та 32,0% контрольної груп не враховують у навчанні й вихованні малюка його вікові особливості.

У результаті діагностичного обстеження розвиненості самоконтролю батьків у виховній діяльності було отримано такі відсоткові розрахунки: 10,8% опитаних експериментальної та 8,2% контрольної груп реагують стримано на дитячі пустощі; 8,4% респондентів експериментальної та 18,5% контрольної груп виявляють стриманість щодо бешкетування малюка за ситуації; 46,6% батьків експериментальної та 35,9% контрольної груп виявляють емоційну нестриманість щодо пустощів дитини; 33,7% експериментальної та 36,3% контрольної груп бурхливо реагують на дитячі пустощі (табл. 2.6). Отже, у вихованні малюків батьки дітей раннього віку використовують як заохочення так і покарання. Було зафіксовано, що певна кількість опитаних батьків не заохочують дитину (30,5% експериментальної та 29,2% контрольної груп), як спосіб впливу на поведінку малюка застосовують до неї покарання (36,1% експериментальної та 37,4% контрольної груп), не вважають себе відповідальними за навчання й виховання малюка (40,6% експериментальної та 23,1% контрольної груп) та бурхливо реагують на дитячі пустощі (25,7% експериментальної та 32,0% контрольної груп).

На основі вказаних критеріїв та їх показників було визначено рівні сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку: високий, достатній, середній, нижче за середній рівень. У результаті визначено інтервали обчислення рівнів педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку, як-от: нижче середнього (0 – 18 балів) та середній рівень (19 – 36 балів), достатній (37 – 54 бали), високий (55 – 72 бали).

Високий рівень (55-72 бали) сформованості педагогічної культури виявили батьки, які виявляли ініціативність у встановленні контактів з дитиною. Мама й тата на момент спілкування намагалися висловити любов до дитини через обійми та поцілунки. Батьки з повагою ставились до дитини, сприймаючи її як партнера, ураховуючи її потреби. Спілкування з малюком оцінювали позитивно та відповідно

до ситуації об'єктивно реагували на його емоційний стан. Мама й тата відрізнялись прагненням до вдосконалення власного педагогічного досвіду: виявляли зацікавленість до вивчення педагогічної літератури; намагалися застосовувати отримані знання в практичній діяльності; прагнули користуватись педагогічною літературою та запропонованими порадами фахівців; були ініціативними до перегляду телевізійних передач педагогічного спрямування. Батьки коригували поведінку малюка, висловлюючи прохання згідно з його віковими особливостями. Наявність високого рівня самоконтролю та відповідального ставлення до власних виховних дій призводило до того, що покарання як метод виховання застосовувалось батьками за виключних обставин. Мама й тата спонукали малюка до здійснення хороших вчинків використовуючи обійми й поцілунки.

Достатній рівень (37-54 бали) сформованості педагогічної культури отримали батьки, ініціативність яких у встановленні контакту з дитиною обумовлювалась ситуацією. Вони щиро виказували дитині співчуття через обійми та прояв мімічних реакцій (посмішку, сум тощо), прагнули у спілкуванні дивитись малюку в очі, нейтрально реагували на спілкування з дитиною лише на момент її участі у спільній з ними діяльності. Мама й тата, виявляли поважне ставлення до дитини, прислухались до її потреб, проте у їх задоволенні керувались власними переконаннями. Вибірково цікавились інформацією щодо розвитку, навчання й виховання малюка, прагнення у вивченні педагогічних знань виявляли ситуативно, що було спровоковано поверховою умотивованістю, переглядали спеціалізовані телевізійні передачі за наявності вільного часу. Батьки користувались педагогічною літературою за необхідності та несистематично застосовували поради фахівців. Виховуючи малюка мама й тата не тільки схвалювали його поведінку, але й застосовували покарання у вигляді позбавлення розваг та виявляли вимогливість до дитини, використовуючи вказівки. Батьки мали достатній рівень сформованості самоконтролю, за ситуації враховували вікові особливості малюків та намагались перекласти відповідальність за власні виховні дії на інших членів родини.

Середній рівень (19-36 балів) сформованості педагогічної культури був властивий батькам, ініціативність яких у спілкуванні з дитиною обумовлювалась

раціональними міркуваннями, встановлення контакту з малюком переважно відбувалось за допомогою мовленнєвих висловлювань. Активність малюка викликала в батьків негативну реакцію (роздратування, обурення тощо) й іноді співпереживання. Мама й тата спілкувались з дитиною зверхньо, майже не сприймаючи малюка як партнера по спілкуванню. У таких батьків зацікавленість педагогічною інформацією була поверховою. Вони іноді відчували необхідність в отриманні педагогічних знань, що було обумовлено бажанням вирішити певні педагогічні проблеми. Батьки іноді користувались педагогічною літературою, лише за необхідності звертались до фахівців дошкільної освіти за порадою. За необхідності переглядали спеціалізовані телевізійні передачі. Щоб заохотити дитину до слухняності вдавались до подарунків. Якщо малюк виявляв неслухняність — вдавались до погроз. Як засіб впливу на дитину використовували накази. Відповідальність за виховання дитини покладали на суспільство, лише іноді у виховній діяльності враховували вікові особливості малюка. Батьки володіли низьким рівнем самоконтролю.

Нижче за середній рівень (нижче ніж 18 балів) сформованості педагогічної культури перебували батьки, які не виявляли ініціативності у встановленні контакту з дитиною і намагались дистанціюватись від неї. Виявляли байдужість до емоційного стану дитини, не сприймали малюка як партнера по спілкуванню та не виявляли поваги до нього. Батьки не виявляли зацікавленості до вивчення педагогічної інформації, виказуючи тим самим байдужість до їх отримання, що свідчило про відсутність умотивованості. Відчували необхідність в отриманні порад фахівців та користуванні педагогічною літературою. Критично ставились до перегляду спеціалізованих телевізійних передач. Вважали, що на дитину можна вплинути лише застосувавши фізичні покарання. Не заохочували дитину та не виявляли вимогливості у її вихованні. Батькам поводитись безвідповідально, власну нестриманість у вихованні малюків обумовлювали бажанням виховувати дитину якнайкраще. Не звертали уваги на вікові особливості дитини.

Під час збирання інформації, реєстрації одержаних даних, інтерпретації результатів у підсумку було отримано відсоткові показники рівнів педагогічної

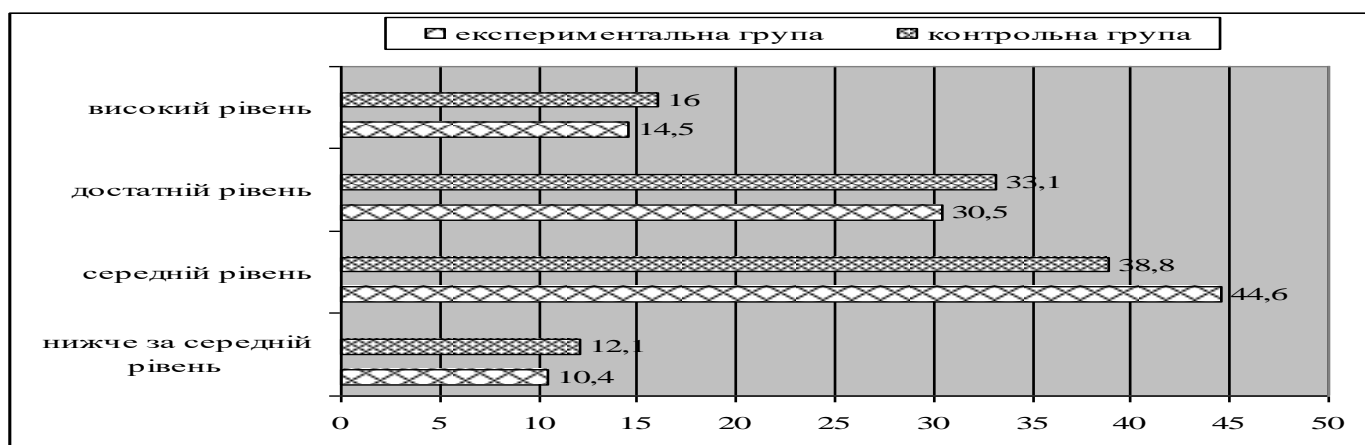
культури батьків дітей груп раннього віку (табл. 2.7). Далі наводимо результати отриманих рівнів сформованості педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку.

Таблиця 2.7

Результати діагностичного обстеження рівнів сформованості педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку

Рівні педагогічної культури батьків	Експериментальна група		Контрольна група	
	кількість	%	кількість	%
високий	36	14,5	45	16,0
достатній	76	30,5	93	33,1
середній	111	44,6	109	38,8
нижче за середній	26	10,4	34	12,1
всього	249	100	281	100

Так, на високому рівні володіють педагогічною культурою лише 14,5% батьків експериментальної та 16,0% контрольної групи, 30,5% та 33,1% опитаних обох дослідницьких груп мають достатній рівень, майже половина респондентів (44,6% експериментальна та 38,8% контрольна групи) отримали середній рівень та 10,4% батьків експериментальної та 12,1% контрольної групи володіють низьким рівнем педагогічної культури (діаграма 2.1).

Діаграма 2.1 Відсотковий розрахунок рівнів сформованості педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку в експериментальній та контрольній групах

Згідно з результатами діагностичного обстеження більшість батьків дітей раннього віку мають середній та достатній рівень сформованості педагогічної культури. Якщо сумарні кількісні показники між середнім і достатнім та високим і низьким рівнями мають несуттєву розбіжність, то якісні результати відображають істотну відмінність рівнів сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку. Отже, результати констатувального етапу дослідження дали підстави оцінити стан сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку як такий, що потребує розробки моделі формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в умовах ДНЗ.

2.2. Експериментальна модель формування педагогічної культури батьків, діти яких відвідують групу раннього віку

Завданням формувального етапу експерименту була розробка експериментальної моделі формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в умовах ДНЗ. Відповідно до теоретичних позицій, зазначених у першому розділі, було розроблено експериментальну модель педагогічної культури батьків дітей раннього віку в умовах дошкільного навчального закладу (рис. 1). Опишемо її.

Розроблену експериментальну модель розглядаємо як уявний образ явища та цілісну систему, що відображає та відтворює у більш простому та поглибленому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки та відношення між всіма елементами [В5, с. 535]. Як зазначено на рисунку, формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку, відбувалося за трьома послідовними етапами, а саме: **особистісно-комунікативним, інформаційно-пізнавальним, рефлексивно-творчим.**

Першим етапом реалізації моделі визначено **особистісно-комунікативний**. У психології особистість людини розглядається як суб'єкт міжособистісних та соціальних відносин й свідомої діяльності [Б6, с. 13].

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Комунікацію визначено як обмін інформацією між людьми за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування [Л4, с. 9]. Метою першого етапу було встановлення між вихователем і батьками позитивних міжособистісних відносин на засадах активної комунікації.

Пріоритетним завданням етапу визначено формування в батьків комунікативної активності під час взаємодії з дитиною та вихователем. Додатково було окреслено такі завдання: формування настанов на спільну взаємодію та сприяння виникненню потреби в дослідженні власної дитини. На особистісно-комунікативному етапі формувального експерименту використовувались різноманітні форми організації взаємодії з батьками, проте доміантною було визначено індивідуальну форму, реалізація якої відбувалась у бесідах, запропонованих батькам інформаційних буклетах, індивідуальних консультаціях, через ознайомлення з сайтом ДНЗ. Супровідною формою організації взаємодії з батьками на особистісно-комунікативному етапі була фронтальна (батьківські збори).

Другим етапом реалізації експериментальної моделі формування педагогічної культури батьків визначено **інформаційно-пізнавальний**. Інформацію представлено як відтворення запам'ятованого матеріалу [С16, с. 497], а пізнання як поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини [С16, с. 167]. Метою другого етапу було озброєння батьків психолого-педагогічними знаннями з різноманітних аспектів розвитку, навчання й виховання дитини раннього віку. Пріоритетним завданням визначено впровадження інформаційно-пізнавального етапу було передбачено формування в батьків зацікавленості до особливостей психофізіологічного розвитку власної дитини. На інформаційно-пізнавальному етапі групова форма організації взаємодії з батьками була доміантною. Її реалізація відбувалась завдяки проведенню тематичних консультацій за участю спеціалістів, вечорів запитань та відповідей, круглого столу. Як супровідні форми організації використовувались індивідуальна (папки-пересувки, індивідуальні консультації, батьківська пошта (інтернет листування за можливості) і фронтальна (день відкритих дверей).

Реалізація рефлексивно-творчого (третього) етапу мала на меті формування в батьків уміння аналізувати власні виховні дії та об'єктивно їх оцінювати. Пріоритетним завданням визначено збагачення виховного досвіду батьків через застосування набутих знань із урахуванням особливостей власної дитини. Домінантною формою формування рефлексивно-творчої складової визначено фронтальну форму організації, практична реалізація якої відбувалась завдяки семінарам-практикумам, тематичним виставкам та конференціям для батьків. Додатково, як супровідні, застосовувались групова (аналіз педагогічних ситуацій, тематичні консультації та діяльність сімейного клубу) й індивідуальна (папки-пересувки, індивідуальні консультації) форми. Отже, запропонована модель відображає основні концептуальні ідеї, охоплює три взаємопов'язаних етапи (особистісно-комунікативний, інформаційно-пізнавальний та рефлексивно-творчий) та відображає головні напрями педагогічної діяльності вихователів і керівників ДНЗ.

Реалізація запропонованої моделі уможлиблює вирішення проблеми формування педагогічної культури батьків, які мають дітей раннього віку та дозволяє структурувати процес взаємодії між сім'єю та ДНЗ як на рівні закладу, так і на рівні груп раннього віку. Успішність реалізації в практичній діяльності ДНЗ моделі формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку залежить від таких педагогічних умов: підготовки вихователів груп раннього віку до формування педагогічної культури батьків та подальшого управління їх самоосвітою; навчання батьків особливостям педагогічно ефективного виховання й розвитку дітей раннього віку; створення системи взаємодії батьків і вихователів щодо виховання і розвитку дітей раннього віку в умовах сім'ї і ДНЗ.

З метою здійснення **підготовки вихователів груп раннього віку до формування педагогічної культури батьків та подальшого управління їх самоосвітою** було розроблено програму „Разом з сім'єю”, яка мала таку структуру: пояснювальна записка, етапи реалізації програми, додатки.

Програмою було передбачено вирішення таких завдань: формування навичок встановлення контакту з батьками дітей раннього віку; оволодіння вихователями

навичками взаємодії батьками як дорослими на засадах андрагогіки; озброєння вихователів знаннями щодо управління самоосвітою батьків дітей раннього віку.

Структура програми передбачала ознайомлення вихователів з дванадцятьма темами а саме: „Сучасна сім'я — яка вона?“, „Сутність та структура педагогічної культури батьків маленьких дітей“, „Особливості виховання дитини раннього віку в сім'ї“, „Система роботи з формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку“, „Батьки та педагогічний колектив: методологія взаємодії“, „Позиція вихователя у взаємодії з сім'єю як запорука педагогічної ефективності“, „Використання вихователем методів діагностики сім'ї в повсякденній роботі з батьками“, „Особливості взаємодії з батьками дітей раннього віку“, „Організація взаємодії з батьками малюків“, „Встановлення контакту з батьками як запорука співробітництва“, „Індивідуальні форми взаємодії з батьками малюків“, „Групові форми взаємодії з батьками малюків“, „Використання фронтальних форм взаємодії з батьками малюків“. Заходи проводилися 1 раз на тиждень. Зміст кожної теми передбачав теоретико-практичне спрямування. Основними формами методичної підготовки вихователів було обрано лекції, семінари-практикуми та круглий стіл. Кожна тема програми передбачала самостійну діяльність вихователів з самоосвіти. Реалізацію програми було заздалегідь погоджено з перспективним планом методичної роботи в дошкільних навчальних закладах.

Треба зазначити, що інформація, яка пропонувалась вихователями груп раннього віку, сприймалася по-різному. Переважна більшість вихователів слухали з цікавістю, ставили запитання, наводили власні приклади з практики взаємодії з батьками. Активність виявляли переважно ті вихователі, які мали позитивний досвід у взаємодії з батьками. Частіше запитання виникали у молодих вихователів, які тільки здобували практичний досвід спілкування з батьками дітей раннього віку. Досвідчені вихователі переважно звертались із запитаннями щодо планування взаємодії з батьками та створення необхідних умов для ефективності реалізації запланованих заходів. Більшість вихователів цікавила можливість ознайомлення із додатковою літературою.

У результаті впровадження програми підготовки вихователів груп раннього віку до формування педагогічної культури батьків „Разом з сім'єю” було прагнення педагогів ознайомитись із проблемами сімей малюків, особливостями їх виховання батьками, ефективно побудувати взаємодію з батьками. Досвідчені вихователі самостійно висловлювали бажання поглиблено дослідити додаткові літературні джерела й підготувати повідомлення з різноманітних питань сімейного виховання. Отже, реалізація програми підготовки вихователів груп раннього віку забезпечило успішність реалізації в практичній діяльності ДНЗ моделі формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку.

Навчання батьків особливостям педагогічно ефективного виховання й розвитку дітей раннього віку.

Зміст інформації може мати неоднакову цінність. Природно тому, що цінність має суб'єктивний характер і визначається метою, потребами того, хто її сприймає. До змісту запропонованої батькам інформації пред'являлися такі вимоги: — *системність і комплексність представленої інформації* — зміст інформації поєднував в собі оригінальні і оглядові статті, фактографічні дані, історично і логічно пов'язані, такі, що поступають в певній послідовності. Це дозволило безперервно аналізувати педагогічну проблему у всій її складності і різноманітності, коректувати знання батьків, забезпечити спадкоємність наукових і практичних ідей; — *оптимальність і повнота інформації* досягалася забезпеченням батьків необхідною і достатньою інформацією для ефективного вирішення виховних завдань. Інформація містила всі необхідні відомості по всіх напрямках вирішуваної проблеми, всі необхідні дані з проблеми, що вивчається, їх кількісні характеристики мали високий ступінь надійності, не містили спотворень і були фактографічними; — *точність інформації* характеризувала ступінь деталізації інформації, її наближення до оригіналу, який вона відображає. Слід зазначити, що підвищення точності, повнота інформації досягалася за рахунок збільшення її кількості і різноманітності; — *достовірність інформації* об'єктивно відображала сучасний стан психолого-педагогічної науки в області виховання дитини раннього віку; — *корисність запропонованої батькам інформації* сприяли вирішенню актуальних завдань.

Створення системи взаємодії батьків і вихователів щодо виховання і розвитку дітей раннього віку в умовах сім'ї і ДНЗ. Організація ефективної взаємодії педагогів і батьків є сьогодні одним із найважливіших завдань, що виникають перед колективами дошкільних установ. Так, Ю. Верхотурова педагогічну взаємодію розуміє як контакт суб'єктів, спрямований на розвиток особистості дитини, що має слідством взаємні зміни поведінки, діяльності і відносин учасників [В14, с. 10]. Л. Путляєва розглядає взаємодію вихователя з батьками як процес отримання останніми знань про дитину, набуття та використання спеціальних умінь, що забезпечують її розвиток [П2, с. 31-33]. Систематична взаємодія з батьками за умови утворення позитивних довірливих та рівноправних взаємовідносин перетворюється у партнерство. Партнерство є способом взаємодії, що ґрунтується на рівності психологічних позицій між суб'єктами незалежно від їх соціального статусу і передбачає узгодженість дій учасників спільної справи [В5, с. 708]. Партнерство передбачає взаємопов'язані дії індивідів, що спрямовані на досягнення загальних цілей із взаємною користю для взаємодіючих сторін. Саме в умовах партнерства виникають почуття вдячності, потреби у спілкуванні, бажання дійти спільної згоди тощо.

У взаєминах з батьками вихователь враховував ставлення учасників до заходів, що проводилися, зайнятість батьків, досвідченість.

До кожного етапу формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку було розроблено систему заходів. Опишемо їх.

На **особистісно-комунікативному етапі** формувального експерименту встановлення між вихователем та батьками малюків позитивних міжособистісних відносин відбувалось через впровадження індивідуальних форм взаємодії. На момент першої зустрічі між вихователем і батьками відбувалась **бесіда** з теми „Культурно-гігієнічні навички дитини”. Вихователь доброзичливо запрошував батьків оглянути групове приміщення, розповідав про санітарно-гігієнічні умови й організацію життєдіяльності дітей. Необхідно відзначити, що „розповідь” була складена вихователем заздалегідь. По завершенню знайомства вихователь пропонував буклет, де розміщено інформацію про створення для дитини

комфортних умов й інформацію про вихователів групи та спеціалістів дошкільного навчального закладу. Організація подальших бесід з батьками припускала створення сприятливого психологічного мікроклімату через виявлення до батьків пошани, доброзичливого ставлення, емпатії тощо. Зазвичай зустріч проходила в груповій кімнаті. Вихователь наперед розміщував стільці, розраховані для дорослих, і готував посуд для чаювання. Проведення бесіди передбачалося в основному під час денного сну дітей, коли вихователеві не потрібно відволікатися від виховного процесу або ж увечері по завершенню робочого дня.

Обговорення теми бесіди („Культурно-гігієнічні навички дитини”) розпочиналося з нейтральних запитань. Вихователь уважно вислуховував відповіді батьків, виявляючи при цьому зацікавленість та доброзичливість. Орієнтуючись на реакції батьків щодо поставленого питання (збентеження, довгий роздум над відповіддю або його неоднозначність) вихователь не наполягав на подальшому його обговоренні, завдяки чому бесіда велася невимушено. Запитання, які вихователь задавав батькам, чергувалися з обговоренням відповідей батьків. Наведемо приклад орієнтовних запитань до бесіди з теми „Готовність дитини до умов ДНЗ”. Бесіду з батьками вихователі проводили з метою з’ясувати готовність дитини до умов дошкільного закладу. Батькам було запропоновано такі запитання: Чи відомо Вам, як відбувається адаптація дитини в дошкільному закладі?, Чи готували Ви дитину до відвідування дошкільного закладу?, Чи відвідувала дитина раніше дошкільний заклад?, Що підштовхнуло Вас приводити дитину в дошкільний заклад? тощо. Мовлення вихователя було простим, зрозумілим, без просторічних фраз, з дотриманням граматичних норм і правил вимови. Важлива думка, що відображала сутність висловлювання, повторювалася кілька разів у новій формі як підсумок. По завершенню бесіди вихователь рекомендував буклет з відповідною інформацією.

Підвищенню в батьків довіри по відношенню до вихователя сприяло використання інформаційних буклетів. **Інформаційним буклетом** був віддрукований лист, складений навпіл, втричі або вчетверо. Ураховуючи такі позитивні якості буклетів як стислість подання інформації, її змістовність та швидкість розповсюдження було вирішено розробити та впровадити інформаційні

буклети в систему роботи з формування педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку.

Запропоновані батькам буклети мали інформаційно-пізнавальний характер. Пропонувались вони переважно по завершенню бесід та індивідуальних консультацій. З метою забезпечення вільного доступу батьків до інформації буклетів у роздягальнях груп раннього віку вихователями було створено настільну підставку, де ці буклети було розміщено. Наведемо приклад інформаційного буклету з теми: „Вітаємо в дошкільному закладі”. Метою цього буклету було інформування батьків про умови перебування дитини дошкільному навчальному закладі; надання рекомендацій щодо успішної адаптації дитини в новому середовищі. У буклеті було представлено такі рубрики: „Навіщо дитині потрібен дошкільний заклад”, „Адаптація. Що це таке?”, „Організація життєдіяльності дитини третього року життя”, „Як підготувати дитину відвідування дошкільного закладу”, „Вітаємо в дошкільному закладі” тощо.

Зміст тез стисло розкривав переваги відвідування дитиною ДНЗ (набуття самостійності, необмежене спілкування з однолітками, стабільність в організації режимних моментів та створення умов для всебічного розвитку малюка); сутність адаптації як періоду пристосування дитини до нових незвичних умов; подано рекомендації батькам з метою успішного адаптування дитини до умов ДНЗ; відповідно до встановленого порядку організації життєдіяльності дітей кожної з експериментальних груп раннього віку, вихователями було розміщено інформацію режимні моменти з урахуванням перебування дитини в дошкільному закладі та сімейних умовах; було запропоновано батькам по завершенні першого знайомства з вихователем групи раннього віку. Додатково було також розміщено таку інформацію про вихователів певної групи раннього віку (за згодою вихователів): прізвище, ім'я, по-батькові, освіта, стаж роботи, напрям самоосвіти тощо.

Усі розміщені в буклеті повідомлення за змістом були стислими та короткими. Подальше пропонування батькам буклетів іншої тематики передбачало розміщення в них запрошень відвідати батьківські збори, свято або інший захід; рекомендації стосовно виховання малюка, ігри і вправи щодо його фізичного та психічного

розвитку. Використання вихователями буклетів відбувалось систематично двічі на місяць.

Індивідуальне консультування здійснювалось вихователями груп раннього віку з метою встановлення позитивних взаємовідносин з батьками дитини. Перша консультація відбувалась за ініціативи вихователя на момент перших відвідувань малюком групи раннього віку. Подальші індивідуальні консультації планувались за ініціативою батьків. З метою встановлення контакту з батьками малюків вихователі використовували наступні засоби комунікації (активне слухання, контакт очей, доречний комплімент, посмішка тощо), в результаті між суб'єктами виникала емоційно позитивна атмосфера, батьки поступово починали виявляти зацікавленість до спілкування, спільного обговорення теми бесіди. Здійснюючи консультування, вихователь спочатку згадував про позитивні якості малюка, його успіхи та недоліки порівняно з сьогоднішнім днем. Під час з'ясування змісту проблемного питання, вихователь використовував у спілкуванні з батьками нейтральні фрази, які сприяли конкретнішому висловлюванню думки співбесідником. Якщо тато або мама були емоційно схвильовані неуважні в сприйнятті інформації, вихователь надавав їм можливість виговоритися і лише після цього повідомляв важливу інформацію. По закінченню консультації батьки отримували рекомендації для застосування їх у вихованні дитини. Враховуючи той факт, що з часом потреба в раніше проведеній консультації також виникала в інших батьків, вихователь фіксував письмово зміст або розгорнутий план консультації із вказівкою на літературу, для подальшого користування. Наведемо приклад індивідуальної консультації з теми „Етапи адаптації дітей до умов ДНЗ”, яка проводилась вихователем групи раннього віку з батьками новоприбулих дітей. Мета індивідуальної консультації — сприяння усвідомленню батьками необхідності дотримання в сім'ї певних умов для полегшення протікання адаптаційного періоду дитини. Зазначимо, що з батьками, які були запрошені на консультацію, заздалегідь було погоджено час, тривалість та мету зустрічі. Щоб запобігти виникненню в батьків відчуття нав'язливості вихователем інформації справжню мету відвідання консультації було спростовано й представлено як „зустріч з приводу обговорення шляхів полегшення адаптації

дитини до умов ДНЗ”. Ознайомленню батьків з матеріалами консультації передувала міні-бесіда (15 хв.), за допомогою якої встановлювався з батьками контакт та відбувалось налаштування на подальше сприйняття інформації. Як зразок надамо приклад орієнтовних запитань до батьків відповідно до теми зазначеної консультації: Чи помітили Ви зміни в поведінці дитини після того як малюк почав відвідувати дошкільний заклад? Якого характеру ці зміни (позитивні чи негативні)? Чи намагались Ви вплинути на поведінку дитини, щоб усунути негативні риси поведінки та самопочуття? Як Ви вважаєте, чи потребує дитина підтримки в період адаптації з боку батьків? Далі вихователь нібито висловлюючи власну думку з приводу поставлених батькам запитань розповідав про сутність адаптації та її етапи, надаючи стисло характеристику кожного з них (15 хв.) та коментуючи відповіді матері (татуся). Після ознайомлення з матеріалами консультації вихователем було запропоновано батькам такі рекомендації (10 хв.): будьте спокійні, не виявляйте перед дитиною власного занепокоєння; розповідайте дитині, що цікавого відбувається в дошкільному закладі (спілкування з іншими дітьми, цікаві ігри, прогулянки тощо); придумайте декілька різних способів прощання вранці з дитиною (наприклад, поцілунок, погладжування по спинці тощо); виявляйте до дитини свою любов і турботу тощо. Зазначені рекомендації за бажанням батьків уточнювались та роз’яснювались. Вихователь також звертав увагу батьків на посилення інтернет сторінок та додаткову літературу, до яких вони можуть звернутись за бажанням. Рекомендації, посилення та додаткову літературу було розміщено на окремому аркуші паперу та надано батькам по завершенню консультації. Загальний час проведення індивідуальної консультації становив 40 хвилин.

За наявності комп’ютерної грамотності у вихователів груп раннього віку та фахівців ДНЗ, взаємодія з батьками здійснювалася також за допомогою мережі Інтернет. На сторінках сайту вихователь спільно з фахівцями ДНЗ відповідав на запитання батьків, отримані по електронній пошті, розміщував інформацію про виховання дітей раннього віку на різні теми, фотографії та нотатки про минулі і майбутні заходи для батьків (батьківських зборах, семінарах, виставках тощо). Інформація на сторінках сайту оновлювалася періодичністю один раз на місяць.

Через Інтернет батьки також отримували інформаційну підтримку у вигляді електронних книжок, статей, розвивальних матеріалів, рекомендацій з різноманітних питань. Онлайн консультування в Інтернеті з питань виховання дитини. За допомогою онлайн консультування батьки мали змогу швидко отримати консультативну допомогу у зручний час, переглянути відповіді на подібні запитання.

Фронтальною формою організації взаємодії між вихователем і сім'єю дитини були батьківські збори. Групові збори складались із таких частин: вступу, основної частини та заключної. Вступна частина розпочиналась виступом вихователя, який оголошував порядок денний, нагадував мету та завдання зборів, знайомив із гостями. Основна частина була інформаційною, відбувалось колективне обговорення, здійснювався спільний пошук шляхів та засобів вирішення проблеми, що розглядалась. У заключній частині відбувалось обговорення змісту отриманої батьками інформації, приймалися рішення та підбивались підсумки. Перші батьківські збори вихователь повідомляв за два тижні, підкреслюючи їх важливість, через деякий час нагадував про запланований захід знову. Наведемо приклад проведеного заходу на тему „Єдність виховання дитини в сім'ї та дошкільному закладі”. Проведення батьківських зборів мало за мету встановити з батьками позитивні міжособистісні відносини; сприяти активному включенню батьків у створенні єдиних умов задля успішної адаптації дітей раннього віку. План батьківських зборів був відомий мамам і татам заздалегідь. Батьківські збори проводилися в зручний для батьків час. До моменту приходу батьків у групу кожному з них був підготовлений бейдж. Проведення заходу тривало одну годину тридцять хвилин. Використовувались такі матеріали для проведення: клубок ниток, фішки двох кольорів (зеленого та червоного) на кожного учасника, схема умов сім'ї та дошкільного закладу. Збори проводилися у чотири етапи. Так, перший етап батьківських зборів було розпочато із музичного супроводу й короткого виступу ведучого, відбувалось привітання вихователем учасників (5 хвилин) та проведення вправи „Давайте познайомимось” (15 хвилин) (мета: налаштувати учасників заходу на подальшу активну участь; сприяти згуртованості батьків). Адже це перший захід

групового характеру за участі в якому батьки мали змогу поспілкуватись один з одним. Батьки, утворивши коло, по черзі стисло розповідали про себе (ім'я, де працюють, як звати їх дитину тощо), та передавали при цьому клубок ниток. Другий етап було розпочато із ознайомлення батьків з правилами подальшої роботи в групі (15 хвилин). Запропоновані вихователем правила батьки мали змогу відкоригувати (додати власні або вилучити запропоновані). У результаті остаточний варіант правил було занотовано вихователем та розміщено в групі. Після спільного обговорення з батьками правил подальшої роботи, вихователь намагався залучити батьків до дискусії (20 хв.) за допомогою запитань: Як Ви вважаєте, чи змінюється спосіб життя дитини через відвідування нею ДНЗ? Поясніть, чому Ви вважаєте, що спосіб життя дитини залишається без змін? Якщо Ви вважаєте, що зміни відбуваються то поясніть чому Ви так вважаєте? Відповіді на запитання вихователя батьки відображали за допомогою фішок (зелена фішка — виявлення згоди; червона фішка — виявлення незгоди). Після запитань вихователь пропонував батькам ознайомитись з умовами перебування дитини в сім'ї та дошкільному закладі, надаючи пояснення кожного з пунктів. По завершенню ознайомлення батьків із схемою вихователь намагався підвести батьків до розуміння, що саме поєднання позитивних особливостей сімейних та суспільних умов сприяє створенню гармонійного середовища задля успішного виховання й розвитку малюка. У підтвердження висловленої думки вихователь наводив приклади з життя дітей у групі.

Після обговорення було розпочато третій етап на якому батькам було запропоновано для обговорення дві ситуації (30 хв.), що відображали прояви позитивної та негативної поведінки дитини на момент їх адаптації до умов ДНЗ. По завершенні обговорення ситуацій батькам було задано такі запитання: Хтось серед присутніх вже помітив зміни в поведінці власної дитини? Якого характеру ці зміни? Чи прагнули Ви змінити поведінку дитини? Яким чином Ви намагались вплинути на дитину? Чи змінилась поведінка дитини? Відповіді батьків на запитання вихователя обговорювались всіма учасниками. На четвертому етапі відбувалось підведення підсумків заходу (5 хв.), визначалася тема наступних зборів, терміни їх проведення і

планувалася участь батьків у їх підготовці. Кожні батьківські збори завершувалися рекомендаціями, викладеними доступно, зрозуміло і стисло. По завершенні зборів, з метою отримання думки батьків про захід, мамам і татам пропонувалося заповнити анкету. Анкета складалась з шістьох запитань, а саме: Хто або що спонукало Вас прийти на батьківські збори?, Чи корисно, на Вашу думку, було б відвідати батьківські збори іншим членам родини?, Чи виникало у Вас бажання взяти участь в обговоренні або відповісти на запитання?, Які із запропонованих тем майбутніх зборів вас зацікавили?, Які запитання ви хотіли б поставити фахівцям (психологу, вихователю, лікарю)?, Ваші побажання, доповнення, пропозиції стосовно підготовки та проведення родинних зборів. Обробку анкети здійснював практичний психолог. Зазначені батьками пропозиції та побажання надалі було ураховано в плануванні та організації інших заходів. Батьківські збори завершилися спільними висловлюваннями подяки учасникам та співпрацю.

Особистісно-комунікативний етап не обмежувався лише спеціально запланованими формами організації взаємодії з батьками. Повсякденні неопосередковані контакти з батьками дитини також здійснювались під час ранкових та вечірніх зустрічей.

Інформаційно-пізнавальний етап передбачав отримання батьками знань психолого-педагогічного характеру. Знання вихователем педагогічних можливостей і особливостей кожної сім'ї, поглядів батьків, їх життєвих цінностей і ставлення до дитини, в сукупності зі здійсненням диференційованого підходу підвищувало ефективність взаємодії як процесу. Наслідком такої організації педагогічної взаємодії була активна участь батьків у вихованні власної дитини.

Інформування батьків про особливості розвитку й виховання дітей раннього віку було здійснено за допомогою тематичних консультацій (групова форма взаємодії). Метою **тематичних консультацій** (як групової супровідної форми організації) було надання батькам інформації з певної теми. Тематичні консультації за планом здійснювались систематично (1-2 зустрічі на місяць, тривалістю до 1 години).

Оскільки думка успішних батьків також здійснює на інших мам і тат виховний вплив, то за можливості вихователь заздалегідь звертався до таких батьків із проханням поділитися власним досвідом із іншими. До того ж, з батьками, які погоджувались, вихователь обговорював тему виступу та найбільш яскраві виховні приклади. За бажанням батьків та згідно з темою консультації також запрошувалися компетентні фахівці (психолог, дефектолог, дитячий психіатр та ін.). Наведемо приклад організованої для батьків тематичної консультації на тему „Мовленнєві труднощі малюків”. Зазначимо, що за тиждень до проведення заходу батькам було повідомлено його тему та запропоновано заздалегідь підготувати запитання до спеціаліста, який потім на самому заході надавав батькам відповіді. Тематична консультація за участю спеціалістів мала на меті проінформувати батьків щодо можливих мовних труднощів у маленьких дітей; посприяти усвідомленню батьками важливості розвитку мовлення в дітей раннього віку. Інформація запропонована спеціалістом на тематичній консультації мала теоретико-практичне спрямування (15 хв.). Логопедом було розкрито основні показники розвитку мовлення дітей раннього віку та надано інформацію стосовно можливих мовленнєвих труднощів дітей раннього віку. Після надання батькам теоретико-практичної інформації про мовленнєві труднощі дітей раннього віку логопед відповідав на заздалегідь підготовлені запитання батьків (20 хв.). По завершенню тематичної консультації спеціалістом було запропоновано батькам пам’ятки „Розвиваємо мовлення дитини” (5 хв.). Загальний час проведення тематичної консультації становив 40 хвилин.

Матеріали тематичних консультацій після проведення розміщувались на інформаційному стенді, щоб батьки, які не були присутні на заході, мали можливість отримати цю інформацію. Незаплановані консультації виникали під час спілкування вихователя та батьків за ініціативою обох сторін (Наприклад: „Які іграшки потрібні дітям?”, „Розмовляємо правильно і красиво”, „Як привчити дитину до режиму” тощо).

Про організацію та проведення **вечору запитань та відповідей** (групова форма взаємодії) батьки попереджались завчасно (не пізніше ніж за тиждень). Вечори запитань та відповідей проходилися із залученням психологів, юристів,

лікарів та інших фахівців, залежно від змісту запитань. Під час інформування про запланований захід вихователь акцентував увагу батьків на тому, що запрошені спеціалісти прагнуть допомогти сім'ям у вихованні малюків та із задоволенням нададуть відповіді на всі запитання, які їх цікавлять. Наведемо приклад організованого вечору запитань та відповідей для батьків на тему „Спілкування дитини з однолітками”. Зазначимо, що батькам на тиждень раніше було повідомлено тему й мету зустрічі. Захід мав на меті отримання батьками психолого-педагогічних знань про особливості формування в дітей раннього віку взаємовідносин з однолітками. Зустріч була організована вихователем групи раннього віку, який і надавав відповіді на запитання батьків. Вечір запитань та відповідей, було розпочато вихователем зі вступного слова, а саме (5 хв.): Доброго дня, шановані батьки! Рада Вас вітати на сьогоднішньому заході з приводу обговорення „Спілкування дитини з однолітками”. Спілкування дитини з однолітками — це особлива сфера соціального життя малюка, що має і схожість з його спілкуванням з дорослим, і відмінності. Воно складається пізніше, ніж спілкування з дорослими, і багато в чому визначається тим, як дитина взаємодіє із старшими партнерами, адже закони спілкування єдині для усіх людей незалежно від їх віку. Сьогодні будемо намагатися знайти відповіді на усі запитання, що Вас цікавлять. Останній час було відведено на надання вихователем відповідей. Час було розраховано таким чином, щоб відповідь на кожне запитання становила до десяти хвилин. Батьків, які відвідали захід, хвилювали такі питання: Скажіть буд ласка, чи спливає спілкування дитини з однолітками на її розвиток?, Моєму хлопчику більше подобається грати з дівчатками. Чи це нормально?, Чи треба залучати дитину до спілкування з однолітками?, Які діти набувають популярності в дитячому колективі?, Що слід робити якщо діти сваряться? тощо. На кожне запитання вихователь надавав стисло та лаконічну відповідь, дотримуючись регламенту. По завершенню заходу батькам було запропоновано для ознайомлення додаткову літературу за темою зустрічі. Всього було заплановано три таких заходи.

Зміст найбільш актуальних запитань учасників було також відображено в буклетах, які надалі пропонувалися не присутнім на заході батькам. Зазначимо, що

за ситуації, коли запитань від батьків було дуже багато або вихователь не володів певною інформацією настільки, щоб надати стисло та змістовну відповідь — у такому випадку батькам було запропоновано занотувати запитання та отримати на нього відповідь письмово або домовитись про отримання індивідуальної консультації.

Досягнення продуктивності в обговоренні актуальних питань забезпечувалося підготовкою вихователем правил ведення **круглого столу**. Вихователем наперед було визначено межі й параметри обговорення (правила для учасників, основні блоки обговорення, час, необхідний для кожного блоку). Було наперед обрано світле і просторе приміщення для проведення заходу. Меблі розміщувалися по колу, що сприяло надалі об'єднанню й активізації учасників.

Надамо приклад проведеного спільно з батьками засідання круглого столу з теми: „Як навчити дитину спілкуватись із однолітками?” Круглий стіл було проведено з метою обговорення з батьками вихованців шляхів формування в дітей раннього віку навичок спілкування з однолітками. Проведення заходу здійснювалось поетапно. На першому етапі проведення круглого столу, вихователь викладав учасникам сутність проблеми, озвучував мету заходу, знайомив присутніх одне з одним. Далі присутні були ознайомлені з регламентом виступів і правилами ведення дискусії, а саме: уважно вислуховувати кожного, не перебивали, аргументовано підтверджувати свою позицію, не повторювалися, не допускали особистої конфронтації, підтримували дружню атмосферу, зберігали нейтралітет, не оцінювати виступаючих, не вислухавши до кінця і не зрозумівши позицію. На кожен виступ у дискусії зазвичай виділялося не більше трьох хвилин. Після закінчення цього часу виступаючому надавався шанс стисло завершити свою думку й аргументувати її. На виступ експерта відводилося від 5 до 15 хвилин. Дотримання учасниками цих правил сприяло створенню доброзичливої атмосфери і позитивного емоційного фону. На другому етапі заходу (35 хвилин) відбувався обмін думками між учасниками. Кожен батько, аргументуючи власну думку, на прохання вихователя може відразу внести пропозиції. На третьому етапі (25 хвилин) здійснювалося вироблення учасниками певних єдиних або компромісних думок,

позицій, рішень. Вихователь, як ведучий заходу, уважно вислуховував різні погляди учасників, допомагав їм прийти до загального рішення. На завершальному етапі учасники круглого столу спільно з вихователем приймали конструктивні висновки, які мали пізнавальне і практичне значення у вирішенні обговорюваної проблеми. Загальний час проведеного заходу становив 1,15 годин.

У рамках системи роботи з формування педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку було розроблено три **теки-пересувки** („Як спілкуватися з маленькою дитиною”, „Розвиток пізнавальних процесів у дітей раннього віку”, „Спілкування малюка з іншими дітьми”). Розглянемо як приклад зміст теки-пересувки за напрямом: „Розвиток пізнавальних процесів у дітей раннього віку”. Матеріали зазначеної папки мали таку тематичну спрямованість: „Ігри з розвитку мовлення малюка”, „Ігри з розвитку елементарних математичних уявлень дитини”, „Як навчити дитину грати з пірамідкою?”, „Дитина малює пальчиками”, „Іграшки для хлопчиків”, „Як грати з дитиною в пісочниці?”, „Розвиток дрібної моторики дитини” тощо. Всі матеріали теки-пересувки мали теоретико-практичну спрямованість. Так, теоретичні аспекти висвітлювались стисло та змістовно, а інформацію практичного спрямування було подано у вигляді рекомендацій, порад, вправ та вправ, які батьки за можливості використовували в домашніх умовах. На момент повернення матеріалів батьками, вихователі цікавилися їхньою думкою про зміст запропонованої теки, відповідали запитанням що виникали, враховували пропозиції і побажання.

Обов'язковою складовою кожного інформаційного повідомлення був перелік посилань на методичну літературу та матеріали сайтів у мережі Інтернет. Наприклад, інформація про „Розвиток дрібної моторики дитини” у зазначеній папці-пересувці відображала роль дрібної моторики в розвитку дитини, вправи з її розвитку в дитини раннього віку та посилання на інформаційні джерела. Кожне з інформаційних повідомлень було оформлено на окремих аркушах паперу для зручності використання. Зміст матеріалів було надруковано чотирнадцятим або дванадцятим розміром шрифту та проілюстровано картинками в діловому стилі.

Впровадження такої індивідуальної форми взаємодії з батьками як *листування з вихователем* сприяло висловленню мамою й татом власної думки з приводу організації виховного процесу або отримання письмової відповіді на запитання, що хвилювали. У спеціально підготовленій поштової скриньці батьки залишали записки, прохання, побажання, запитання тощо. Вихователі збирали їх, систематизували за темами. Розвиток науково-технічного прогресу також дозволяв вихователеві підтримувати зв'язок з батьками через Інтернет. На сторінках сайту педагоги розповсюджували повідомлення та оголошення про семінари, виставки, відповідали на запитання батьків, розташовували статті та рекомендації, присвячені актуальним проблемам розвитку дитини.

Зміст заходу „**день відкритих дверей**” обумовлений метою і завданнями, яких планує досягти вихователь. Часто захід проводився задля ознайомлення батьків із режимом роботи та правилами внутрішнього розпорядку в ДНЗ, діяльністю дітей і вимогами до них. Показ естетично оформлених приміщень та ігрових ділянок поєднувався з описом режиму дня дітей та організацією різноманітних видів їхньої діяльності. Отже, у батьків формувалось не тільки уявлення про умови перебування дитини у ДНЗ, але й про цілеспрямованість її виховання. Підготовка до проведення цього заходу здійснювалась завчасно. Батькам заздалегідь повідомлялись мета (встановлення довірливих відносин між батьками і вихователями, визначення завдань спільного виховання дітей та їх реалізація) і програмовий зміст заходу. Після спільного обговорення разом з батьками фрагментів педагогічних ситуацій (організація прогулянки з дітьми раннього віку, ігрової діяльності тощо), завідувач та методист знайомили гостей з умовами, які створюються для дітей. По завершенню заходу батькам пропонувались для перегляду матеріали папки-пересувки, буклети й пам'ятки. Для батьків, які не змогли прийти на зустріч, вихователь пропонував проглянути відеозапис заходу.

Реалізацію завдань **рефлексивно-творчого етапу** було розпочато з планування у взаємодії з батьками фронтальних форм організації (семінари-практикуми, конференції тощо).

Семінари-практикуми проводилися з метою формування вмінь й навичок у батьків із конкретного запитання щодо виховання дітей. Семінари-практикуми проводилися колективом вихователів груп раннього віку під керівництвом методиста ДНЗ. Системою роботи з формування педагогічної культури батьків на рефлексивному етапі було передбачено проведення п'ятьох семінарів-практикумів за такими темами: „Шляхи виховання дитини”, „Чи можна карати дитину?”, „Чи потрібно заохочувати малюків”, „Як краще виховувати дитину?”, „Як потрібно спілкуватися з дитиною?”. Надамо приклад одного з проведених семінарів „Шляхи виховання дитини”. Метою заходу було ознайомлення батьків з такими підходами у сімейному вихованні як влада, поступливість та діалог; усвідомлення необхідності в спілкуванні з дитиною на засадах діалогу. Семінар тривав одну годину тридцять хвилин. Семінар практикум було розпочато з вправи "Спогади дитинства". Вихователь пропонував батькам пригадати своє дитинство та у заздалегідь підготовлених зошитах відповісти на такі завдання: Що для Вас було важливим у дитинстві?; Яким був Ваш характер, особливості поведінки?; Повертаючись у сьогодення, пригадайте ті вчинки Вашої дитини, які вам не подобаються і уявіть, як би Ви вчинили на її місці; Спробуйте знайти в кожному з цих вчинків такі сторони, які можуть викликати у Вас розуміння чи навіть відчуття радості, задоволення; Визначте в кожному конкретному випадку, що саме нагадує про Ваші вчинки в минулому; Подумайте про те, як саме поведінкові прояви дитини відображають її індивідуальність та до чого вона прагне. По завершенні вправи батьки розповідали про свої спостереження. Після активізації спогадів батьків про власне дитинство вихователі знайомили мам і тат з трьома найбільш поширеними шляхами виховання (влада, поступливість, діалог) через інформаційне повідомлення. Кожен із запропонованих виховних впливів на дитину було не тільки теоретично прокоментовано, але й обґрунтовано можливі наслідки в його застосуванні за трьома напрямками: наслідки для дитини, для батьків та для родини в цілому. Після інформаційного повідомлення батькам було надано можливість практично спробувати себе у певній виховній ролі, взявши участь у вправі „Застосування трьох шляхів у вихованні”. Спочатку батькам було запропоновано обрати будь-яку

фігурку з кольорового паперу. Далі за допомогою кольорових фігурок вихователь пропонував батькам об'єднатись у три підгрупи, кожна з яких обирала картку з надписом „Влада”, „Поступливість”, „Діалог”. Відповідно до обраного стилю виховання кожна підгрупа придумувала проблемну виховну ситуацію та демонструвала її (час на підготовку — 20 хв.). Усвідомленню батьками сутності кожного зі стилів виховання сприяли такі запитання: Як Ви почували себе в ролі дитини, батьків в кожному окремому випадку? Як виявляли учасники ситуації свою любов до дитини у кожному з випадків? Що важливого у розігруванні стосунків Ви помітили? Які важливі висновки Ви для себе зробили, аналізуючи кожен з виховних підходів у сім'ї? Який шлях на Вашу думку краще використовувати у вихованні дитини раннього віку и чому? По завершенню обговорення відображених батьками ситуацій вихователь підводив учасників семінару до розуміння, що найбільш оптимальним й ефективним у вихованні малюків є саме стиль діалогу. По завершенню семінару батькам було запропоновано вправу „Батьківська скарбничка”, мета якої полягала у закріпленні отриманого виховного досвіду. Кожен учасник отримував кружечок, який символізував „скарб” — знання, уміння, навички, отримані на семінарі. Вихователь пропонував кожному з батьків написати про здобуті скарби (2 хв.). По завершенню вправи учасники по черзі „клали скарби” у чарівну скриньку (прикріплювали кружечки на аркуш із зображенням скриньки), коментуючи власні записи. Інформація про проведення наступного семінару-практикуму батькам повідомлялась за 2-3 тижні.

Тематичні виставки сприяли виникненню в батьків інтересу до інформації педагогічного змісту. Виставки впроваджувались як елемент яким розпочинались або завершувались заплановані заходи для батьків: батьківські збори, конференції, круглий стіл, тематичні консультації тощо. Тематичні виставки містили фотографії, зразки поробок, книг, іграшок, які рекомендовано батькам для занять із дитиною вдома. Інформація, розміщена на стенді для батьків, систематично оновлювалася (раз у два тижні). Вона мала посилення на видання, включаючи авторство і рік публікації. Під час оформлення стенду використовувались не тільки малюнки і написи „рукою”, але плакати і фотографії. Наявність декоративних елементів на

стенді була присутня приблизно в співвідношенні 2:6 (2 частини — текст, 6 — ілюстрації).

Метою організації **конференції** було розширення, поглиблення та систематизація знань батьків стосовно розвитку дитини до трьох років, здійснення обміну виховного досвіду. Реалізація запланованого заходу здійснювалась завдяки створенню таких умов: наявність у батьків базових знань із теми конференції; дослідження досвіду виховання дитини в умовах сім'ї, з подальшим його використанням у підготовці до виступу; наявність у вихователя ілюстративного матеріалу з обраної теми. Конференція проводилась по завершенню навчального року та мала таку структуру: вступне слово керівника ДНЗ; виступи батьків про досвід вирішення проблеми, що обговорюється; перегляд відеофільму з подальшим обговоренням змісту побаченого; підбиття підсумків. Тема конференції визначалась вихователем та методистом з урахуванням інтересів та побажань батьків. Окрім вихователів і співробітників ДНЗ на конференції доповідали й самі батьки, які з власного досвіду наводили приклади вирішення актуальної проблеми, що обговорювалась. По завершенню доповідей відбувалось обговорення їх змісту, приймалися рішення та підбивались підсумки.

Як супровідні форми організації, використано групову (аналіз педагогічних ситуацій, тематичні консультації та діяльність сімейного клубу) та індивідуальну (папки-пересувки, індивідуальні консультації).

Аналіз педагогічних ситуацій здійснювався без перенесення їх на конкретних батьків і дітей. У процесі аналізу ситуації були розглянуті різні погляди батьків на проблему, обговорювався кожний із запропонованих варіантів виходу з ситуації, аналізувалися його переваги і недоліки. Аналіз педагогічних ситуацій відбувався у певній послідовності. Спочатку відбувалось роз'яснення запропонованої проблеми (10-15 хвилин). Вихователь обґрунтовував актуальність проблеми, розкривав її складність, важливість. Далі здійснювалась постановка завдання (3-5 хвилин) та робота батьків над ситуаціями (30-35 хвилин). Після обговорення відбувалось підведення підсумків (10-15 хвилин). Характеристика педагогічної ситуації висловлювалась в минулому часі. В процесі обговорення ситуацій спільно з

батьками здійснювалася розробка декількох способів їх рішення, з проведенням аналізу позитивних і негативних наслідків. Знайомство батьків з педагогічними ситуаціями відбувалось поетапно: ознайомлення зі змістом ситуації; з'ясування проблеми, яку необхідно вирішити; самостійний аналіз отриманої інформації й підготовка індивідуальних варіантів рішення; попереднє обговорення рішення у підгрупах; аналіз різних варіантів рішення всіма учасниками; прийняття узгодженого рішення.

Родинні газети видавались колективом вихователів груп раннього віку спільно з батьками. Кожен випуск газети був присвячений певній темі. У кожній публікації батькам пропонувались ігри, вірші, вправи, які вони могли використовувати під час спільного дозвілля з дитиною. У створенні родинних газет брали участь адміністрація дошкільного закладу, вихователі та батьки.

Створення сімейних клубів сприяло встановленню позитивних взаємовідносин вихователів із батьками дитини через добровільність та особистісну зацікавленість останніх. Об'єднання батьків за спільністю інтересів сприяло доречному визначенню та застосуванню різноманітних підходів у вихованні й розвитку власної дитини. Тематика зустрічей сімейного клубу формулювалася і пропонувалася батьками. Після кожного засідання членський актив сімейного клубу за власною ініціативою випускав інформаційну газету для інших батьків. Кожне заняття сімейного клубу передбачало наявність у структурі теоретичної частини (тривалість — 15-20 хвилин), практичної частини, де батькам пропонувалось виконати серію завдань або вправ (тривалість — 35-40 хвилин) та заключної частини, де мами й тата знайомились зі змістом пам'яток, методичною літературою та отримували рекомендації (тривалість — 3-5 хвилин).

2.3. Аналіз результатів педагогічного експерименту

Аналіз результативності впровадження моделі формування педагогічної культури батьків, які виховують дитину раннього віку, здійснювався на підґрунті

виокремлених критеріїв та показників за комунікативним, пізнавальним та рефлексивним компонентами.

Діагностика рівня сформованості педагогічної культури батьків здійснювалась за допомогою інструментарію, процедура використання якого обґрунтована в другому розділі (параграф 2.1.). Діагностичну процедуру, передусім, необхідно було здійснити для того, щоб диференційовано підійти до аналізу результатів показників батьків експериментальної та контрольної груп.

На прикінцевому етапі дослідження відповідно до кожного компонента були проведені контрольні зрізи за методиками, аналогічними констатувальному експерименту. Одержані результати аналізувалися й зіставлялися з показниками констатувального експерименту. З'ясування результативності впровадження моделі формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку здійснювалось шляхом дослідження динаміки показників за критеріями компонентів процесу формування педагогічної культури батьків. Показники критеріїв утворювали характеристику рівнів сформованості педагогічної культури батьків.

Для визначення ефективності запропонованої моделі проведено контрольні зрізи щодо рівнів сформованості педагогічної культури батьків. Загальна кількість респондентів експериментальної (249 осіб) та контрольної (281 особа) груп складала 530 осіб. Результати дослідницько-експериментальної роботи зіставлялись з показниками експериментальної та контрольної груп на початку та по завершенню впровадження моделі дослідження. Оцінювання результатів за кожним з компонентів здійснювалось за такими рівнями: високий, достатній, середній та нижче середнього. Аналіз результатів, наведених у таблиці, засвідчує зміни по кожному з компонентів. Опишемо їх. Порівняння результатів констатувального та контрольного досліджень в експериментальній групі свідчить про певні зміни за даними кожного з компонентів (комунікативного, пізнавального та рефлексивного). Дослідження комунікативного компонента в експериментальній групі здійснювалось за такими критеріями: ніціативність батьків у встановленні контакту з дитиною; наявність дистанції у встановленні контакту батьків із дитиною; вияв батьками емпатії у спілкуванні з дитиною; якість емоційної реакції батьків у

спілкуванні з дитиною; вияв батьками поваги до дитини; сприйняття батьками дитини як партнера у спілкуванні. Порівняльні результати за комунікативним компонентом в експериментальній та контрольній групах на констатувальному та контрольному етапах досліджень наведено в таблицях 2.8 та 2.9.

Таблиця 2.8

Порівняння результатів констатувального та контрольного досліджень в експериментальній групі за комунікативним компонентом

Комунікативний компонент												
критерій	Контактність батьків із дитиною											
	Ініціативність батьків у встановленні контакту з дитиною				Наявність дистанції у встановленні контакту батьків із дитиною				Вияв батьками емпатії у спілкуванні з дитиною			
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Констатувальний етап (%)	23,7	44,6	22,1	9,6	12,9	18,9	59,8	8,4	18,1	36,5	19,7	25,7
Контрольний етап (%)	19,1	32,4	31,3	17,2	11,0	11,5	63,6	13,9	15,6	27,4	27,0	30,0
Темп росту	-4,6	-12,2	+9,2	+7,6	-1,9	-7,4	+3,8	+5,5	-2,5	-9,1	+7,3	+4,3
Абсолютний приріст	-19,4	-27,4	+41,6	+79,2	-14,7	-39,2	+6,4	+65,5	-13,8	-24,9	+37,1	+16,7
критерій	Ставлення батьків до дитини											
показники	Якість емоційної реакції батьків у спілкуванні з дитиною				Вияв батьками поваги до дитини				Сприйняття батьками дитини як партнера у спілкуванні			
	бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3
Констатувальний етап (%)	7,6	12,9	24,9	54,6	15,3	49,0	26,5	9,2	20,9	50,6	18,1	10,4
Контрольний етап (%)	3,8	7,0	30,4	58,8	9,0	53,3	23,3	14,4	15,8	45,8	24,6	13,8
Темп росту	-3,8	-5,9	+5,5	+4,2	-6,3	+4,3	-3,2	+5,2	-5,1	-4,8	+6,5	+3,4
Абсолютний приріст	-50	-45,7	+22,1	+7,7	-41,2	+8,8	-12,1	+56,5	-24,4	-9,5	+35,9	+32,7

Так, по завершенні формувального етапу експерименту відбулось покращення показників за рівнями „прояву батьками ініціативності у встановленні контакту з дитиною”. Найбільш суттєві зміни було помічено серед респондентів з середнім рівнем ініціативності, де зазначено зменшення результатів на 12,2% порівняно з

попередніми даними за цим показником — 44,6% на констатувальному та 32,4% на контрольному етапах. Вважаємо, що ця позитивна динаміка позначилась на покращенні результатів серед батьків із достатнім та високим рівнями прояву батьками ініціативності у встановленні контакту з дитиною (достатній рівень — з 22,1% до 13,3% та високий рівень — з 9,6% до 17,2% відповідно) (табл. 2.8). Порівняння показників змін в експериментальній та контрольній групах стверджує про їх розбіжність. Так, відсотковий результат в експериментальній групі серед батьків із достатнім та високим рівнями становить 9,2% та 7,6% на відміну від даних контрольної групи — 4,8% та 4,2% відповідно (табл. 2.9).

Майже вдвічі більшою є динаміка щодо зменшення відсотків низького та середнього рівнів за показником „ініціативність у встановленні контакту з дитиною” в експериментальній групі (4,6% та 12,2% відповідно) у порівнянні зі зрушеннями в контрольної (2,7% та 6,3% відповідно) (табл. 2.9).

За показником „наявність дистанції у встановленні контакту батьків із дитиною” на 5,5 відсотків відбулось покращення результатів серед батьків, що мали достатній (з 59,8% до 63,4%) та високий (з 8,4% до 13,9%) рівні. Відповідно серед показників середнього та низького рівнів самоконтролю батьків зареєстровано динаміку в напрямку зменшення (нижче за середній рівень — 12,9% та 11,0% та середній — 18,9% та 11,5% відповідно) (табл. 2.8). На нашу думку, збільшення високого показника серед батьків за показником „наявність дистанції у встановленні контакту батьків із дитиною” є позитивним моментом, тому що дистанційованість батьків у спілкуванні з дитиною негативно позначається як на самопочутті дитини, так і на якості самого процесу спілкування. Зіставлення показників змін обох дослідницьких груп на контрольному етапі експерименту вказує на їх розбіжність. Так, достатній та високий рівні за означеним показником в експериментальній групі зросли на 3,8 та 5,5 відсотків, а в контрольній групі — лише на 2,2% та 2,7% відповідно; серед респондентів низького та середнього рівнів в експериментальній групі відсотки зменшились на 1,9 та 7,4 відсотків, проте в контрольній групі позитивні зрушення не суттєві (0,8% та 4,1% відповідно) (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Порівняння результатів констатувального та контрольного досліджень в
контрольній групі за комунікативним компонентом**

Комунікативний компонент												
критерій	Контактність батьків із дитиною											
	Ініціативність батьків у встановленні контакту з дитиною				Наявність дистанції у встановленні контакту батьків із дитиною				Вияв батьками емпатії у спілкуванні з дитиною			
показники	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Констатувальний етап (%)	32,7	26,0	29,2	12,1	17,1	14,2	57,7	11,0	16,4	46,6	25,3	11,7
Контрольний етап (%)	30,0	19,7	34,0	16,3	16,3	10,1	59,9	13,7	15,1	40,4	29,9	14,6
Темп росту	-2,7	-6,3	+4,8	+4,2	-0,8	-4,1	+2,2	+2,7	-1,3	-6,2	+4,6	+2,9
Абсолютний приріст	-8,3	-24,2	+16,4	+34,7	-4,7	-28,9	+3,8	+24,5	-7,9	-13,3	+18,2	+24,8
критерій	Ставлення батьків до дитини											
показники	Якість емоційної реакції батьків у спілкуванні з дитиною				Вияв батьками поваги до дитини				Сприйняття батьками дитини як партнера у спілкуванні			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Констатувальний етап (%)	9,3	13,2	35,9	41,6	17,8	42,0	30,2	10,0	25,3	38,4	16,7	19,6
Контрольний етап (%)	7,7	9,3	38,8	44,2	14,6	45,4	28,7	11,3	21,7	36,7	19,4	22,2
Темп росту	-1,6	-3,9	+2,9	+2,6	-3,2	+3,4	-1,5	+1,3	-3,6	-1,7	+2,7	+2,6
Абсолютний приріст	-17,2	-29,5	+8,1	+6,3	-18	+8,1	-5,0	+13,0	-14,2	-4,4	+16,2	+13,3

На контрольному етапі дослідження в експериментальній групі було виявлено такі рівні сформованості емпатії у респондентів, а саме: нижче за середній рівень — 15,6%, середній рівень — 27,4%, достатній — 27,0%, високий рівень — 30,0%. У порівнянні з результатами констатувального експерименту за показниками всіх рівнів відбулась позитивна динаміка (табл. 2.8). Так, за низьким та середнім рівнями емпатії батьків у порівнянні з результатами констатувального експерименту відбулось зменшення відсоткових розрахунків на 2,5% (з 18,1% до 15,6% відповідно) та 9,1% (з 36,5% до 27,4% відповідно). Як закономірність за достатнім

та високим рівнями відбулась динаміка в бік зростання 7,3% та 4,3% відповідно (достатній рівень — з 19,7% до 27,0% та високий рівень — з 25,7% до 30,0%). Порівняльний аналіз показників змін в експериментальній та контрольній групах за означеним показником „вияв батьками емпатії у спілкуванні з дитиною” свідчить про їх розрізнення. Так, відсоткові розрахунки в експериментальній групі за низьким та середнім рівнями зменшились на 2,5% та 9,1% відповідно, які в порівнянні за аналогічними рівнями становлять лише 1,3% та 6,2% відповідно (табл. 2.9). В експериментальній групі за достатнім та високим рівнями показники змін значно більші (7,3% та 4,3% відповідно) а ніж в контрольній групі (4,6% та 2,9% відповідно).

За допомогою діагностичного обстеження прояву батьками емоційної реакції у спілкуванні з дитиною було виявлено наявність позитивної динаміки на всіх рівнях. Так, було помічено збільшення кількості респондентів з достатнім та високим рівнями на 5,5% (з 24,9% до 30,4% відповідно) та 4,2% (з 54,6% до 58,8% відповідно). Така динаміка була спровокована перш за все зменшенням показників прояву батьками емоційної реакції серед батьків з низьким та середнім рівнями на 3,8% (з 7,6% до 3,8%) та 5,9% відповідно (з 12,9% до 7,0%). Порівняння показників змін в експериментальній та контрольній групах стверджує про їх розбіжність. Так, відсотковий результат в експериментальній групі серед батьків із достатнім та високим рівнями становить 5,5% та 4,2% на відміну від даних контрольної групи — 2,9 та 2,6 відсотків. Майже вдвічі більшою є динаміка щодо зменшення відсотків низького та середнього рівнів за показником прояв батьками „емоційної реакції у спілкуванні з дитиною” в експериментальній групі (3,8% та 5,9% відповідно) у порівнянні зі зрушеннями в контрольній (1,6% та 3,9% відповідно).

На контрольному етапі дослідження за показником „вияв батьками поваги до дитини” відбулись такі зрушення: кількість респондентів з низьким та достатнім рівнями зменшилась на 6,3% (з 15,3% до 9,0%) та 3,2% відповідно (з 26,5% до 23,3%); водночас відбулось збільшення відсоткового показника серед батьків із середнім та високим рівнями на 4,3% (з 49,0% до 53,3%) та 5,2% відповідно (з 9,2% до 14,4%) (табл. 2.8). Порівняльний аналіз відсоткових даних в експериментальній

та контрольній групах за означеним показником свідчить про їх розрізнення. Так, відсоткові розрахунки в експериментальній групі за низьким та достатнім рівнями зменшилися на 6,3% та 3,2% відповідно, які в порівнянні за аналогічними рівнями становлять лише 3,2% та 1,5% відповідно (табл. 2.9). В експериментальній групі за середнім та високим рівнями показники змін значно більші (4,3% та 5,2% відповідно) а ніж в контрольній групі (3,4% та 1,3% відповідно).

Аналіз результатів за показником „сприйняття батьками дитини як партнера у спілкуванні” вказує на те, що відсоткові розрахунки за низьким та середнім рівнями зменшилися на 5,1% (з 20,9% до 15,8%) та 4,8% (з 50,6% до 45,8%); відповідно збільшилися показники серед батьків за достатнім та високим рівнями на 6,5% (з 18,1% до 24,6%) та 3,4% (з 10,4% до 13,8%). Зіставлення показників змін обох дослідницьких груп на контрольному етапі експерименту вказує на їх розбіжність. Так, достатній та високий рівні за означеним показником в експериментальній групі зросли на 6,5% та 3,4%, а в контрольній групі — лише на 2,7% та 2,6% відповідно; серед респондентів низького та середнього рівнів в експериментальній групі відсотки зменшилися на 5,1% та 4,8%, проте в контрольній групі позитивні зрушення не суттєві (3,6% та 1,7% відповідно). Отже, аналіз результатів контрольних досліджень в експериментальній групі за комунікативним компонентом підтверджує наявність позитивних зрушень за всіма критеріями. Батьки з низьким та середнім рівнями експериментальної групи у порівнянні з респондентами контрольної групи стали більш ініціативними у встановленні контакту з малюком, менш дистанційовані, почали більше виявляти поваги до дитини та вступати з нею в партнерські відносини.

Результати діагностики рівнів сформованості пізнавального компонента серед батьків експериментальної групи на контрольному етапі дослідження було здійснено за такими критеріями: зацікавленість батьків у вивченні педагогічної інформації; наявність в батьків потреби щодо вивчення педагогічних знань; умотивованість батьків до вивчення педагогічної інформації; бажання батьків користуватись педагогічною інформацією; бажання батьків користуватись порадами фахівців; намагання батьками дивитись спеціалізовані телевізійні передачі.

Наводимо результати констатувального та контрольного етапів досліджень в експериментальній та контрольній групах за пізнавальним компонентом в таблиці 2.10 та 2.11 та опишемо їх.

Таблиця 2.10

Порівняння результатів констатувального та контрольного досліджень в експериментальній групі за пізнавальним компонентом

Пізнавальний компонент												
критерій	Ставлення батьків до отримання педагогічної інформації											
показники	Зацікавленість батьків у вивченні педагогічної інформації				Наявність в батьків потреби щодо вивчення педагогічних знань				Умотивованість батьків до вивчення педагогічної інформації			
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Констатувальний етап (%)	15,3	45,0	28,9	10,8	14,5	45,8	28,5	11,2	13,7	49,0	26,1	11,2
Контрольний етап (%)	11,4	36,8	35,3	16,5	9,3	49,2	21,8	19,7	7,6	54,5	21,4	16,5
Темп росту	-3,9	-8,2	+6,4	+5,7	-5,2	+3,4	-6,7	+8,5	-6,1	+5,5	-4,7	+5,3
Абсолютний приріст	-25,5	-18,2	+22,1	+52,8	-35,9	+7,4	-23,5	+75,9	44,5	+11,2	-18	+47,3
критерій	Обізнаність батьків щодо розвитку, навчання й виховання малюка											
показники	Користування батьками педагогічною літературою				Використання батьками порад фахівців				Намагання батьками дивитись спеціалізовані телевізійні передачі			
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Констатувальний етап (%)	27,3	29,6	36,9	6,0	18,9	45,4	23,3	12,4	43,4	33,3	16,9	6,4
Контрольний етап (%)	19,9	26,1	41,5	12,5	14,1	38,7	31,7	15,5	36,6	39,2	12,0	12,2
Темп росту	-7,4	-3,5	+4,6	+6,5	-4,8	-6,7	+8,4	+3,1	-6,8	+5,9	-4,9	+5,8
Абсолютний приріст	-27,1	-11,8	+1,1	+108	-25,4	-14,8	+36,1	+25	15,7	+17,7	-29	+90,6

Так, на контрольному етапі дослідження було отримано такі результати щодо прояву батьками „зацікавленості у вивченні педагогічної інформації”: нижче за середній рівень — 11,4%, середній — 36,8%, достатній — 35,3% та високий — 16,5%. Найбільше зростання за даними зазначеного показника було зафіксовано на достатньому та високому рівнях, що склав 6,4% (з 28,9% до 35,3%) та 5,7%

відповідно (з 10,8% до 16,5%) (табл. 2.10). Протилежна ситуація відбулася серед респондентів з низьким та середнім рівнями, де відсотковий розрахунок зменшився на 3,9% (з 15,3% до 11,4%) та 8,2% (з 45,0% до 36,8%) відповідно. Отже, за результатами контрольних досліджень, динаміка показників за проявами „зацікавленості у вивченні педагогічної інформації” стверджує про їх спрямованість до поліпшення. Зіставлення показників змін обох дослідницьких груп на контрольному етапі експерименту вказує на їх розбіжність. Так, достатній та високий рівні за означеним показником в експериментальній групі зросли на 6,4% та 5,7% відповідно, а в контрольній групі — лише на 2,1% та 2,9% відповідно; серед респондентів низького та середнього рівнів в експериментальній групі відсотки зменшились на 3,9% та 8,2% відповідно, проте в контрольній групі позитивні зрушення не суттєві на 1,2% та 3,8% (табл. 2.11).

Дослідницький інтерес викликають результати контрольного експерименту за показником „наявність у батьків потреби щодо вивчення педагогічних знань” серед батьків експериментальної групи. Було помічено, що на 8,5% збільшився показник високого рівня за вказаним показником, що становить 19,7% у порівнянні з результатом попереднього дослідження — 11,2% відповідно (табл. 2.10). Такий зріст, на нашу думку, був спровокований актуалізацією потреби у вивченні педагогічних знань серед батьків з низьким рівнем де відбулось зменшення відсоткових розрахунків на 5,2% (з 14,5% до 9,3%). Позитивна динаміка серед батьків з низьким рівнем спровокувала збільшення відсоткового показника серед батьків із середнім рівнем на 3,4% (з 45,8% до 49,2%) та зменшення даних серед батьків із достатнім рівнем на 6,7% (з 28,5% до 21,8%). Порівняльний аналіз показників змін в експериментальній та контрольній групах за означеним показником свідчить про їх розрізнення. Так, відсоткові розрахунки в експериментальній групі за низьким та достатнім рівнями зменшились на 5,2% та 6,7% відповідно, які в порівнянні за аналогічними рівнями становлять лише 2,4% та 3,5% відповідно (табл. 2.11). В експериментальній групі за середнім та високим рівнями показники змін значно більші (3,4% та 8,5% відповідно), а ніж в контрольній групі (1,6% та 4,3% відповідно).

Таблиця 2.11

**Порівняння результатів констатувального та контрольного досліджень в
контрольній групі за пізнавальним компонентом**

Пізнавальний компонент												
критерій	Ставлення батьків до отримання педагогічної інформації											
показники	Зацікавленість батьків у вивченні педагогічної інформації				Наявність в батьків потреби щодо вивчення педагогічних знань				Умотивованість батьків до вивчення педагогічної інформації			
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Констатувальний етап (%)	19,6	42,7	26,0	11,7	17,4	45,6	24,2	12,8	18,9	48,0	24,2	8,9
Контрольний етап (%)	18,4	38,9	28,1	14,6	15,0	47,2	20,7	17,1	14,8	51,2	22,5	11,5
Темп росту	-1,2	-3,8	+2,1	+2,9	-2,4	+1,6	-3,5	+4,3	-4,1	+3,2	-1,7	+2,6
Абсолютний приріст	-6,1	-8,9	+8,1	+24,8	-13,8	+3,5	-14,5	+33,6	-21,7	+6,7	-7,0	+29,2
критерій	Обізнаність батьків щодо розвитку, навчання й виховання малюка											
показники	Користування батьками педагогічною літературою				Використання батьками порад фахівців				Намагання батьками дивитись спеціалізовані телевізійні передачі			
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Констатувальний етап (%)	34,5	27,0	31,0	7,5	25,3	42,3	25,6	6,8	49,5	24,9	8,9	16,7
Контрольний етап (%)	31,9	25,1	34,4	8,6	23,0	39,6	29,9	7,5	46,8	27,0	6,6	19,6
Темп росту	-2,6	-1,9	+3,4	+1,1	-2,3	-2,7	+4,3	+0,7	-2,7	+2,1	-2,3	+2,9
Абсолютний приріст	-7,5	-7,0	+11	+14,7	-9,1	-6,4	+16,8	+10,3	-54,5	+8,4	-25,8	+17,4

На контрольному етапі дослідження даних респондентів експериментальної групи за показником „умотивованість батьків до вивчення педагогічної літератури” було з’ясовано, що 16,5% батьків отримали високий рівень, 21,4% — достатній рівень, 54,5% — середній та 7,6% — нижче за середній рівень. Так, значно поліпшились результати серед батьків з середнім та високим рівнями на 5,5% (з 49,0% до 54,5%) та 5,3% (з 11,2% до 16,5% відповідно). Закономірно, що відсотковий показник серед респондентів, з низьким та достатнім рівнями зменшився на 6,1% (з 13,7% до 7,6%) та 4,7% (з 26,1% до 21,4%) відповідно

(таблиця 2.10). Порівняльний аналіз показників змін в експериментальній та контрольній групах за означеним показником свідчить про їх розрізнення. Так, відсоткові розрахунки в експериментальній групі за низьким та достатнім рівнями зменшилися на 6,1% та 4,7% відповідно, які в порівнянні за аналогічними рівнями становлять лише 4,1% та 1,7% відповідно (табл. 2.11). В експериментальній групі за середнім та високим рівнями показники змін значно більші (5,5% та 5,3% відповідно), а ніж в контрольній групі (3,5% та 2,6% відповідно). Отже, після здійснення формульованого експерименту було зафіксовано що умотивованість до вивчення педагогічної літератури серед батьків експериментальної групи зазнала позитивних змін.

Відсоткові показники на контрольному етапі дослідження щодо „користування педагогічною літературою” серед батьків експериментальної групи було виявлено такі зміни: високий та достатній рівні збільшилися на 6,5% (з 6,0% до 12,5%) та 4,6% (з 36,9% до 41,5%), водночас відсоткові розрахунки серед батьків із низьким та середнім рівнями зменшилися на 7,4% (з 27,3% до 19,9%) та 3,5% (з 29,6% до 26,1%) відповідно (табл. 2.10). Порівняння показників змін в експериментальній та контрольній групах стверджує про їх розбіжність. Так, відсотковий результат в експериментальній групі серед батьків із достатнім та високим рівнями становить 4,6 та 6,5% на відміну від даних контрольної групи — 3,4% та 1,1% відповідно. Майже вдвічі більшою є динаміка щодо зменшення відсотків низького та середнього рівнів за показником „користування батьками педагогічною літературою” в експериментальній групі (7,4% та 3,5% відповідно) у порівнянні зі зрушеннями в контрольній (2,6% та 1,9% відповідно). Отже, результати контрольних досліджень підтверджують наявність позитивних зрушень в серед батьків експериментальної групи за показником „користування батьками педагогічною літературою”.

Згідно з результатами контрольних досліджень в експериментальній групі за показником „використання батьками порад фахівців” було виявлено такі позитивні зрушення: відсоткові розрахунки серед батьків із низьким та середнім рівнями зменшилися на 4,8% (з 18,9% до 14,1%) та 6,7% (з 45,4% до 38,7%), що спричинило

підвищення відсоткових показників серед батьків із достатнім та високим рівнями на 8,4% (з 23,3% до 31,7%) та 3,1% (з 12,4% до 15,5%). Отже, можна дійти висновку про те, що батьки експериментальної групи почали більше користуватись порадами фахівців. Порівняння показників змін в експериментальній та контрольній групах стверджує про їх розбіжність. Так, відсотковий результат в експериментальній групі серед батьків із достатнім та високим рівнями становить 8,4% та 3,1% на відміну від даних контрольної групи — 4,3% та 0,7% відповідно. Майже вдвічі більшою є динаміка щодо зменшення відсотків низького та середнього рівнів за показником „використання батьками порад фахівців” в експериментальній групі (4,8% та 6,7% відповідно) у порівнянні зі зрушеннями в контрольній (2,3% та 2,7% відповідно).

Аналіз відсоткових розрахунків на контрольному етапі досліджень в експериментальній групі за показником „намагання батьками дивитись спеціалізовані телевізійні передачі” вказує на такі зміни: відсоток батьків із низьким та достатнім рівнями зменшився на 6,8% (з 43,4% до 36,6%) та 4,9% (з 16,9% до 12,0%), що стало причиною збільшення показників серед батьків із середнім та високим рівнями на 5,9% (з 33,3% до 39,2%) та 5,8% (з 6,4% до 12,2%). Отже, аналіз контрольних досліджень за пізнавальним компонентом доводить, що відбулись позитивні зміни в його формуванні. Порівняльний аналіз відсоткових даних в експериментальній та контрольній групах за означеним показником свідчить про їх розрізнення. Так, відсоткові розрахунки в експериментальній групі за низьким та достатнім рівнями зменшились на 6,8% та 4,9% відповідно, які в порівнянні за аналогічними рівнями становлять лише 2,7% та 2,3% відповідно. В експериментальній групі за середнім та високим рівнями показники змін значно більші (5,9% та 5,8% відповідно), а ніж в контрольній групі (2,1% та 2,9% відповідно).

Дослідження рівнів сформованості рефлексивного компонента в батьків дітей груп раннього віку на контрольному етапі в експериментальній та контрольній групах відбувалось за такими критеріями: спосіб заохочення батьками у вихованні дитини; застосування батьками покарання у вихованні дитини; вимогливість батьків у вихованні дитини; наявність відповідальності в батьків за власні виховні дії;

урахування батьками вікових особливостей малюка; розвиненість самоконтролю батьків у вихованні малюка (таблиці 2.12 та 2.13).

Таблиця 2.12

Порівняння результатів констатувального та контрольного досліджень в експериментальній групі за рефлексивним компонентом

Рефлексивний компонент												
критерій	Оволодіння засобами впливу на поведінку малюка											
	Спосіб заохочення батьками у вихованні дитини				Застосування батьками покарання у вихованні дитини				Вимогливість батьків у вихованні дитини			
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Констатувальний етап (%)	31,3	35,3	26,9	6,5	36,1	39,0	17,3	7,6	30,5	36,5	21,7	11,2
Контрольний етап (%)	23,7	41,2	22,8	12,3	31,2	32,3	24,8	11,7	25,8	30,4	28,6	15,1
Темп росту	-7,6	+5,9	-4,1	+5,8	-4,9	-6,7	+7,5	+4,1	-4,7	-6,1	+6,9	+3,9
Абсолютний приріст	-24,3	+16,7	-15,2	+89,2	-13,6	-17,2	+43,4	+53,9	-15,4	-16,7	+31,8	+34,8
критерій	Коригування власної поведінки згідно з динамікою розвитку малюка											
показники	Наявність відповідальності в батьків за власні виховні дії				Урахування батьками вікових особливостей малюків				Розвиненість самоконтролю батьків у вихованні малюка			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Констатувальний етап (%)	40,6	28,9	17,3	13,3	25,7	50,6	9,4	14,1	34,2	46,6	8,4	10,8
Контрольний етап (%)	33,9	20,1	25,7	20,3	18,9	45,7	15,0	20,4	30,4	40,9	13,3	15,4
Темп росту	-6,7	-8,8	+8,4	+7,1	-6,8	-4,9	+5,6	+6,1	-3,8	-5,7	+4,9	+4,6
Абсолютний приріст	-16,5	-30,4	+48,6	+52,6	-26,5	-9,7	+59,6	+44,7	-11,1	-12,2	+58,3	+42,6

Так, у результаті повторного діагностування батьків експериментальної групи за показником „спосіб заохочення батьками у вихованні дитини” було виявлено, що високий та середній рівні щодо використання батьками заохочень у вихованні малюка збільшились на 5,8% (з 6,5% до 12,3%) та 5,9% відповідно (з 35,3% до 41,2%) водночас серед батьків із низьким та достатнім рівнями за вказаним показником відбулось зменшення відсоткових показників на 7,6% (з 31,3% до

23,7%) та 4,1% (з 26,9% до 22,8%) відповідно (табл. 2.12). Порівняльний аналіз отриманих даних в експериментальній та контрольній групах за означеним показником свідчить про їх розрізнення.

Таблиця 2.13

Порівняння результатів констатувального та контрольного досліджень в контрольній групі за рефлексивним компонентом

Рефлексивний компонент												
критерій	Оволодіння засобами впливу на поведінку малюка											
	Спосіб заохочення батьками у вихованні дитини				Застосування батьками покарання у вихованні дитини				Вимогливість батьків у вихованні дитини			
бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Констатувальний етап (%)	29,2	32,7	29,9	8,2	37,4	39,1	13,9	9,6	28,1	39,1	22,8	10,0
Контрольний етап (%)	25,6	35,0	28,3	11,1	35,3	35,4	17,0	12,3	26,3	35,6	27,0	11,1
Темп росту	-3,6	+2,3	-1,6	+2,9	-2,1	-3,7	+3,1	+2,7	-1,8	-3,5	+4,2	+1,1
Абсолютний приріст	-12,3	+7,0	-5,4	+35,4	-5,6	-9,5	+22,3	+28,1	-6,4	-9,0	+18,4	+11,0
Коригування власної поведінки згідно з динамікою розвитку малюка												
критерій	Наявність відповідальності в батьків за власні виховні дії				Урахування батьками вікових особливостей малюків				Розвиненість самоконтролю батьків у вихованні малюка			
	бали	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3
Констатувальний етап (%)	22,8	40,6	24,5	12,1	32,0	43,8	14,2	10,0	37,4	35,9	18,5	8,2
Контрольний етап (%)	21,2	37,1	28,6	13,1	29,1	41,9	17,3	11,7	35,8	32,8	20,7	10,7
Темп росту	-1,6	-3,5	+4,1	+1,0	-2,9	-1,9	+3,1	+1,7	-1,6	-3,1	+2,2	+2,5
Абсолютний приріст	-7,0	-8,6	+16,7	+8,3	-9,1	-4,3	+21,8	+17	-4,3	-8,6	+11,9	+30,5

Так, відсоткові розрахунки в експериментальній групі за низьким та достатнім рівнями зменшились на 7,6% та 4,1% відповідно, які в порівнянні за аналогічними рівнями становлять лише 3,6% та 1,6% відповідно (табл. 2.13). В експериментальній групі за середнім та високим рівнями показники змін значно більші (5,9% та 5,8% відповідно), а ніж в контрольній групі (2,3% та 2,9% відповідно).

Аналіз отриманих даних на контрольному етапі дослідження в експериментальній групі за показником „застосування батьками покарання у вихованні дитини” вказує на наявність певної динаміки на всіх означених рівнях (низькому, середньому, достатньому та високому).

Так, відсотковий розрахунок серед батьків із низьким та середнім рівнями зменшився на 4,9% (36,1% до 31,2%) та 6,7% (з 39,0% до 32,3%) відповідно, проте показники достатнього та високого рівнів збільшились на 7,5% (з 17,3% до 24,8%) та 4,1% (з 7,6% до 11,7%) відповідно (табл. 2.12). Зіставлення показників змін обох дослідницьких груп на контрольному етапі експерименту вказує на їх розбіжність. Достатній та високий рівні за означеним показником в експериментальній групі зросли на 7,5% та 4,1% відповідно, а в контрольній групі — лише на 3,1% та 2,7% відповідно; серед респондентів низького та середнього рівнів в експериментальній групі відсотки зменшились на 4,9% та 6,7% відповідно, проте в контрольній групі позитивні зрушення не суттєві на 2,1% та 3,7%. Отже, згідно з отриманими даними, батьки експериментальної групи почали менше вдаватись до покарань малюків.

У результаті повторного діагностування батьків експериментальної групи за показником „вимогливість батьків у вихованні дитини” було виявлено, що відсотковий розрахунок серед батьків із низьким та середнім рівнями зменшився на 4,7% (30,5% до 25,8%) та 6,1% (з 36,5% до 30,4%) відповідно, проте показники достатнього та високого рівнів збільшились на 6,9% (з 21,7% до 28,6%) та 3,9% (з 11,2% до 15,1%) відповідно (табл. 2.12). Зіставлення показників змін обох дослідницьких груп на контрольному етапі експерименту вказує на їх розбіжність. Так, достатній та високий рівні за означеним показником в експериментальній групі зросли на 6,9% та 3,9% відповідно, а в контрольній групі — лише на 4,2% та 1,1% відповідно; серед респондентів низького та середнього рівнів в експериментальній групі відсотки зменшились на 4,7% та 6,1% відповідно, проте в контрольній групі позитивні зрушення не суттєві на 1,8% та 3,5% (табл. 2.13). Отже, можна припустити, що батьки дітей раннього віку до дитини почали ставитись більш вимогливо.

Повторне дослідження результатів в експериментальній групі за показником „наявність відповідальності в батьків за власні виховні дії” виявило наявність у відсоткових розрахунках певних зрушень. Так, найбільш суттєві зміни було помічено серед респондентів з достатнім та високим рівнями відповідальності, де відбулось збільшення показників на 8,4% (з 17,3% до 25,7%) та 7,1% (з 13,3% до 20,3%) відповідно (табл. 2.12). Також було зафіксовано позитивні зміни серед батьків із низьким та середнім рівнями на 6,7% (з 40,6% до 33,9%) та 8,8% (з 28,9% до 20,1%) відповідно. Порівняння показників змін в експериментальній та контрольній групах стверджує про їх розбіжність. Так, відсотковий результат в експериментальній групі серед батьків із достатнім та високим рівнями становить 8,4% та 7,1% на відміну від даних контрольної групи — 4,1% та 1,0% відповідно (табл. 2.13). Майже вдвічі більшою є динаміка щодо зменшення відсотків низького та середнього рівнів за показником „наявність відповідальності в батьків за власні виховні дії” в експериментальній групі (6,7% та 8,8% відповідно) у порівнянні зі зрушеннями в контрольній (1,6% та 3,5% відповідно). Отже, згідно з отриманими даними, батьки експериментальної групи почали більш відповідально ставитись до виховання малюків. Аналіз отриманих даних на контрольному етапі дослідження в експериментальній групі за показником „урахування батьками вікових особливостей малюків” вказує на наявність певних змін: відсотковий розрахунок батьків із низьким та середнім рівнями зменшився на 6,8% (з 25,7% до 18,9%) та 4,9% (з 50,6% до 45,7%) відповідно, проте відбулось збільшення відсотків на достатньому та високому рівнях на 5,6% (з 9,4% до 15,0%) та 6,1% (з 14,1% до 20,4%) відповідно (табл. 2.12). Порівняльний аналіз відсоткових даних в експериментальній та контрольній групах за означеним показником свідчить про їх розрізнення. Так, відсоткові розрахунки в експериментальній групі за низьким та середнім рівнями зменшились на 6,8% та 4,9% відповідно, які в порівнянні за аналогічними рівнями становлять лише 2,9% та 1,9% відповідно (табл. 2.13). В експериментальній групі за достатнім та високим рівнями показники змін значно більші (5,6% та 6,1% відповідно), а ніж в контрольній групі (3,1% та 1,7% відповідно). Отже, батьки експериментальної групи почали більше приділяти уваги вивченню індивідуальних

особливостей малюків раннього віку. У результаті повторного дослідження в експериментальній групі за показником „розвиненість самоконтролю батьків у вихованні малюка” було зареєстровано такі зрушення: відсотковий розрахунок серед батьків із низьким та середнім рівнями зменшився на 3,8% (34,2% до 30,4%) та 5,7% (з 46,6% до 40,9%) відповідно, проте показники достатнього та високого рівнів збільшились на 4,9% (з 8,4% до 13,3%) та 4,6% (з 10,8% до 15,4%) відповідно (табл. 2.12). Зіставлення показників змін обох дослідницьких груп на контрольному етапі експерименту вказує на їх розбіжність. Так, достатній та високий рівні за означеним показником в експериментальній групі зросли на 4,9% та 4,6% відповідно, а в контрольній групі — лише на 2,2% та 2,5% відповідно; серед респондентів низького та середнього рівнів в експериментальній групі відсотки зменшились на 3,8% та 5,7% відповідно, проте в контрольній групі позитивні зрушення не суттєві на 1,6% та 3,1%. Отже, аналіз даних на контрольному етапі дослідження вказує на значні позитивні зрушення в батьків експериментальної групи щодо сформованості в них рефлексивного компоненту.

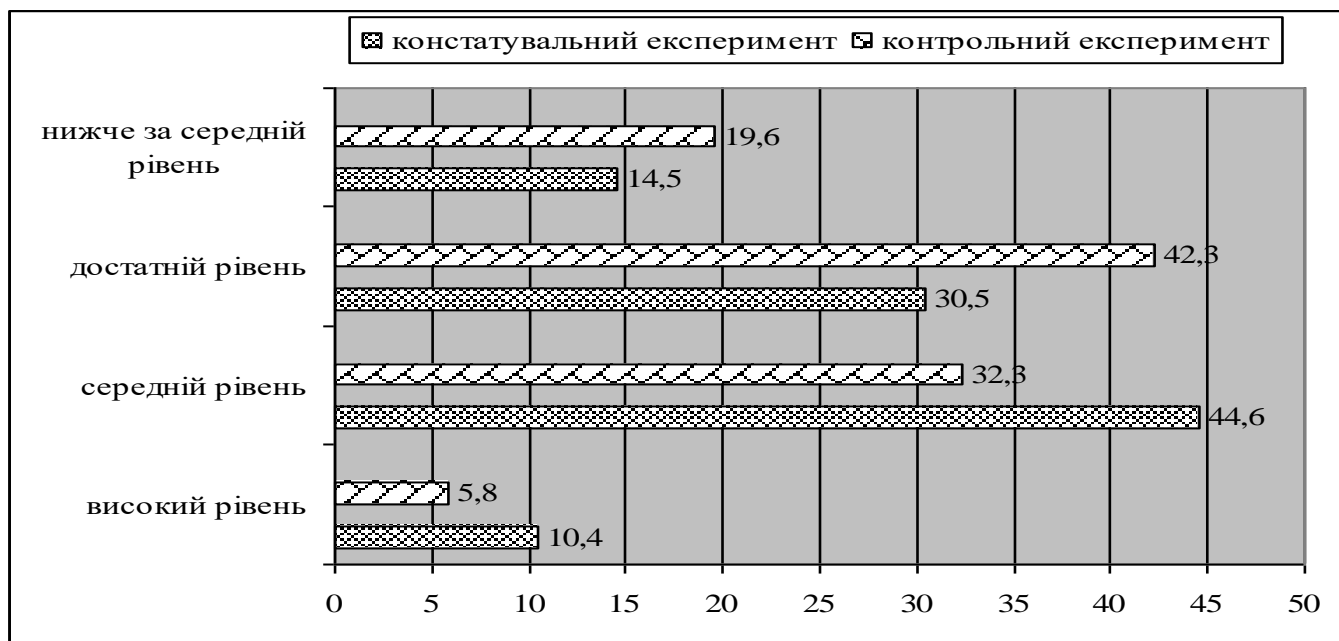
Порівняння даних констатувального та контрольного етапів досліджень в експериментальній групі вказує на наявність певних змін у рівнях сформованості педагогічної культури батьків (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Результати діагностичного обстеження рівнів сформованості педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку на констатувальному та контрольному етапах в експериментальній групі

етапи рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап		Показники змін
	кількість	%	кількість	%	
високий	36	14,5	49	19,6	+5,1
достатній	76	30,5	105	42,3	+ 11,8
середній	111	44,6	81	32,3	- 12,3
нижче за середній	26	10,4	14	5,8	- 4,6
всього	249 респондентів				

Так, на контрольному етапі відсотковий розрахунок за високим та достатнім рівнями збільшився на 5,1% (з 14,5% до 19,6%) та 11,8% (з 30,5% до 42,3%) відповідно (діаграма 2.2). На нашу думку, збільшення відсоткового показника за високим та достатнім рівнями педагогічної культури батьків, зумовлено тим, що, в результаті статистичної обробки даних констатувального експерименту було зафіксовано наявність певної кількості респондентів, що за підрахунками мали середній рівень педагогічної культури, наближений до достатнього.

Діаграма 2.2 Порівняння результатів в експериментальній групі до і після формування педагогічної культури батьків (у %)

Як наслідок, впровадження нами моделі формування педагогічної культури серед батьків експериментальної групи спровокувало збільшення попередніх даних на 5,1 та 11,8 відсотків. Певні зміни в напрямку зменшення (12,3%) було отримано серед досліджених експериментальної групи із середнім рівнем сформованості педагогічної культури (відбулось зменшення з 44,6% на констатувальному етапі до 32,3% на контрольному) (діаграма 2.2).

На контрольному етапі дослідження було також зареєстровано динаміку в напрямку зменшення (4,6%) серед батьків експериментальної групи з низьким рівнем сформованості педагогічної культури (5,8%) у порівнянні у результатами констатувального (10,4%) дослідження. Отже, результати статистичної обробки даних за кожним з компонентів серед респондентів експериментальної групи

підтверджують наявність позитивних зрушень у формуванні педагогічної культури батьків за впровадженою моделлю.

Далі пропонуємо розглянути порівняння результатів діагностичного обстеження батьків контрольної групи в узагальненому вигляді відповідно до рівнів сформованості їх педагогічної культури (таблиця 2.15). Так, за допомогою зіставлення результатів констатувального та контрольного досліджень виявлено, що нижче за середній рівень педагогічної культури батьків у контрольній групі зменшився на 5,2% (з 12,1% до 6,9% відповідно).

Таблиця 2.15

Порівняльні дані діагностичного обстеження рівнів сформованості педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку на констатуючому і контрольному етапах експерименту (контрольна група)

етапи рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап		Показники змін
	кількість	%	кількість	%	
високий	45	16,0	51	17,9	+ 1,9
достатній	93	33,1	106	37,8	+ 4,7
середній	109	38,8	105	37,4	- 1,4
нижче за середній	34	12,1	19	6,9	- 5,2
всього	281 респондент				

Серед групи батьків із середнім рівнем педагогічної культури також є помітним зменшення з 38,8% до 37,4% відповідно, розбіжність між якими становить 1,4%. На достатньому (з 33,1% до 37,8%) та високому (з 16,0% до 17,9%) рівнях педагогічної культури батьків зазначеної групи відбулось зростання показників на 4,7% та 1,9% відповідно (табл. 2.15). Отже, серед респондентів контрольної групи теж зареєстровано існування певних позитивних зрушень. З метою підтвердження ефективності впровадженої моделі було здійснено порівняння відсоткових розрахунків рівнів сформованості педагогічної культури батьків експериментальної та контрольної груп. В таблиці 2.16 запропоновано остаточні результати рівнів сформованості педагогічної культури батьків в обох дослідницьких групах на

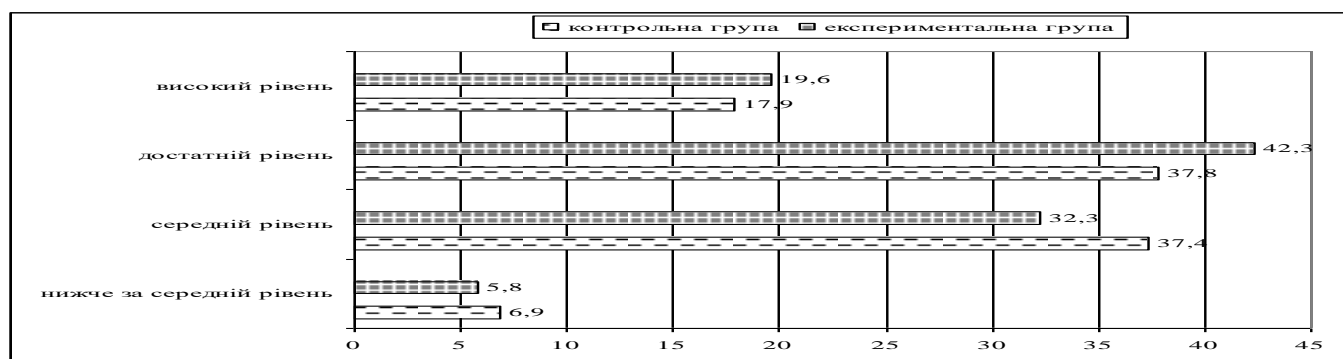
контрольному етапі. Отримані дані вказують на відмінність в кінцевих показниках експериментальних та контрольних груп. Так, в експериментальній групі за кожним з рівнів педагогічної культури батьків відсоткові показники збільшено. Зафіксовано, що високий рівень в експериментальній групі становить 19,6%. Цей показник на 1,7% перевищує результат в контрольній групі (17,9%) за високим рівнем відповідно. За достатнім рівнем також є певна розбіжність показників обох груп у 4,5% (42,3% — експериментальна та 37,8% — контрольна групи).

Таблиця 2.16

Результати діагностичного обстеження рівнів сформованості педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку на констатувальному та контрольному етапах

етапи рівні	Контрольна група		Експериментальна група		Показники змін
	кількість	%	кількість	%	
високий	51	17,9	49	19,6	+ 1,7
достатній	106	37,8	105	42,3	+ 4,5
середній	105	37,4	81	32,3	- 5,1
нижче за середній	19	6,9	14	5,8	- 1,1
всього	281 респондент		249 респондентів		

Порівняння даних дослідницьких груп за середніми та низькими рівнями зазначає суттєве розмежування відсоткових розрахунків (діаграма 2.3).

Діаграма 2.3 Порівняння рівнів сформованості педагогічної культури батьків у контрольній та експериментальній групах по завершенні дослідження (у %)

Так, в експериментальній групі з середнім рівнем педагогічної культури зафіксовано 32,3% батьків, ніж в контрольній (37,4%). Показник низького рівня серед батьків дітей груп раннього віку в експериментальній групі також є зменшеним на 1,1% (5,8% — експериментальна та 6,9% — контрольна групи). Отже, ефективність провадженої моделі формування педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку в умовах дошкільного навчального закладу була доведена.

Висновки з другого розділу

Експериментальне дослідження було розпочато з діагностичного обстеження рівня сформованості педагогічної культури батьків, діти яких відвідують групи раннього віку. Базою експерименту виступили дошкільні навчальні заклади № 1,4 та 11 м. Красноперекопськ, №1 м. Армянськ. До повномасштабного проведення експериментальної роботи було залучено 530 батьків дітей раннього віку, які мешкали в містах і селищах міського типу. Серед респондентів переважну більшість складала матері — 441 (83,4%), татусями дітей заповнено лише — 70 протоколів (13,2%).

Було визначено критерії за кожним з компонентів (комунікативним, пізнавальним та рефлексивним) педагогічної культури батьків дітей раннього віку. До кожного з критеріїв було підібрано показники, що відображали ступінь їх прояву числовим значенням від одного до чотирьох балів, а саме: 1 бал — ознаку не виявлено; 2 бали — ознака сформована частково; 3 бали — ознака майже повністю сформована; 4 бали — ознака сформована повністю. На основі означених критеріїв до кожного показника було розроблено педагогічну ситуацію або запитання, варіанти відповідей яких співпадали з окресленими показниками.

На основі запропонованих критеріїв та їх показників було визначено рівні сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку: високий, достатній, середній, нижче за середній рівень. У результаті збирання інформації, реєстрації одержаних даних, інтерпретації результатів у підсумку було отримано відсоткові показники рівнів педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку.

Було встановлено, що на високому рівні володіють педагогічною культурою лише 14,5% батьків експериментальної та 16,0% контрольної групи, 30,5% та 33,1% опитаних обох дослідницьких груп мають достатній рівень, майже половина респондентів (44,6% експериментальна та 38,8% контрольна групи) отримали середній рівень та 10,4% батьків експериментальної та 12,1% контрольної групи володіють низьким рівнем педагогічної культури.

Завданням формувального етапу експерименту було визначено розробку моделі формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в умовах ДНЗ. Відповідно до теоретичних позицій, зазначених у першому розділі, було розроблено модель педагогічної культури батьків дітей раннього віку в умовах дошкільного навчального закладу.

Зазначено, що успішність реалізації в практичній діяльності ДНЗ моделі формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку залежить від таких педагогічних умов: здійснення організації підготовки вихователів груп раннього віку до взаємодії з батьками та управління самоосвітою; організація взаємодії з батьками дітей раннього віку ґрунтується на засадах партнерства; впровадження принципів андрагогіки у процес формування педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку.

Формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку, відбувалося за трьома послідовними етапами, а саме: особистісно-комунікативним, інформаційно-пізнавальним, рефлексивно-творчим.

На особистісно-комунікативному етапі формувального експерименту відбувалось встановлення між вихователем та батьками малюків позитивних міжособистісних відносин відбувалось через впровадження індивідуальних форм взаємодії: бесід, індивідуальних консультацій, буклети, листування з батьками. Фронтальною формою організації взаємодії між вихователем і сім'єю дитини були батьківські збори. Особистісно-комунікативний етап не обмежувався лише спеціально запланованими формами організації взаємодії з батьками. Повсякденні неопосередковані контакти з батьками дитини також здійснювались під час ранкових та вечірніх зустрічей.

Інформаційно-пізнавальний етап передбачав отримання батьками знань психолого-педагогічного характеру. Знання вихователем педагогічних можливостей і особливостей кожної сім'ї, поглядів батьків, їх життєвих цінностей і ставлення до дитини, в сукупності зі здійсненням диференційованого підходу підвищувало ефективність взаємодії як процесу. Наслідком такої організації педагогічної взаємодії була активна участь батьків у вихованні власної дитини. Інформування батьків про особливості розвитку й виховання дітей раннього віку було здійснено за допомогою тематичних консультацій (групова форма взаємодії). Зміст найбільш актуальних запитань учасників було також відображено в буклетах, які надалі пропонувалися не присутнім на заході батькам. Досягнення продуктивності в обговоренні актуальних питань забезпечувалося підготовкою вихователем правил ведення круглого столу. Реалізацію завдань **рефлексивно-творчого етапу** було розпочато з планування у взаємодії з батьками фронтальних форм організації (семінари-практикуми, конференції тощо). Як супровідні форми організації, використано групову (аналіз педагогічних ситуацій, тематичні консультації та діяльність сімейного клубу) та індивідуальну (папки-пересувки, індивідуальні консультації).

З метою підтвердження ефективності впровадженої моделі було здійснено порівняння відсоткових розрахунків рівнів сформованості педагогічної культури батьків експериментальної та контрольної груп. Констатовано, що в експериментальній групі за кожним з рівнів педагогічної культури батьків відсоткові показники збільшено. Зафіксовано, що високий рівень в експериментальній групі становить 19,6%. Цей показник на 1,7% перевищує результат в контрольній групі (17,9%) за високим рівнем відповідно. За достатнім рівнем також є певна розбіжність показників обох груп у 4,5% (42,3% — експериментальна та 37,8% — контрольна групи). В експериментальній групі (32,3%) з середнім рівнем педагогічної культури зафіксовано на 5,1% менше батьків, ніж в контрольній (37,4%). Показник низького рівня серед батьків дітей груп раннього віку в експериментальній групі також є зменшеним на 1,1% (5,8% — експериментальна та 6,9% — контрольна групи). Узагальнюючи отримані

результати було зроблено висновок що впроваджена модель формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку є ефективною. Матеріали розділу висвітлено в публікаціях автора [Д18; Д25; Д27; Д29; Д30; Д33].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до розв'язання наукової проблеми формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку в умовах дошкільного навчального закладу на основі науково і теоретично обґрунтованій, розробленій та перевіреній системи роботи.

Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність провідних ідей висунутої гіпотези, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань дослідження й дали підстави для формулювання наступних загальних висновків.

1. У дисертації науково обґрунтовано та визначено сутність феномену „педагогічна культура батьків дітей раннього віку”. Зазначено, що ефективність здійснення навчання й виховання батьками малюків раннього віку визначається їх індивідуальними особливостями й темпом розвитку. Розглянуто вікові особливості дітей раннього віку. Було досліджено вплив дорослих на розвиток, навчання й виховання дітей раннього віку. Доведено, що взаємодія батьків з дитиною раннього віку виступає важливою передумовою її подальшого розвитку, проте в перші роки життя вирішальна роль у забезпеченні психологічного комфорту малюка належить її батькам. Саме через взаємодію з батьками відбувається засвоєння досвіду, що закріплюється у вигляді певних моделей поведінки з іншими людьми.

Педагогічна культура батьків дітей раннього віку — це комплексне динамічне явище, сутність якого полягає в передаванні дитині культурної спадщини шляхом навчання й виховання згідно з її темпом розвитку, віковими та індивідуальними особливостями.

У роботі запропоновано структуру педагогічної культури батьків дітей раннього віку, яка складається з **комунікативного, пізнавального та рефлексивного компонентів**. Обґрунтовано зміст означених компонентів педагогічної культури батьків дітей раннього віку. Зазначено, що комунікативність особистості знаходить прояв у певних характерологічних властивостях і якостях, що дозволяють суб'єкту успішно здійснювати спілкування з іншими людьми. Вона забезпечує зорієнтованість особистості в різних ситуаціях спілкування, що

ґрунтуються на знаннях і чуттєвому досвіді, визначає здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми завдяки розумінню себе та інших в умовах постійної зміни психічних станів, міжособистісних стосунків і соціальної ситуації. Комунікативні процеси нерозривно пов'язані з актами пізнання. Пізнавальна діяльність людини є вельми складним процесом взаємодії зовнішніх і внутрішніх умов. Зовнішні дії особистості визначають розвиток її пізнавальної активності, проте великої ролі в її діяльності набувають саме внутрішні умови: досвід, світогляд, інтереси, потреби тощо. Відзначено, що засвоєна батьками педагогічна інформація починає використовуватись у навчанні та вихованні малюка. Успіх у здійсненні діяльності з навчання й виховання дитини визначається рівнем сформованості в батьків рефлексивних якостей.

2. У другому розділі визначено критерії, показники та сохарактеризовано рівні сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку. До кожного з визначених компонентів педагогічної культури батьків дітей раннього віку (комунікативного, пізнавального та рефлексивного) було дібрано критерії та показники.

Дослідження сформованості комунікативного компонента здійснювалось за двома критеріями: „контактність батьків із дитиною” та „ставлення батьків до дитини”. Так, зміст критерію „контактність батьків із дитиною” складала такі показники: ініціативність батьків у встановленні контакту з дитиною; наявність дистанції у встановленні контакту з дитиною; вияв батьками емпатії у спілкуванні з дитиною. Дослідження критерію „ставлення батьків до дитини” відбувалось за критеріями, а саме: якість емоційної реакції батьків на спілкування з дитиною; вияв батьками поваги до дитини; сприйняття батьками дитини як партнера в спілкуванні.

Ознаками сформованості пізнавального компонента педагогічної культури батьків виступали такі критерії: „ставлення батьків до отримання педагогічної інформації” та „обізнаність батьків щодо розвитку, навчання й виховання малюка”. Зміст критерію „ставлення батьків до отримання педагогічної інформації” складала такі показники: зацікавленість батьків у вивченні педагогічної інформації; наявність у батьків потреби щодо отримання педагогічних знань; умотивованість батьків до

вивчення педагогічної інформації. Дослідження критерію „обізнаність батьків щодо розвитку, навчання й виховання малюка” відбувалось за критеріями, а саме: користування батьками педагогічною літературою; використання батьками порад фахівців; намагання батьків дивитись спеціалізовані телевізійні передачі.

Зміст рефлексивного компонента склали такі критерії: „оволодіння засобами впливу на поведінку малюка” та „коригування власної поведінки згідно з динамікою розвитку малюка”. За критерієм „оволодіння засобами впливу на поведінку малюка” було окреслено показники: у який спосіб заохочується дитина; застосування батьками покарання у вихованні дитини; вимогливість батьків до виховання дитини. Дослідження критерію „коригування власної поведінки згідно з динамікою розвитку малюка” відбувалось за критеріями, а саме: наявність відповідальності в батьків за власні виховні дії; урахування батьками вікових особливостей малюків; розвиненість самоконтролю батьків у вихованні малюка.

На основі зазначених критеріїв та дібраних показників було визначено рівні сформованості педагогічної культури батьків дітей раннього віку: високий, достатній, середній, нижче за середній рівень. У результаті визначено інтервали обчислення рівнів педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку, як-от: нижче середнього (0 - 18 балів) та середній рівень (19 – 36 балів), достатній (37 – 54 бали), високий (55 – 72 бали).

3. У дисертації було визначено такі умови формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку: здійснення організації підготовки вихователів груп раннього віку до взаємодії з батьками та управління самоосвітою; організація взаємодії з батьками дітей раннього віку ґрунтується на засадах партнерства; впровадження принципів андрагогіки у процес формування педагогічної культури батьків дітей груп раннього віку.

Зазначено, що активне самовдосконалення особистості вихователя в процесі педагогічної діяльності здійснюється за допомогою самовиховання й самоосвіти. Самовиховання як складова професійної компетентності вихователя, є процесом цілеспрямованої і систематичної роботи з формування власних позитивних і усунення негативних якостей. Проте самовиховання виникає тільки тоді, коли

суб'єкт починає відчувати відповідальність за власні вчинки, осмислювати власні позитивні та негативні якості. Самоосвіта в педагогічному аспекті є процесом цілеспрямованої пізнавальної діяльності з розширення й поглиблення вихователем власних педагогічних знань та вдосконалення набутих навичок.

Визначено, що організація ефективної взаємодії педагогів і батьків є сьогодні одним із найважливіших завдань, що виникають перед колективами дошкільних навчальних закладів. Систематична взаємодія з батьками за умови утворення позитивних довірливих та рівноправних взаємовідносин перетворюється в партнерство. Саме партнерство передбачає взаємопов'язані дії індивідів, що спрямовані на досягнення загальних цілей із взаємною користю для взаємодіючих сторін. В умовах партнерства виникають почуття вдячності, потреби в спілкуванні, бажання дійти спільної згоди тощо.

Обґрунтовано, що передумовою успішного формування педагогічної культури батьків дітей раннього віку є ефективне використання таких андрагогічних принципів: позитивного ставлення до особистості; індивідуалізації; доступності; опори на досвід; рефлексивності; самостійно в навчанні.

4. Розроблено й експериментально апробовано модель формування педагогічної культури батьків, діти яких відвідують групу раннього віку. У роботі модель представлено як цілісну систему, що відображає та відтворює у більш простому та поглибленому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки та відношення між всіма елементами.

Першим етапом реалізації моделі визначено **особистісно-комунікативний**. Метою першого етапу було встановлення між вихователем і батьками позитивних міжособистісних відносин на засадах активної комунікації. Пріоритетним завданням етапу визначено формування в батьків комунікативної активності під час взаємодії з дитиною та вихователем. Другою складовою реалізації моделі формування педагогічної культури батьків визначено **інформаційно-пізнавальну**. Впровадженням інформаційно-пізнавального етапу було передбачено озброєння батьків психолого-педагогічними знаннями з різноманітних аспектів розвитку, навчання й виховання дитини раннього віку. Реалізація **рефлексивно-творчого**

етапу мала на меті формування в батьків уміння аналізувати власні виховні дії та об'єктивно їх оцінювати. Пріоритетним завданням визначено збагачення виховного досвіду батьків через застосування набутих знань із урахуванням особливостей власної дитини.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у підготовці вихователя до здійснення взаємодії з батьками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А5 Авраменко Л. К. Групповое взаимодействие как фактор повышения эффективности образования взрослых: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Л. К. Авраменко. — Ленинград, 1988. — 18 с.
2. А11 Аксарина Н. М. Воспитание детей раннего возраста. — М.: «Медицина», 1977. — 304 с.
3. А3 Алексеєнко Т. Ф. Формування педагогічної культури сучасної молоді сім'ї: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Алексеєнко Тетяна Федорівна. — Київ, 1994. — 148 с.
4. А4 Александрова М. В. Культура та цивілізація становлення проблематики в українській філософській думці (кінець ХІХ — початок ХХ століть): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 17.00.01 „Теорія та історія культури” / М. В. Александрова. — Харків, 2003. — 16 с.
5. А10 Ананьев Б. Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность. Проблемы возрастной и дифференциальной психологии. — М.: Директ-Медиа, 2008. — 209 с.
6. А8 Антонова О. В. Роль детских дошкольных учреждений в социализации детей в условиях трансформации общества: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. соц. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / О. В. Антонова. — Уфа, 2006. — 26 с.
7. А7 Аршатская О. С. Психологическая помощь ребенку раннего возраста при формирующемся синдроме детского аутизма: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.10 «Коррекционная психология» / О. С. Аршатская. — Москва, 2005. — 26 с.
8. Б27 Базова програма розвитку дитини дошкільного віку „Я у світі”/ Наук. Ред. та упоряд. О. Л. Кононко — 2-е вид., випр. — Київ.: Світич, 2008. — 430 с.
9. Б15 Балута Г. А. Онтологічні засади мови в комунікативному просторі суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец.

- 09.00.03 „Соціальна філософія та філософія історії” / Г. А. Балута — Дніпропетровськ, 2001. — 20 с.
- 10.Б18 Барінова Т. М. Культурные межэтнические традиции как фактор семейного воспитания: На материале семей Магадан. обл. РФ: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. М. Барінова. — Москва, 1998. — 25 с.
- 11.Б10 Батіщева О. С. Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління : спец. 25.00.01 „Теорія та історія державного управління” / О. С. Батіщева. — Львів, 2007. — 20 с.
- 12.Б21 Бахуташвили Т. В. Формирование педагогической культуры родителя в неполной семье в условиях деятельности социальных учреждений: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. В. Бахуташвили — Ставрополь, 2004. — 21 с.
- 13.Б23 Баярмагнай М. Взаимодействие педагогов и родителей в процессе адаптации ребенка из семи мигрантов в детском саду: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / М. Баярмагнай — Москва, 2008. — 22 с.
- 14.Б20 Бенин В. Л. Теоретико-методологические основы формирования и развития педагогической культуры: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Бенин Владислав Львович. — Екатеринбург, 1996. — 274 с.
- 15.Б19 Бех И. Д. Психологические основы нравственного развития личности: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / И. Д. Бех. — Киев, 1992. — 25 с.
- 16.Б25 Биджиева Д. Д. Психолого-педагогические условия развития взаимопонимания родителей и детей в многодетной семье: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Педагогическая и возрастная психология» / Д. Д. Биджиева. — Ставрополь, 2008. — 22 с.

- 17.Б9 Богуцький Ю. П. Культурогенез як філософсько-історичний феномен: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 17.00.01 „Теорія та історія культури” / Ю. П. Богуцький. — Київ, 2000. — 18 с.
- 18.Б28 Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. — К.: Видавничий Дім „Слово”, 2004. — 376 с.
19. Б26 Бодалев А. А. Психологія общения. — М.: Московский психолого-социальный институт. — Воронеж: НПО «МОДЕК», 2002. — 320 с.
- 20.Б2 Бондаревская Е. В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность [Текст] / Е. В. Бондаревская // Педагогика. — 1999. — № 3. — С. 37—43.
- 21.Б11 Бондаренков Д. О. Проблемы молодой семьи и региональная молодежная политика: дис. ... кандидата социолог. наук : 22.00.08 / Бондаренков Денис Олегович. — Пятигорск, 2007. - 165 с.
- 22.Б22 Борин Г. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх вихователів до роботи з батьками дітей раннього віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Г. В. Борин. — Тернопіль, 2009. — 20 с.
- 23.Б12 Буніна Л. М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в північній Ірландії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / Л. М. Буніна. — Луганськ, 2005. — 19 с.
- 24.Б13 Буренко В. М. Андрагогічний підхід до професійної перепідготовки вчителя гуманітарного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія та методика професійної освіти” / В. М. Буренко. — Київ, 2005. — 24 с.
- 25.Б6 Бурлука О. В. Самоосвіта особистості як соціокультурне явище : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 17.00.01 „Теорія та історія культури” / О. В. Бурлука. — Харків, 2005. — 16 с.

- 26.В7 Бушман І. О. Система освіти як засіб модернізації української культури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.10 „Філософія освіти” / І. О. Бушман. — Київ, 2005. — 20 с.
27. В16 Вазіна К. Я. Природно-рефлексивная технология саморазвития человека: монография / К. Я. Вазіна. — Изд-во: М.: Гос. Ун-т. печати, 2002. — 145 с.
28. В11 Вальнер Н. А. Социализация дошкольника в семье и образовательных учреждениях: дис. ... кандидата соц. наук: 22.00.04 / Вальнер Надежда Анатольевна. - Москва, 2006. - 141 с.
29. В5 Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000. / [Авт. і голов. ред. В.Т.Бусел] — К.; Ірпінь: Перун, [2004] — Х, — 1425 с.
30. В14 Верхотурова Ю. А. Педагогическое взаимодействие родителей с детьми раннего возраста в учреждении дополнительного образования: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Ю. А. Верхотурова. — Челябинск, 2008. — 23 с.
31. В15 Вершловский С. Г. Стимулирование общего образования взрослых как социально-педагогическая проблема: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагоги и образования» / С. Г. Вершловский. — Санкт-Петербург, 1973. — 25 с.
32. В10 Видченко А. Г. Проблемы семейного воспитания в истории советской педагогики (1917 – 1941 г.): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / А. Г. Видченко. — Киев, 1987. — 21 с.
33. В8 Вовк Л. П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (2 пол. ХІХ — 20-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теорія та історія педагогіки” / Л. П. Вовк. — Київ, 1996. — 50 с.
34. В9 Воробець І. В. Освіта дорослих у Галичині (1891—1939): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. В. Воробець. — Івано-Франковськ, 2001. — 19 с.

- 35.В17 Воспитание и развитие детей раннего возраста: Пособие для воспитателя детского сада. / В. В. Гербова, Р. Г. Казакова, И. М. Кононова и др.; Под ред. Г. М. Ляминой. – М.: Проввещение, 1981. – 224 с.
- 36.В13 Выготский Л. С. Проблема культурного развития ребенка / Л. С. Выготский // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 14, Психология. — 1991. — № 4. — С. 5—18.
- 37.В18 Выготский Л. С. Психология. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. — 1008 с.
- 38.Г9 Гладкова Ю. А. Деятельность дошкольного учреждения по повышению психолого-педагогической культуры современной семьи: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Ю. А. Гладкова. – Москва, 2009. — 33 с.
- 39.Г2 Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / [Голов. ред. С. Головка] — К.: Либідь, 1997. — 373 с.
- 40.Г12 Горбунова Н. В. Особливості лексичної роботи в ранньому та дошкільному віці / Н. В. Горбунова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Зб. статей: Вип. 15. Ч. 2. — Ялта : РВВ КГУ, — 2007. — С. 187—197.
- 41.Г1. Гребенников И. В. Повышение педагогической культуры родителей как основа совершенствования семейного воспитания: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / И. В. Гребенников. – Москва, 1971. — 19 с.
- 42.Г11 Громкова М. Т. Педагогические основы образования взрослых: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагоги и образования» / М. Т. Громкова. – Санкт-Петербург, 1994. – 25 с.
- 43.Г8 Гуріна З. В. Психолого—педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / З. В. Гуріна. — Київ, 2008. — 21 с.
- 44.Д11 Данг Л. Ф. Взаимодействие детского сада и семьи в организации досуга детей старшего дошкольного возраста: автореф. дис. на соискание науч.

степени канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Л. Ф. Данг. – Санкт—Петербург, 2007. – 21 с.

45.Д9 Данилина Т. А. Взаимодействие дошкольных образовательных учреждений с семьей в микро- и макроструктуре: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Данилина Татьяна Александровна. – Москва, 2003. — 212 с.

46.Д6 Данилов А. В. Социальный институт семьи как педагогическая проблема: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А. В. Данилов. — Санкт-Петербург, 2005. — 22 с.

47.Д15 Демиденко А. М. Организационно-методические аспекты физического воспитания детей раннего возраста на основе их взаимодействия с родителями: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания» / А. М. Демиденко. — Санкт-Петербург, 2003. — 23 с.

48.Д16 Денисюк О. В. Виховання дітей раннього віку в сім'ї (за результатами соціологічного дослідження) / О. В. Денисюк // Український соціум. — 2004. — № 1 (3). — С. 100—105.

49.Д18 Деснова І. С. До проблеми формування педагогічної культури батьків, які мають дітей раннього віку / І. С. Деснова // Дошкільна освіта. Науково-практичний журнал Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. — 2007. — № 2. — С. 28—31.

50.Д19 Деснова І. С. Шляхи взаємодії педагогів із батьками дітей раннього віку / І. С. Деснова // Дошкільна освіта. Науково-практичний журнал Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. — 2007. — № 4. — С. 39—41.

51.Д20 Деснова І. С. Виховний потенціал сучасної сім'ї в Україні / І. С. Деснова // Дошкільна освіта. Науково-практичний журнал Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. — 2008. — № 1. — С. 20—25.

- 52.Д21 Деснова И. С. Педагогическое просвещение как психолого-педагогическая проблема / И. С. Деснова // Проблемы сучасної педагогічної освіти. Зб. статей: Вип. 15. Ч. 2. — Ялта : РВВ КГУ, — 2007. — С. 270—275.
- 53.Д22 Деснова И. С. Ретроспективный анализ проблемы детства в системе взаимоотношений «взрослый-детский мир» / И. С. Деснова // Проблемы сучасної педагогічної освіти. — Зб. статей: Вип. 16. Ч.1. — Ялта: РВВ КГУ, — 2007. — С. 48—53.
- 54.Д23 Деснова И. С. Сущность понятия «педагогическая культура» в образовательном процессе / И. С. Деснова // Проблемы сучасної педагогічної освіти. — Зб. статей: Вип. 17. — Ялта: РВВ КГУ, — 2008. Ч.2. — С. 23—29.
- 55.Д24 Деснова І. С. Особливості виховання дитини раннього віку в сучасній сім'ї / І. С. Деснова // Проблемы сучасної педагогічної освіти. — Зб. статей: Вип. 18. — Ялта: РВВ КГУ, — 2008. — С. 47—52.
- 56.Д25 Деснова І. С. Системність взаємодії батьків дітей раннього віку з дошкільним навчальним закладом / І. С. Деснова // Проблемы сучасної педагогічної освіти. — Зб. статей. — Ялта: РВВ КГУ, — 2008. Вип. 19. — ЧЗ. — С. 199—204.
- 57.Д26 Деснова І. С. До проблеми взаємодії вихователя групи дітей раннього віку з батьками / І. С. Деснова // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 51. — Херсон: Видавництво ХДУ, — 2009. — С. 254—258.
- 58.Д27 Деснова І. С. Аналіз взаємодії вихователя групи дітей раннього віку з батьками / І. С. Деснова // Дошкільна освіта. Науково-практичний журнал Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. — 2009. — № 1. — С. 9—13.
- 59.Д28 Деснова І. С. Особливості просвітницької діяльності вихователя групи раннього віку з молодими батьками / І. С. Деснова // Проблеми освіти: Науковий зб. / Кол. авт. — К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, — 2009. — Вип. 58. — Частина 1. — С. 167—170.
- 60.Д29 Деснова І. С. Формування відповідальності батьків за виховання малюків / І. С. Деснова // Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових

праць. — Вип. XLIV / За заг. ред. проф. В.І. Сипченка. — Слов'янськ: СДПУ, — 2009. — С. 211—215.

- 61.Д30 Деснова І. С. Педагогічний супровід дітей раннього віку в період адаптації до умов дошкільного навчального закладу / І. С. Деснова // *Инновационные технологии в образовании: Материалы V Международной научно-практической конференции.* — Алушта, — 2008. — С. 89—93.
- 62.Д31 Деснова І. С. Сущность культуры в обыденном сознании / І. С. Деснова // *Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 10—11 квітня 2008р., м. Ялта.* — Зб. Статей. Вип. 4. Ч.2. — Ялта: РВВ КГУ, — 2008. — С. 9—11.
- 63.Д32 Деснова І. С. Генезис граматичної будови мови дитини раннього віку / І. С. Деснова // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мова як чинник формування громадянина України» (м. Запоріжжя. 16—17 травня 2008 року) / За заг. Ред. проф. К. Л. Крутій, проф. А. І. Павленко.* Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, — 2008. — С. 158—167.
- 64.Д33 Деснова І. С. Особливості організації вихователем групи раннього віку взаємодії з батьками дітей / І. С. Деснова // *Сборник научных работ профессорско-преподавательского состава и студентов: «Формирование творческих профессиональных умений в процессе подготовки будущих воспитателей дошкольных учреждений и учителей начальных классов» // по материалам научно-практической конференции евпаторийского пед. фак. РВУЗ КГУ 9 апреля 2009.* — Ялта: РИО КГУ, — 2009. — С. 168—171.
- 65.Д10 Дідук І. А. Взаємини між дітьми в сім'ї як чинник їх психосоціального розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна і вікова психологія” / І. А. Дідук. — Київ, 2001. — 17 с.
- 66.Д4 Дзюбко Л. В. Усвідомлене та відповідальне батьківство як умова повноцінного родинного виховання (за спадщиною А.С. Макаренка) Матеріали науково-практичної конференції „Тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні / Л. В. Дзюбко // *Український соціум.* — 2004. — № 3 (5). — С. 145—148

- 67.Д2 Дитина в дошкільні роки. Програма розвитку, навчання та виховання дітей. — 2-ге вид. — Запоріжжя: ТОВ „ЛПС” ЛТД, 2004. — 268 с.
- 68.Д13 Добош О. М. Педагогічна просвіта батьків у полікультурному середовищі Закарпаття (остання чверть ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. М. Добош. — Київ, 2008. — 25 с.
- 69.Д3 Довженко В. І. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо сучасного становища сімей в Україні та формування державної сімейної політики Матеріали науково-практичної конференції „Тенденції розвитку сучасної сім’ї в Україні” / В. І. Довженко // Український соціум. — 2004. — № 3 (5). — С. 124—130.
- 70.Д12 Додокина Н. В. Семейный театр в детском саду как средство развития воспитательного потенциала семьи: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Н. В. Додокина. — Москва, 2006. — 20 с.
- 71.Д17 Виховна діяльність батьків / О. М. Докукіна // Початкова школа. — 1995. — №1. — С. 53—56.
- 72.Д1 Доронова Т. Взаимодействие дошкольного учреждения с родителями / Т. Доронова // Дошкольное воспитание. — 2004. — № 1.— С. 60—68.
- 73.Д5 Дяченко М. В. Проблема успадкування в розвитку культури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 17.00.08 „Теорія та історія культури” / М. В. Дяченко. — Харків, 1993. — 41 с.
- 74.Е2 Енциклопедія Сучасної України : [ЕСУ] / Редкол.: І.М.Дзюба (голова) та ін.; [НАН України, Наук. Т-во ім. Т.Шевченка] — К., 2001 – Т. 2: А / [Координац. бюро Енцикл. Сучас. України НАН України] — 2003. — 872 с.
- 75.Ж1 Жаровцева Т. Г. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти до роботи з неблагополучними сім’ями: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Т. Г. Жаровцева. — Одеса, 2007. — 43 с.

- 76.31 Збірник законодавчих і нормативних актів про дошкільну освіту / упоряд.: В. В. Бакуменко, К. Л. Крутій, Н. В. Погрібняк; М-во освіти і науки України та ін. — 5-е вид., допов. і випр. — Запоріжжя: ЛПС, 2007. — 354 с.
- 77.35 Зверева О. Л. Сотрудничество с родителями детей раннего возраста / О. Л. Зверева // Управление дошкольным образовательным учреждением. Научно—практический журнал. — 2003. — № 6. — С. 37—41.
- 78.П7 „Зернятко”: Прогр. розвитку та виховання дитини раннього віку. / [Богініч О. Л., Гончаренко А. М., Карпішина В. А. та ін.] — К.: [ВКТФ «Кобза»], 2004. — 192 с.
- 79.34 Змеев С. И. Андрогогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых. — М.: ПЕРСЭ, 2007. — 272 с.
- 80.И4 Іванкова-Стецюк О. Б. Народна культура в житті сучасного українського суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук : спец. 22.00.03 „Соціальна структура, соціальні інститути та соціальні відносини” / О. Б. Іванкова-Стецюк. — Київ, 2000. — 18 с.
- 81.ИЗ Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. — СПб.: Питер, 2002. — 508 с.
- 82.К13 Касимова Т. Н. Взаимодействие семьи и образовательных учреждений как социально-педагогических партнеров: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Касимова Татьяна Николаевна. — Тобольск, 2006. — 176 с.
- 83.К27 Келеси М. Особенности рефлексии как формы самопознания личности: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / М. Келеси. — Киев, 1996. — 23 с.
- 84.К19 Кліш І. С. Фізичне виховання дітей до 3-річного віку засобами етнопедагогіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 „Фізична культура, фізичне виховання” / І. С. Кліш. — Луцьк, 2000. — 21 с.
- 85.К26 Ковалевська Н. В. Професійна підготовка студентів факультетів дошкільної педагогіки до роботи у сім'ях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Н. В. Ковалевська. — Київ, 2007. — 21 с.

86.К10 Коваленко С. М. Тенденції розвитку освіти дорослих в Англії (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / С. М. Коваленко. — Житомир, 2005. — 22 с.

87.К11 Ковальчук Л. Ю. Теорія і практика виховання дітей із неповних сімей (20—30-ті роки ХХ сторіччя): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теорія та історія педагогіки” / Л. Ю. Ковальчук. — Івано-Франківськ, 1998. — 16 с.

88.К6 Козлова А. В., Дешеулина Р. П. Работа ДОУ с семьей: Диагностика, планирование, конспекты лекций, консультации, мониторинг. [Текст] – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 112 с.

89.К22 Кокоева А. Т. Формирование педагогической культуры родителей: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А. Т. Кокоева — Владикавказ, 2003. — 19 с.

90.К15 Комар М. М. Особистість в умовах інформатизації освіти (соціально філософський аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03. „Соціальна філософія та філософія історії” / М. М. Комар. — Одеса, 2007. — 17 с.

91.К33 Кононко Е. Л. В мире раннего детства. – К.: Рад. шк., 1985. — 119 с.

92.К30 Коротаева Е. В. Педагогические взаимодействия и технологии: Монография. – М.: Академия, 2007. – 256 с.

93.К31 Корецька А. І. Соціально-освітні чинники формування духовності особистості в сучасному українському суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 „Соціальна філософія та філософія історії” / А. І. Корецька. — Київ, 2003. — 21 с.

94.К14 Косарева О. І. Педагогічні умови формування гармонійних взаємин батьків з дітьми старшого дошкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Дошкільна педагогіка” / О. І. Косарева. — Київ, 2006. — 19 с.

- 95.К34 Косенко Ю. М. Система професійної підготовки кадрів дошкільної освіти: пріоритети ХХІ століття / Ю. М. Косенко // Формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу в умовах глобалізації: збірник наукових праць. — Херсон, 2009. — С. 45—48.
- 96.К17 Кот Н. М. Педагогічні умови ефективної взаємодії дитячого садка та сім'ї в екологічному вихованні старших дошкільників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теорія та історія педагогіки” / Н. М. Кот. — Київ, 1993. — 24 с.
- 97.К9 Краснова М. Н. Социально-духовные ценности и проблемы молодой семьи: дис. ... кандидата филос. наук : 09.00.11 / Краснова Марина Николаевна. — Чебоксары, 1999. — 139 с.
- 98.К5 Краткий психологический словарь [Текст] / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского; Ред.-сост. Л. А. Карпенко. — 2-е изд., расш., испр. и доп. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. — 505 с.
- 99.К20 Кротова Т. В. Развитие профессиональной компетентности педагога дошкольного образовательного учреждения в сфере общения с родителями воспитанников: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Т. В. Кротова. — Москва, 2005. — 18 с.
100. К32 Кудрявцев В. Т. Культурно-исторический статус детства: эскиз нового понимания / В. Т. Кудрявцев // Личность в едином образовательном пространстве: Зб. науч. статей I Международного образовательного форума Ч2. Конференции «Детство в современном мире: первые 7 лет и вся жизнь», «Информационно-коммуникативное пространство как новая среда личности». — Запорожье: ООО «ЛИПС» ЛТД, 2010. — С. 18—29.
101. К8 Кузьмишина Т. Л. Особенности отношения детей старшего дошкольного возраста к родительским требованиям и запретам: автореф. дис. на соискание

- науч. степени канд. психол. наук : 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Т. Л. Кузьмишина. – М., 2006. — 21 с.
102. К23 Кульчицкая И. Ю. Формирование педагогической культуры родителей в учреждении дополнительного образования: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / И. Ю. Кульчицкая. — Ставрополь, 2005. — 27 с.
103. К21 Кулюткин Ю. Н. Психологические проблемы образования взрослых / Ю. Н. Кулюткин // Вопросы психологии. — 1989. — № 2. — С. 5—13
104. К28 Кучерявий О. Г. Теоретичні і методичні основи організації професійного самовиховання майбутніх вихователів дошкільних закладів і вчителів початкових класів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти ” / О. Г. Кучерявий. — Київ, 2002. — 41 с.
105. Л8 Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т.-П.— М.: Педагогика, 1983. — 320 с.
106. Л12 Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1975. — 139 с.
107. Л9 Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение / П. Ф. Лесгафт. — М.: Педагогика, 1991. — 176 с.
108. Л6 Лисина М. И. Формирование личности ребенка в общении / Лисина М. И. — СПб.; Питер, 2009. — 209 с.
109. Л7 Лисина М. И. Воспитание детей раннего возраста в семье. — К.: О-во «Знание» УССР, 1983. — 48 с.
110. Л3 Луценко І. О. Культура мовленевого спілкування: зміст і методи роботи / І. О. Луценко // Дошк. виховання. — 2004. — № 5. — С. 10—11.
111. Л4 Луценко І. О. Моделювання ситуацій спілкування / І. О. Луценко // Дошк. виховання. — 1998. — № 2. — С. 6—8; — № 5. — С. 9—11.
112. Л5 Луценко І. О. Педагогічний стиль мовлення / І. О. Луценко // Дошк. виховання. — 2000. — № 1. — С. 9—10.

113. Л13 Люблинская А. А. Очерки психического развития ребенка. – М.: Просвещение, 1965. – 363 с.
114. М12 Макаренко А. С. Избранные произведения: В 3—х т. Т.3. Общие проблемы педагогики. 1984. — 576 с.
115. М22 Макаренко І. В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / І. В. Макаренко. — Луганськ, 2009. — 22 с.
116. М14 Макарова Н. В. Психолого-педагогическая помощь детям раннего возраста с нарушениями развития в условиях дошкольного образовательного учреждения: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Н. В. Макарова. — Ростов-на-Дону, 2007. — 22 с.
117. М13 Максименко Ж. А. Особенности структурных компонентов Я-концепции коммуникативно успешной личности: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Ж. А. Максименко. — Москва, 2008. — 24 с.
118. М15 Максимова Л. А. Педагогические условия создания эмоционально развивающей среды в группах детей раннего возраста: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Л. А. Максимова. — Екатеринбург, 2007. — 22 с.
119. М17 Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 „Корекційна педагогіка” / Н. В. Манько. — Київ, 2007. — 17 с.
120. М8 Махлин М. Д. Пути совершенствования психолого-педагогической подготовки родителей в народном университете педагогических знаний: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / М. Д. Махлин. – Л. 1978. — 21с.

121. М23 Машовець М. А. Теоретичні засади формування готовності до педагогічної взаємодії з батьками у майбутніх вихователів / М. А. Машовець // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). — №2. — Бердянськ: БДПУ, — 2005. — С. 148—153.
122. М20 Мердок Дж. П. Соціальна структура / Пер. с англ. А. В. Коротаєва. — М.: ОГИ, 2003. — 606 с.
123. М10 Мироненко В. П. Відповідальність батьків за належне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 „Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / В. П. Мироненко. — Київ, 2001. — 19 с.
124. М3 Миронова Л. Р. Формирование родительской рефлексии в процессе взаимодействия семьи и дошкольного образовательного учреждения: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Л. Р. Миронова. — Санкт-Петербург, 2004. — 23 с.
125. М16 Мишина Г. А. Пути формирования сотрудничества родителей с детьми раннего возраста с отклонениями в развитии: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / Г. А. Мишина. — Москва, 1998. — 23 с.
126. М6 Муздибаев К. Психология ответственности / За ред. В. Е. Семенова. — Ленинград: Наука, 1983. — 240 с.
127. М18 Мухамедрахимов Р. Ж. Мать и младенец: психологическое взаимодействие / Р. Ж. Мухамедрахимов. — СПб.: СПбГУ, 2001. — 288 с.
128. М21 Мухина В. С. Возрастная психология: Феноменология развития детство, отрочество.— 4-е изд. — М.: «Академия», 1999. — 456 с.
129. М11 М'язова І. Ю. Міжкультурна комунікація: зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 – „Соціальна філософія та філософія історії” / І. Ю. М'язова. — Київ, 2008. — 15 с.

130. Н2 Наседкина Е. И. Дифференцированный поход в работе по повышению педагогической культуры родителей: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Е. И. Наседкина. — Москва, 1979. — 19 с.
131. Н3 Науменко Т. И. Активизация речи детей раннего возраста в дошкольных учреждениях: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Т. И. Науменко. — Киев, 1991. — 25 с.
132. Н6 Науменко Т. И. Образовательные модели в педагогике раннего детства / Т. И. Науменко // Личность в едином образовательном пространстве: 3б. науч. статей I Международного образовательного форума Ч2. Конференции «Детство в современном мире: первые 7 лет и вся жизнь», «Информационно-коммуникативное пространство как новая среда личности». — Запорожье: ООО «ЛИПС» ЛТД, 2010. — С. 132—135.
133. Н4 Нестерова О. С. Педагогическая культура родителей как источник гуманизации воспитания младших школьников: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / О. С. Нестерова. — Карачевск, 2002. — 24 с.
134. Н1 Новий тлумачний словник української мови : У 4 т.: 42000 слів: [Для студ. вищ. та серед. навч. закладів] / Уклад.: В. В.Яременко, О. М. Сліпущко. Т.2.— К.: Аконіт, 2001. — 911 с.
135. Н5 Новиков А. М. Основания педагогики / пособие для авторов учебников и преподавателей педагогики: Педагогика. — М.: Из-во ЭГВЕС, 2010. — 208 с.
136. О8 Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства [Текст] / Р. В. Овчарова. — М.: Изд-во Института психотерапии, 2003. — 319 с.
137. О4 Огієнко О. І. Андрагогічна модель навчання у професійному розвитку особистості в умовах трансформації освіти: научное издание / О. І. Огієнко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки: сборник / М-во освіти і науки України, Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. — Ніжин, — 2006. — № 3. — С. 36—39.

138. О5 Олійник Л. М. Формування уявлень про властивості співвідношення предметів у дітей раннього віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Дошкільна педагогіка” / Л. М. Олійник. — Київ, 2004. — 22 с.
139. О6 Оменьченко Л. М. Соціально-педагогічні умови подолання конфліктів у молодій сім’ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / Л. М. Оменьченко. — Київ, 2007. — 23 с.
140. О9 Омельченко Л. М. Психолого-педагогічні особливості соціалізації дошкільника в одно дитних сім’ях / Л. М. Омельченко // Личность в едином образовательном пространстве: Зб. науч. статей I Международного образовательного форума Ч2. Конференции «Детство в современном мире: первые 7 лет и вся жизнь», «Информационно-коммуникативное пространство как новая среда личности». – Запорожье: ООО «ЛИПС» ЛТД, 2010. – С. 147—150.
141. О2 Основы дошкольной педагогики / Под ред. А. В. Запорожца, Т. А. Марковой. – М.: Педагогика, 1980. – 272 с.
142. П11 Пагута Т. І. Співробітництво вихователів дошкільних закладів із сім’єю по вихованню дошкільників в душі миру: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Теорія та історія педагогіки” / Т. І. Пагута. — Київ, 1997. — 24 с.
143. П13 Паршукова С. В. Влияние характера внутрисемейных отношений на социально-психологическую адаптацию детей раннего возраста к условиям дошкольного образовательного учреждения (ДОУ): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / С. В. Паршукова. — Ярославль, 2007. — 19 с.
144. П19 Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2000. — 880 с.
145. П5 Педагогика: Большая современная энциклопедия / Сост. Е. С. Рапацевич — Мн.: «Соврем. Слово», 2005. — 720 с.

146. Б5 Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад — М.: Большая рос. энцикл., 2002. — 528 с.
147. ПЗ Педагогічний словник для молодих батьків. Алексеєнко Т. Ф., Артемова Л. Ф. — К.: ДЦССМ, 2002. — 348 с.
148. П8 Перелік навчальних видань, рекомендованих Міністерством освіти і науки України // Дошкільне виховання. — 2008. — № 11. — С. 10—11.
149. П12 Песталотци И. Г. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. — М., 1981.— Т. 2. — 416 с.
150. П18 Петренко П. П. Педагогическое просвещение родителей в отечественной системе образования в послевоенные годы: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / П. П. Петренко. — Пятигорск, 2006. — 21 с.
151. П17 Пилюкова С. С. Формирование педагогической компетентности родителей приемных детей: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / С. С. Пилюкова. — Самара, 2002. — 21 с.
152. П15 Покроєва Л. Д. Організаційно-педагогічні умови функціонування сучасних дошкільних навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Дошкільна педагогіка” / Л. Д. Покроєва. — Київ, 2001. — 17 с.
153. П14 Половинкина О. Б. Педагогическое сопровождение семьи, воспитывающей ребенка раннего возраста с органическим поражением центральной нервной системы: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.13 «Коррекционная педагогика» / О. Б. Половинкина. — Москва, 2005. — 22 с.
154. П1 Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: „Академвидав”, 2004. — 456 с. (Альма-матер)
155. П10 Права дитини. Закон України „Про охорону дитинства” / Збірник підготовлено Міністерством освіти і науки України. Автори—упорядники: В. П. Романенко, В. І. Туташинський, Д. Л. Коник. — К. 2001. — 215 с.

156. П6 Програма формування педагогічної культури батьків / [В. Г. Постовий, О. Л. Хромова, Т. Ф. Алексеєнко та ін.]; Держ. центр соц. служб для молоді Держ. ком. у справах сім'ї та молоді. Ін-т пробл. виховання АПН України. — К., 2003. — 107 с.
157. П2 Путляева Л. Кто такой „просвещённый родитель”? / Л. Путляева // Дошкольное воспитание. — 2004. — № 12. — С. 31—33.
158. Р2 Рацул А. Педагогічні умови родинно—сімейного виховання дітей / А. Рацул // Рідна школа. — 2007. — № 4. — С. 53—55.
159. Р4 Рахманова В. К. Первый опыт отцовства и отношение к своему отцу / В. К. Рахманова // Психологическая наука и образование. — 2008. — № 4. — С. 48—56.
160. Р3 Ревенчук В. В. До суті поняття „Педагогічна вза'ємодія” / В. В. Ревенчук // Наукові записки. — 2003. — № 1. — С. 26—28.
161. Р6 Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / І. П. Рогальська. — Луганськ, 2009. — 45 с.
162. Р4 Руденко Т. П. Молода сім'я в сучасній Україні: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 „Соціальна філософія та філософія історії” / Т. П. Руденко. — Київ, 2004. — 20 с.
163. С26 Саприкіна О. В. Методика розвитку активного мовлення дітей третього року життя у процесі художньо-предметної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 „Теорія і методика навчання (українська мова)” / О. В. Саприкіна. — Одеса, 2008. — 23 с.
164. С7 Свістунова Т. М. Андрагогічні принципи освіти батьків / Т. М. Свістунова // Науковий часопис. — К.: НПУ, 2004. — Вип.1 (11): До 170-річного ювілею. — С. 43—49.

165. С31 Світ, сприятливий для дітей. (Підсумковий документ спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН в інтересах дітей). — К.: Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. 2003. — 71 с.
166. С25 Селина В. В. Развитие педагогической компетентности родителей детей раннего возраста в дошкольном образовательном учреждении: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / В. В. Селина. – Великий Новгород, 2009. — 25 с.
167. С30 Семенова Н. А. Соціально-педагогічні умови виховання особистості молодшого школяра у сучасній сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 „Теорія та методика виховання” / Н. А. Семенова. — Луганськ, 2005. — 23 с.
168. С5 Сергиенко Т. Е. Взаимодействие педагогов и родителей в формировании здорового образа жизни детей: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. Е. Сергиенко. – Санкт-Петербург, 2007. — 23 с.
169. С8 Сидорик Ю. Р. Психологічні особливості взаємин в родині як чинник становлення життєвих перспектив майбутнього сім'янина: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Ю. Р. Сидорчик. — Івано-Франківськ, 2008. — 19 с.
170. С29 Сімейний кодекс України: Офіційний текст. – К.: Кондор, 2004. – 104 с.
171. С17 Скрыбина Н. Ю. Андрагогические условия профессионально—личностного саморазвития педагога: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Н. Ю. Скрыбина. – Ростов-на-Дону, 2007. — 28 с.
172. С28 Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. Учебное пособия для вузов. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
173. С16 Словник іншомовних слів / Укл. С. М. Морозов, Л. М. Шкаралупа. — К.: Наукова думка, 2000. — 680 с.

174. С13 Созонюк О. С. Детермінанти розвитку психологічної культури вчителя початкової школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / О. С. Созонюк. — Рівне, 2002. — 20 с.
175. С2 Современный философский словарь / Под общ. ред. Кемеров В. Е. — М.; Бишкек; Екатеринбург: Publisher ODISSEI, 1996. — 602 с.
176. С24 Солодянкина О. В. Педагогические условия включения родителей в планирование образовательного процесса в ДОУ: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / О. В. Солодянкина. — Екатеринбург, 2002. — 24 с.
177. С9 Сорокина М. Ю. Роль социально-педагогического прогнозирования в развитии образования взрослых: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / М. Ю. Сорокина. — Ленинград, 1987. — 17 с.
178. С19 Сорокина Е. Н. Формирование педагогической культуры родителей в системе работы учреждения дополнительного образования детей: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Е. Н. Сорокина. — Новгород, 2005. — 23 с.
179. С15 Спирева Е. Н. Влияние личностных особенностей родителя и ребенка на стиль семейного воспитания: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Е. Н. Спирева. — Москва, 2004. — 23 с.
180. С14 Стасевич В. П. Культура як аксіологічний феномен буття (соціально—філософський аналіз природи та ієрархії культури): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 „Соціальна філософія та філософія історії” / В. П. Стасевич. — Донецьк, 2004. — 19 с.
181. С12 Стельмахович М. И. Традиции и тенденции развития семейной этнопедагогике украинского народа: автореф. дис. на соискание науч. степени

- доктора. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / М. И. Стельмахович. — Киев, 1989. — 48 с.
182. С20 Степанова Е. И. Психология взрослых: экспериментальная акмеология / Е. И. Степанова – СПб: АЛЕТЕЙЯ, 2000. — 287 с.
183. С10 Сухомлинський В. О. Вибрані твори В 5-ти томах. Т.2. Формування комуністичних переконань у молодого покоління. Як виховати справжню людину. Сто порад вчителів. — К., Рад. школа, 1976. — 670 с.
184. С11 Сухомлинський В. О. Вибрані твори В 5—ти томах. Т.3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Лист до сина. — К., Рад. школа, 1977. — 670 с.
185. Т1 Терещенко І. О. Родинні збори в дитячому садку / І. О. Терещенко // Дошкільне виховання, — 2007. — № 2. — С. 18—20
186. Т8 Терещенко І. О. Методи заохочення та покарання, що використовують батьки в сучасній українській сім'ї / І. О. Терещенко // Личность в едином образовательном пространстве: Зб. науч. статей I Международного образовательного форума Ч2. Конференции «Детство в современном мире: первые 7 лет и вся жизнь», «Информационно-коммуникативное пространство как новая среда личности». — Запорожье: ООО «ЛИПС» ЛТД, 2010. — С. 206—210.
187. Т2 Тимчук Л. І. Організаційно-педагогічні засади української освіти для дорослих: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Л. І. Тимчук. — Івано-Франківськ, 2005. — 20 с.
188. Т7 Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. Т.1 Словообразовательные гнезда. А-П. — М.: Рус. яз., 1985. — 856 с.
189. Т3 Ткачова В. О. Стан і перспективи розвитку сім'ї в сучасному українському суспільстві (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 „Соціальна філософія та філософія історії” / В. О. Ткачова. — Одеса, 2008. — 22 с.
190. Т8 Ткачук Т. А. Розвиток пізнавальної активності дітей дошкільного віку у спілкуванні з вихователем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

- психол. наук: спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Т. А. Ткачук. — Київ, 2004. — 24 с.
191. Ф6 Федяєва В. Л. Сім'я, соціалізація дитини в сім'ї. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 51. — Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. — 426 с.
192. Ф5 Филиппова Г. Г. Психология материнства : Учеб. пособие. — М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2002. — 238 с.
193. Ф8 Финашина Т. А. Развитие речи у детей раннего возраста, воспитывающихся в разных условиях: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Т. А. Финашина. — Калуга, 2000. — 21 с.
194. Ф2 Філософський словник соціальних термінів / [В. П. Андрущенко, Т. В. Андрущенко, В. Г. Антонечко та ін.]; Під заг. ред. В. П. Андрущенка. — [3—е вид., допов.] — К.; Х.: [Р.И.Ф.], 2005. — 669 с.
195. Ф4 Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. — 7-е изд., перераб. и доп. — М.: Республика, 2001. — 719 с.
196. Ф1 Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник. Видання 2-ге, виправлене, доповнене, — К.: „Академвидав”, 2006. — 560 с.
197. Х1 Хямяляйнен Ю. Воспитание родителей: Концепция, направления и перспективы: Книга для воспитателей детского сада и родителей. — М., 1993. — 183 с.
198. Ч2 Чайчиц Л. И. Современные дошкольные учреждения (Воспитательные возможности и перспективы развития): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Л. И. Чайчиц. — Москва, 1999. — 27 с.
199. Ш2 Шаграева О. Формирование психологической компетентности близкого взрослого: проблемы и перспективы / О. Шаграева // Детский сад от А до Я, — 2005. № 5. — С. 115—125.
200. Ш6 Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. — Х.: Прапор, 2004. — 640 с.
201. Ш4 Шевченко Н. Ю. Соціально-педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

- пед. наук: спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / Н. Ю. Шевченко. – Луганськ, 2006. —19 с.
202. Ш5 Щербакова С. Н. Формирование психолого-педагогической культуры родителей: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / С. Н. Щербакова. — Москва, 1998. – 26 с.
203. Э1 Эльконин Д. Б. Детская психология (Развитие ребенка от рождения до 7 лет). — М.: Учпедгиз, 1960. – 328 с.
204. Я3 Янішевська З. В. Педагогічні засади та практика сімейного виховання в сучасній Іспанії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / З. В. Янішевська. — Київ, 2008. — 23 с.
205. Я1 Ярошинська О. О. Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. О. Ярошинська. — Київ, 2005. —20 с.
206. Я2 Яфизова Р. И. Развивающий потенциал педагогического взаимодействия с детьми третьего года жизни в условиях дошкольного образовательного учреждения: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования» / Р. И. Яфизова. — Санкт-Петербург, 2006. – 22 с.
207. Broda, Pawel. Metody i formy kształcenia kultury technicznej u dzieci przedszkolnych. Wprowadzenie do problemu / P. Broda, E. Leftwich // Nauczyciel i Szkoła. — 2003. — N 3/4 (20—21). — s. 259—266. — Bibliogr. : s. 266 .
208. Cobb, Nancy J. The Child: Infants and Children / N. J. Cobb. — Mountain View : Mayfield Publishing Company, 2001. — 559 p.
209. Dacey, John S. Human Development Across the Lifespan. 5th ed. / J. S. Dacey, J. F. Travers. — Boston : McGraw—Hill, 2002. — 562 p.
210. Santrock, John W. Child Development. 9th ed. / J. W. Santrock. — Boston : McGraw—Hill College, 2001. — 656 p.

211. Seul, Sylwia. Mobilizacja dorosłych a kształtowanie kompetencji ucznia / S. Seul // Nauczyciel i Szkoła. — 2001. — N 1/2 (10—11). — s. 74—83. — Bibliogr. : s. 81—83